И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА VI

Ив. Тургенев

ПЛЕМИЋКО ГНЕЗДО

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

I. S. TURGENjEV
SABRANA DELA U 20 KNjIGA

UREDNIK
MILAN KAŠANIN

IZDANjE, ŠTAMPA I POVEZ
IZDAVAČKOG PREDUZEĆA
NARODNA PROSVETA

BEOGRAD
1936

IVAN S. TURGENjEV
IZABRANA DELA

KNJIGA VI

S RUSKOG PREVEO
D-R MILOŠ S. MOSKOVLjEVIĆ

I. S. TURGENjEV
PLEMIĆKO GNEZDO

I

Prolećnji, vedar dan bio je na izmaku, omanji ružičasti oblačci bili su visoko na vedrom nebu i činilo se kao da ne plove mimo već da se gube duboko u azurnoj pučini.

Pred otvorenim prozorom lepe kuće, u jednoj od iskrajnih ulica guberniske varoši O... (bilo je to 1842 god.), sedele su dve žene: jedna od svojih pedeset godina, druga već starica, od sedamdeset godina.

Prva se zvala Marija Dmitrijevna Kalitina. Njen muž, bivši guberniski državni tužilac, u svoje vreme poznati poslovni čovek — okretan i odlučan, prgav i tvrdoglav, — umro je deset godina pre toga. On je dobio izvrsno obrazovanje, učio je na univerzitetu, ali, rođen u siromašnom staležu, rano je uvideo potrebu da prokrči sebi put i spečali koju paru. Marija Dmitrijevna se udala za njega iz ljubavi; on je bio lepuškast, pametan i, kad je hteo, vrlo ljubazan. Marija Dmitrijevna (kao devojka Pestova) još kao dete je ostala bez roditelja, provela je nekoliko godina u Moskvi, u institutu i po povratku otuda živela je na pedeset kilometara od O… u svome rodnom selu Pokrovskom, s tetkom i sa starijim bratom. Taj brat se ubrzo preselio u Petrograd zbog službe, pa je držao na uzdi i sestru i tetku, dok mu iznenadna smrt nije prekratila život. Marija Dmitrijevna nasledi Pokrovsko, ali nije dugo živela u njemu; druge godine posle udadbe za Kalitina, koji je za nekoliko dana uspeo osvojiti njeno srce, Pokrovsko je promenjeno za drugo imanje, s daleko većim prihodom ali manje lepo i bez kuće; a u isto vreme Kalitin je došao do kuće u varoši O... gde se i nastani stalno sa ženom. Kuća je imala veliku baštu; jednom stranom je izlazila pravo u polje, izvan varoši. Znači, — govorio je Kalitin, koji nikako nije voleo seosku tišinu, — nema se zašto ići u selo. Marija Dmitrijevna je više puta u duši žalila za svojim lepim Pokrovskim s veselom rečicom, širokim gajevima i zelenim šumicama; ali ona ni u čemu nije protivurečila mužu i imala je strahopoštovanje prema njegovoj pameti i poznavanju sveta. A kad je on, posle petnaest godina bračnog života, umro, ostavivši sina i dve kćeri, Marija Dmitrijevna se bila već toliko navikla na svoju kuću i varoški život da i sama nije htela ići iz O...

Marija Dmitrijevna je u mladosti uživala glas ljupke plavuše; i u pedeset godina crte njenog lica još su bile prijatne, ma da je unekoliko bilo podbulo i ugojeno. Bila je više osetljiva nego dobrodušna, i do zrelih godina je sačuvala institutske navike; bila je razmažena, lako se razdraživala pa čak i plakala kad bi joj se remetile navike; ali je zato bila vrlo umiljata i ljubazna kad su joj se sve želje ispunjavale i kad joj niko nije protivurečio. Njena kuća je spadala u najprijatnije u varoši. Imanje joj je bilo vrlo dobro, ne toliko ono nasleđeno koliko ono što ga je stekao njen muž. Obe kćeri su živele s njom; sin je učio u jednom od najboljih državnih zavoda u Petrogradu.

Starica što je sedela s Marijom Dmitrijevnom pod prozorom bila je ona ista tetka, očeva sestra, s kojom je provela nekad u samoći nekoliko godina u Pokrovskom. Zvala se Marfa Timofejevna Pestova. Ona je bila poznata kao osobenjak, imala je tvrdoglavu narav, govorila je svima istinu u oči i uz najoskudnija sredstva držala se tako kao da je raspolagala hiljadama. Nije mogla videti pokojnog Kalitina, i čim se njena bratanica udala za njega, udaljila se u svoje seoce, gde je proživela čitavih deset godina kod jednog seljaka u njegovoj čađavoj kućici. Marija Dmitrijevna je se pribojavala. Crne kose i brza pogleda čak i u starosti, malena rasta, šiljasta nosa, Marfa Timofejevna je išla živo, držala se pravo, i govorila je brzo i razgovetno, tankim i zvučnim glasićem. Stalno je nosila beo čepac i belu reklu.

— Zbog čega ti to? — upitaće ona odjedared Mariju Dmitrijevnu. — Zašto uzdišeš, slatka sestro?

— Onako, — reče ova. — Kako su divni oblaci!

— Pa valjda ti ih žao, šta li?

Marija Dmitrijevna ništa ne odgovori.

— Što li to nema Gedeonovskog? — reče Marfa Timofejevna, okrećući brzo pletećim iglama. (Ona je plela veliki vunen šal). — Morao bi uzdisati zajedno s tobom, — ili bi slagao štogod.

— Kako vi uvek strogo o njemu govorite! Sergije Petrović je valjan čovek.

— Valjan! — ponovi starica prekorno.

— I kako je bio odan mome pokojnom mužu! — reče Marija Dmitrijevna; — još i danas nije ravnodušan kad ga se seti.

— Kako da ne! Onaj ga je za uši iz blata izvukao, — progunđa Marfa Timofejevna, i igle još brže počeše raditi u njenim rukama.

— Izgleda tako smiren, — poče ona opet; — glava mu sva seda, a čim otvori usta, slaže nešto ili načini neku spletku. A još je neki statski savetnik![1] Ali nije ni čudo: popovski je sin!

— A ko je bez greha, tetka? On tu manu naravno ima. Sergije Petrović, naravno, nije dobio visoko obrazovanje,. francuski ne govori; ali on je, dopustićete, prijatan čovek.

— Da, on ti uvek liže ručice. Francuski ne govori, — čudna mi čuda! Pa i ja nisam jaka u francuskom „dijalektu”. Bolje bi bilo da nikako ne govori: ne bi lagao. Nego eno ga, baš kao poručen; mi o vuku a vuk na vrata — dodade Marfa Timofejevna, pogledavši na ulicu. — Eno ga ide, tvoj prijatni čovek. Kako je dugačak, prava roda!

Marija Dmitrijevna udesi uvojke. Marfa Timofejevna je pogleda potsmešljivo.

— Šta je to u tebe, je li to seda vlas, slatka sestro? Ti izgrdi svoju Palašku. Gde su joj oči?

— E, već vi, tetka, uvek... — progunđa ljutito Marija Dmitrijevna, pa poče dobovati prstima po naslonu fotelje.

— Sergije Petrović Gedeonovski! — zakreča slušče rumenih obraza, iskočivši iza vrata.

II

Uđe čovek visoka rasta, u čistom redengotu, pokratkim pantalonama, sivim rukavicama od jelenje kože i sa dve kravate — crnom ozgo i belom ozdo. Sve je na njemu odisalo uljudnošću i pristojnošću, počev od lepog lica i zaglađene kose na slepoočnicama do čizama bez potpetica i bez škripe. On se prvo pokloni domaćici, a zatim Marfi Timofejevnoj, pa skinuvši polako rukavice, priđe k ruci Marije Dmitrijevne. Poljubivši je s poštovanjem dvaput, sede polako u fotelju, pa reče smešeći se i brišući vrhove prstiju: — A Jelisaveta Mihajlovna |e zdrava?

— Jeste, — odgovori Marija Dmitrijevna; — ona je u bašti.

— I Jelena Mihajlovna?

— I Lenočka je u bašti. — Ima li što novo?

— Kako da nema, molim vas, kako da nema, — odgovori gost, migajući očima polako i uspijajući usnama. — Hm!... pa eto, molim vas, ima jedna novost, te još kakva: došao je Lavrecki, Fjodor Ivanić.

— Feđa? — uzviknu Marfa Timofejevna. — Ama da ti to ne izmišljaš, brajko?

— Ni najmanje, lično sam ga video.

— No, to još nije dokaz.

— Mnogo se popravio, — nastavi Gedeonovski, praveći se kao da ne čuje primedbe Marfe Timofejevne; — u ramenima se još više raširio, i sav rumen u licu.

— Popravio se, — reče otežući Marija Dmitrijevna; — ne znam od čega bi imao da se popravi?

— Da, — reče na to Gedeonovski; — drugi bi se na njegovom mestu stideo da se pokaže među ljudima.

— A zašto to? — prekide Marfa Timofejevna; — kakva je to budalaština? Čovek se vratio u zavičaj — pa kud po vašem mišljenju da se dene? I bar da je u čemu bio kriv!

— Muž je uvek kriv, draga gospođo, ako smem reći, kad se žena rđavo vlada.

— To ti, brajko, zato govoriš što se nisi ženio. — Gedeonovski se usiljeno nasmeši.

— Dopustite da vas upitam, — upita on posle kraćeg ćutanja, — kome je namenjen taj divni šal?

Marfa Timofejevna brzo pogleda u njega.

— A namenjen je onome, — odgovori ona, — koji nikad ne spletkari, ne licemeri i ne izmišlja, ako samo ima takav čovek u svetu. Feđu ja dobro znam; on je samo u tome kriv što je mazio ženu. Ali on se i oženio iz ljubavi, iz tih brakova iz ljubavi nikad ništa valjano ne ispada, — dodade starica, pogledavši iskosa u Mariju Dmitrijevnu i ustajući. — A ti sad, moj brajko, tupi zube o koga hoćeš, makar i o mene; ja idem, neću da vam smetam. — I Marfa Timofejevna izađe.

— Eto, ona uvek tako, — reći će Marija Dmitrijevna, isprativši očima svoju tetku, — uvek!

— U tim je godinama! Šta ćete! — primeti Gedeonovski. — Eto ona je izvolela reći: ko ne licemeri. A ko danaske ne licemeri? Tako mu je vreme. Jedan moj prijatelj vrlo cenjen i, reći ću vam, čovek ne malog čina, imao je običaj reći da se danaske, veli, i kokoš s lukavstvom približuje zrnu — sve gleda da nekako sa strane priđe. A kad pogledam u vas, moja gospođo, imate pravu anđelsku narav; molim vas, dajte mi vašu kao sneg belu ručicu.

Marija Dmitrijevna se malo osmehnu i pruži Gedeonovskom svoju punačku ruku s izdvojenim malim prstićem. On je prinese usnama, i ona pomače k njemu svoju fotelju, pa nagnuvši se malko, upita poluglasno:

— Dakle vi ste ga videli? On je zbilja dobro, — zdrav, veseo?

— Veseo je, lepo izgleda, — odgovori Gedeonovski šapatom.

— A niste čuli gde je sad njegova žena?

— U poslednje vreme bila je u Parizu; sad se čuje da je otišla u talijansku državu.

— To je zaista strašno, — taj Feđin položaj; ne znam kako on to podnosi. Ono, dešavaju se nesreće svakome; ali njegova je tako reći razglašena po celoj Evropi.

Gedeonovski uzdahnu.

— Da, da. Ta ona je, kažu, i s umetnicima i s pijanistima, i, kako se tamo kaže, s lavovima i sa zverovima imala poznanstvo. Izgubila je svaki stid...

— Jako, jako mi je žao, — reče Marija Dmitrijevna. — Kao rođaka; jer on je meni, Sergije Petroviću, vi znate, dalji nećak.

— Kako da ne, kako da ne. Kako da ne znam sve što se tiče vaše porodice, zaboga?

— Da li će doći k nama, — kako vi mislite?

— Računam da hoće; ali uostalom, čuje se da se on sprema da ide u svoje selo.

Marija Dmitrijevna podiže oči k nebu.

— Ah, Sergije Petroviću, Sergije Petroviću, kad pomislim kako se mi ženske moramo oprezno vladati!

— Ima žena i žena, Marija Dmitrijevna. Ima, po nesreći, takvih koje su nestalne naravi... ali, i to prema godinama; opet, nisu iz malena vaspitane (Sergije Petrović izvadi iz džepa kockastu plavu maramicu, pa je poče razvijati). — Takvih žena, naravno, ima (Sergije Petrović prinese ugao maramice jednom pa drugom oku). — Ali uopšte govoreći, ako promislimo, to jest... Prašina u varoši strašna, — završi on.

— Maman, maman, — zavika, utrčavajući u sobu, lepuškasta devojčica od svojih jedanaest godina. — Nama dolazi Vladimir Nikolajević na konju!

Marija Dmitrijevna ustade; Sergije Petrović tako isto ustade i pokloni se.

— Jelena Mihajlovna, naš najdublji poklon, — reče on, pa otišavši u ugao iz pristojnosti, poče ušmrkivati svoj pravilni i dugački nos.

— Što mu je divan konj! — nastavi devojčica. — On je sad bio na kapijici i rekao meni i Lizi da će priterati konja stepenicama.

Začu se topot kopita; i stasit konjanik na lepom doratu pojavi se na ulici i zaustavi se pred otvorenim prozorom.

III

— Dobar dan, Marija Dmitrijevna! — viknu zvonkim i prijatnim glasom konjanik. — Kako vam se sviđa moj novi konj?

Marija Dmitrijevna priđe prozoru.

— Dobar dan, Woldemar! Ah, što je divan konj! Od koga ste ga kupili?

— Od remontskog oficira... mnogo mi je uzeo, razbojnik!

— Kako mu je ime?

— Orlando... ali to je ime glupo; hoću da ga promenim... Eh bien, eh bien, mon garçon...[2] Kako je nemiran.

Konj je frkao, kopao nogama i mahao penom pokrivenom gubicom.

— Lenočka, pomilujte ga, ne bojte se.

Devojčica pruži kroz prozor ruku, ali se Orlando najedared prope i gurnu u stranu. Konjanik se ne zbuni, steže ga butinama, ošinu ga korbačem po vratu, pa ga i pored njegovog protivljenja namesti opet pod prozorom.

— Prenez garde, — prenez garde[3], — ponovi Marija Dmitrijevna.

— Lenočka, pomilujte ga, — odgovori konjanik, — ne dam mu da se joguni.

Devojčica opet pruži ruku i bojažljivo se dotače uzdrhtalih Orlandovih nozdrva, koji je neprestano podrhtavao i cimao uzde.

— Bravo! — viknu Marija Dmitrijevna, — a sad sjašite i dođite k nama!

Konjanik vešto okrete konja, obode ga, pa progalopiravši malo po ulici, utera ga u dvorište. Posle jednog minuta on utrča na vrata iz pretsoblja u salon, mašući korbačem; u tom istom trenutku pojavi se na pragu drugih vrata vitka, visoka, crnokosa devojka od svojih devetnaest godina, starija kći Marije Dmitrijevne, Liza.

IV

Mladi čovek s kojim tek što smo upoznali čitaoca zvao se Vladimir Nikolajević Panšin. On je služio u Petrogradu kao činovnik za specijalne poslove u ministarstvu unutrašnjih dela. U varoš O... došao je radi izvršenja privremene vladine misije i bio je na raspoloženju gubernatoru, đeneralu Zonenbergu, kome je padao neki dalji rođak. Panšinov otac, konjički kapetan u ostavci, poznati kartaš, čovek slatkih očiju, izgužvana lica i s nervoznim podrhtavanjem usana, celoga veka se trpao među velikaše, odlazio u engleske klubove jedne i druge prestonice i uživao glas okretnog, ne mnogo pouzdanog, ali simpatičnog i dobrodušnog čoveka. I pored svoje okretnosti, on je skoro stalno bio na ivici sirotinje i ostavio je svome jedincu sinu malo i neuređeno imanje. Ali se zato na svoj način starao o njegovom obrazovanju: Vladimir Nikolajević govorio je divno francuski, engleski dobro, nemački rđavo. Ono tako i treba: za ljude od reda sramota je da govore dobro nemački; ali ubaciti u nekim, većinom zanimljivim slučajevima nemačku reč, to se može, c'est même très chic[4], kao što kažu petrogradski Parižani. Vladimir Nikolajević već od svojih petnaest godina umeo je ne zbunjujući se ući u koji bilo hotel, prijatno probaviti u njemu i na vreme se udaljiti. Panšinov otac je svome sinu stvorio mnogo veza; mešajući karte između dva „robera" ili pošto bi uspeo da pokupi sve štihove, on nije propuštao priliku da progovori koju reč o svom „Volođki" kakvo; važnoj ličnosti, ljubitelju trgovačkih igara. Sa svoje strane, Vladimir Nikolajević, za vreme svoga bavljenja na univerzitetu, odakle je izišao s činom aktivnog studenta, upoznao se s nekoliko uglednih mladih ljudi i počeo je odlaziti u najbolje kuće. Svuda su ga rado primali; bio je vrlo lep, neusiljen, zanimljiv, uvek zdrav i na sve gotov; gde treba — ponizan, gde se može — drzak, odličan drug, un charmant garçon. Pred njim se otvorila željena oblast. Panšin je ubrzo saznao tajnu nauke kako da se ponaša u velikom svetu; umeo je osećati istinsko poštovanje prema njenim propisima; umeo je s polu potsmešljivom važnošću zanimati se budalaštinama i praviti se da smatra sve što je važno za budalaštinu, — igrao je odlično, oblačio se po engleski. Za kratko vreme pročuo

se kao jedan od najljubaziijih i najokretnijih mladih ljudi u Pegrogradu. Panšin je bio doista vrlo okretan, — ništa gore od oca; ali on je bio i darovit. Sve mu je išlo od ruke: prijatno je pevao, vešto crtao, pisao stihove, vrlo lepo igrao na pozornici. Tek je bio uzeo dvadeset osmu godinu, a već je bio kamerjunker i imao je vrlo lep položaj. Panšin je čvrsto verovao u sebe, u svoju pamet, u svoju pronicljivost; išao je napred smelo i veselo punom parom; život mu je tekao kao po loju, navikao je da se sviđa svima, starom i mladom, i zamišljao je da poznaje ljude, naročito žene: on je dobro poznavao njihove uobičajene slabosti. Kao čovek kome nije tuđa umetnost, osećao je u sebi i plamen i neki zanos, i ushićenje, i zbog toga je dopuštao sebi razna otstupanja od pravila: lumpovao je, upoznavao se s licima koja ne pripadaju otmenom svetu, i uopšte se držao slobodno i prosto; ali u duši je bio hladan i lukav, i za vreme najžešćeg lumpovanja njegovo pametno smeđe oko na sve je pazilo i sve je razgledalo; taj smeli, taj slobodni mladić nikad se nije mogao zaboraviti i potpuno se zaneti. Mora se reći da mu služi na čast što se nikad nije hvalio svojim pobedama. U kuću Marije Dmitrijevne je dospeo odmah po dolasku u O... i ubrzo se u njoj osećao kao svoj. Marija Dmitrijevna ga je gledala kao malo vode na dlanu.

Panšin se ljubazno pokloni svima koji su bili u sobi, steže ruku Mariji Dmitrijevnoj i Lizaveti Mihajlovnoj, lako potapša Gedeonovskog po ramenu, pa okrenuvši se na potpeticama uhvati Lenočku za glavu i poljubi je u čelo.

— I vi se ne bojite da jašete na takvom besnom konju? — upita ga Marija Dmitrijevna.

— Zaboga, on je ne može biti mirniji; nego, evo da vam kažem čega se ja bojim: bojim se igrati preferansa sa Sergijem Petrovićem; juče me je kod Belenicinih sasvim opelješio.

Gedeonovski se nasmeja tankim i poniznim smehom: on se ulagivao mladom, sjajnom činovniku iz Petrograda, gubernatorovom ljubimcu. U svojim razgovorima sa Marijom Dmitrijevnom, on je često pominjao neobične sposobnosti Panšinove. Ta kako da ga čovek ne hvali? — razmišljao je on. I u višim sferama života uspeva taj mladi čovek, i primeran je u službi, i nije ni malo ohol. Uostalom, Panšina su i u Petrogradu smatrali za vredna činovnika: posao je leteo kroz njegove ruke; on je govorio o njemu šaleći se, kao što dolikuje

svetskom čoveku, koji ne pridaje osobitu važnost svojim poslovima, ali je bio „ekspeditivan”. Šefovi vole take potčinjene; on sam nije ni sumnjao da he, ako ushte, vremenom biti i ministar.

— Vi ste izvoleli reći da sam vas dobio na kartama, — reče Gedeonovski; — a ko je prošle nedelje od mene dobio dvanaest rubalja? — pa još...

— Zlikovče, zlikovče, — prekide ga Panšin s ljubaznom, ali malko prezrivom nemarnošću, pa ne obraćajući više na njega pažnju priđe Lizi.

— Ja ovde ne mogu da nađem Oberonovu uveriru, — poče on; — Belenicina se samo hvalila da ima svu klasičnu muziku, — u stvari sem polke i valcera nema ničega; ali ja sam već pisao u Moskvu, i za nedelju dana imaćete uvertiru. Nego, — nastavi on, — ja sam napisao juče novu romansu; i reči su moje. Hoćete da vam otpevam? Ne znam kako je ispalo; Belenicina je našla da je vrlo lep, ali njene reči ne znače ništa, — želim čuti vaše mišljenje. Uostalom, mislim, bolje posle...

— Zašto posle? — umeša se Marija Dmitrijevna, — a zašto ne sad?

— Razumem, — reče Panšin s nekakvim vedrim i slatkim osmehom, koji se kod njega i pojavljivao i gubio odjedared, — odmače kolenom stolicu, sede za fortepijano, pa uzevši nekoliko akorda, poče pevati ovu romansu, rastavljajući razgovetno reči:

Mesec plovi visoko nad zemljom
Između bledih oblaka;
Ali se s visine kreće kao morski talas
Čarobni zrak;
More moje duše tebe smatra
Za svoj mesec
I kreće se, — i u radosti i u žalosti —
Jedino tobom.
Ljubavne čežnje, bezglasnih stremljenja
Duša mi je puna;
Meni je teško... Ali ti ne znaš za nemir
Kao onaj mesec.

Drugi kuplet Panšin je otpevao s naročitim izrazom i snagom; u burnoj pratnji čulo se pljuskanje talasa. Posle reči „meni je teško”, on lagano uzdahnu, obori oči i ponizi glas — morendo. Kad svrši, Liza pohvali motiv, Marija Dmitrijevna reče: divno, — a Gedeonovski čak uzviknu: „Čarobno! i poezija, i harmonija podjednako su čarobni”!... Lenočka s detinjim strahopoštovanjem pogleda u pevača. Jednom rečju svima prisutnim se jako dopade proizvod mladog diletanta; ali iza vrata salona u pretsoblju stajao je neki već star čovek, koji tek što je bio došao i kome, sudeći po izrazu njegovog neveselog lica i kretanju ramena, romansa Panšinova, iako vrlo lepa, nije pričinjavala zadovoljstvo. Pričekavši malo i smaknuvši prašinu sa čizama debelom maramicom, taj čovek odjednom skupi oči, turobno steže usne, savi svoja i inače pogrbljena leđa, pa lagano uđe u salon.

— A! Hristifore Fjodoroviću, dobar dan! — uzviknu pre svih Panšin i brzo skoči sa stolice. — Nisam ni sanjao da ste vi ovde, inače pred vama se ne bih usudio da otpevam svoju romansu, Znam da vi ne volite laku muziku.

— Ja ne čula, — reče pogrešnim ruskim jezikom čovek što uđe, pa, poklonivši se svima, nevešto se zaustavi nasred sobe.

— Vi ste, mosje Lem, — reče Marija Dmitrijevna, — došli da održite čas muzike s Lizom?

— Ne, ne s Lisafeta Mihajlovna, već sa Elen Mihajlovna.

— A! Pa vrlo dobro. Lenočka, idi gore s gospodinom Lemom.

Starac pođe za devojčicom, ali ga Panšin zaustavi.

— Nemojte ići posle časa, Hristifore Fjodoroviću, — reče on; — ja i Lizaveta Mihajlovna ćemo otsvirati Betovenovu sonatu u četiri ruke.

Starac promrmlja nešto sebi u nedra, a Panšin nastavi nemački, izgovarajući rđavo reči:

— Lizaveta Mihajlovna mi je pokazala duhovnu kantatu koju ste joj poklonili, — divna stvar! Vi, molim vas, nemojte misliti da ja ne umem ceniti ozbiljnu muziku, — naprotiv; ona je ponekad dosadna, ali zato vrlo korisna.

Starac pocrvene do iznad ušiju, baci iskosa pogled na Lizu, pa brzo izađe iz sobe.

Marija Dmitrijevna zamoli Panšina da ponovi romansu, ali on izjavi da neće da vređa uši učenog Nemca, pa ponudi Lizu da otsvira

Betovenovu sonatu. Tada Marija Dmitrijevna uzdahnu, pa sad ona ponudi Gedeonovskog da se prošetaju po bašti.

— Htela bih, — reče ona, — da se još porazgovaram i posavetujem s vama o našem sirotom Feđi.

Gedeonovski se nasmeši, pokloni se, uze sa dva prsta svoj šešir s pažljivo na njemu nameštenim rukavicama, pa se ukloni s Marijom Dmitrijevnom. U sobi ostadoše Panšin i Liza: ona uze i otvori sonatu; obadvoje ćuteći sedoše za fortepijano. — Ozgo su se čuli slabi zvuci gama koje su svirali nesigurni prstići Lenočkini.

V

Hristifor — Teodor — Gotlib Lem rodio se 1786 godine, u Saksonskoj kraljevini, u varoši Hemincu, u siromašnoj muzičkoj porodici. Njegov otac je svirao na voltornu, mati na harfi; a on se već od pet godina vežbao na tri različita instrumenta. Od osam godina je ostao siroče, a od deset je počeo zarađivati komad hleba svojom umetnošću. On je dugo živeo lutalačknm životom, svirao je svuda — i u krčmama i na vašarima, i na seljačkim svadbama, i na balovima; najzad je ušao u jedan orkestar i, podižući se sve višs i više, dostigao dirigentsko mesto. Kao izvodilac bio je dosta rđav, ali je muziku znao temeljno. U dvadeset osmoj godini preselio se u Rusiju. Njega je pozvao jedan veliki gospodin, koji sam nije trpeo muziku, ali je držao orkestar iz razmetljivosti. Lem je proveo kod njega sedam godina kao kapelmajster i otišao je od njega praznih šaka; gospodin je propao, hteo mu je dati menicu, ali je posle odustao i od toga, — jednom rečju, nije mu platio ni pare. Savetovali su mu da otputuje; ali se on nije hteo vratiti kući kao prosjak iz Rusije, iz velike Rusije, toga zlatnog majdana za umetnike; on se reši da ostane i okuša svoju sreću. Čitavih dvadeset godina jadni Nemac je kušao svoju sreću: bio je kod razne gospode, živeo je u Moskvi i u guberniskim varošima, trpeo je i podnosio mnogo što šta, saznao je šta je sirotinja, bio je i na situ i na rešetu; ali ga misao o povratku u otadžbinu nije napuštala usred svih nevolja koje je podnosio; ona ga je jedino i održavala. Ali sudbini nije bilo po volji da ga obraduje tom poslednjom i prvom srećom: pedesetogodišnjak, bolestan, pre vremena oronuo, zapao je u varoš O... i ostao u njoj za navek, izgubivši konačno svaku nadu da će otići iz mrske mu Rusije, i životareći nekako od časova. Lemova spoljašnost nije govorila u njegovu korist. On je bio omanjeg rasta, zgrbljen, s ispalim krivim lopaticama i uvučenim trbuhom, s velikim pljosnatim tabanima, s bledo plavim noktima pa tvrdim ukočenim prstima, žilavih crvenih ruku; lice mu je bilo u borama, obrazi upali a usne stisnute, koje je neprestano micao i žvatao, što je uz njegovu običnu ćutljivost izazivalo skoro pakostan utisak; seda kosa visila mu je u čupercima nad niskim čelom; kao tek poliveno ugljevlje, jedva su tinjale njegove sićušne, nepomične očice; koračao je teško, prevaljujući na svakom

koraku svoje tromo telo. Po neki njegovi pokreti potsećali su na nezgrapno udešavanje sove u kavezu kad oseća da je gledaju, a ona sama jedva vidi svojim ogromnim, žutim očima, koje plašljivo i dremljivo migaju. Davnašnja, neumoljiva tuga udarila je na bednog mu zikusa svoj neizgladivi žig, iskrivila i unakazila njegovu i inače neuglednu figuru; ali onome ko je znao da se ne zaustavlja na prvim utiscima, nešto dobro, pošteno, nešto neobično pojavljivalo se u tom polurazvaljenom stvorenju. Obožavalac Baha i Hendela, znalac svoga posla, obdaren živom maštom i onom smelošću mišljenja koja je dostupna samo nemačkom plemenu, Lem bi vremenom — ko zna? — stao u red velikih kompozitora svoje otadžbine, da mu je život pošao drugim putem; ali se on nije rodio pod srećnom zvezdom! On je napisao mnogo u svom životu — a nije mu se dalo da vidi ni jednu svoju kompoziciju izdanu; nije umeo da se prihvati posla kao što treba, da se pokloni gde treba, da se zauzme na vreme. Jedanput je, davno i davno pre toga, jedan njegov obožavalac i prijatelj, takođe Nemac i takođe siromašan, izdao na svoj račun dve njegove sonate, — pa i one su ostale nedirnute u podrumima dućana s muzikalijama; nečujno i bez traga su propale, kao da ih je neko bacio u reku. Lem je najzad digao ruke od svega; pri tom su i godine činile svoje: on je ogrubeo, odrveneo, kao što su mu i prsti odrveneli. Sam, sa starom kuharicom, koju je uzeo iz sirotinjskog doma (on se nikad nije ženio), živeo je u O... u maloj kućici, nedaleko od kuće Kalitinih; mnogo se šetao, čitao bibliju, zbirku protestantskih psalama i Šlegelov prevod Šekspira. On odavno nije ništa komponovao; ali izgleda da ga je Liza, njegova najbolja učenica, umela razdrmati: on je napisao za nju kantatu što ju je Panšin pomenuo. Reči za tu kantatu je uzajmio iz zbirke psalama; neke stihove je sam sastavio. Nju su pevala dva hora: hor srećnih i hor nesrećnih; oba su se na kraju izmirili i pevali zajedno: „Bože milostivi, pomiluj nas grešne i ukloni od nas svake lukave misli i zemaljske nade”. Na naslovnom listu, veoma pažljivo napisano pa čak i s crtežom stajalo je: „Samo su pravednici u pravu. Duhovna kantata. Sastavljena devici Jelisavegi Kalitinoj, mojoj ljubaznoj učenici, od njenog učitelja, H. T. G. Lema”. Reči „Samo su pravednici u pravu” i „Jelisaveti Kalitinoj” bile su okružene zracima. Pri dnu je bilo dopisano: „Samo za vas, für Sie allein”. — Zbog toga je Lem i

pocrveneo i pogledao iskosa u Lizu; njega je jako zabolelo kad je Panšin počeo govoriti pred njim o njegovoj kantati.

VI

Panšin glasno i odlučno uze prve akorde sonate (on je svirao drugu ruku), ali Liza nije počinjala svoju partiju. On se zaustavi i pogleda u nju. Lizine oči, pravo u njega uperene, izražavale su ne zadovoljstvo; usne joj se nisu smešile, celo lice joj je bilo ozbiljno, skoro tužno.

— Šta je vama? — upita on.

— Zašto niste održali svoju reč? — reče ona. — Ja sam vam pokazala kantatu Hristifora Fjodorovića pod tim uslovom da mu ne govorite o njoj.

— Oprostite, Lizaveta Mihajlovna, — ispalo mi uz reč.

— Vi ste ga naljutili — a mene tako isto. Sad on i u mene neće imati poverenja.

— Šta da radim, Lizaveta Mihajlovna! Od rane mladosti ne mogu da vidim ravnodušno Nemca: odmah me nešto kopka da ga dražim.

— Šta vi to govorite, Vladimire Nikolajeviću ? Taj Nemac je siromašan, sam, utučen čovek — « vas ga nije žao? Vi hoćete da ga dražite.

Panšin se zbuni.

— Imate pravo Lizaveta Mihajlovna, — reče on — Svemu je kriva moja večita nerazmišljenost. Ne, ne odgovarajte mi; ja sebe dobro poznajem. Mnogo mi je napakostila moja nerazmišljenost. Po njenoj milosti ja sam se pročuo kao sebičnjak. — Panšin ućuta. Ma otkud počeo razgovor, obično je svršavao tim što je govorio o samom sebi, i to je ispadalo kod njega nekako simpatično i nežno, iskreno, kao nehotično. — Eto i u vašoj kući, — vaša mama, naravno, mi je naklonjena, — ona je tako dobra; vi... uostalom, ja ne znam vaše mšiljenje o meni; ali me zato vaša tetka ne može da vidi. Ja sam i nju, mora biti, uvredio nekom nepromišljeno glupom rečju. Jer ona mene ne voli, zar nije tako?

— Da, — reče Liza sa malim zapinjanjem, — vi joj se ne sviđate.

Panšin pređe brzo prstima po klavijaturi; jedva primetan osmeh prelete preko njegovih usana.

— No, a vi? — reče on; — izgledam li i vama sebičnjak?

— Ja vas još malo poznajem, — odgovori Liza; — ali ja vas ne smatram za sebičnjaka; naprotiv, moram vam biti zahvalna...

— Znam, znam šta hoćete da kažete, — prekide je Panšin i ponovo prelete prstima po klavijaturi: — za note, za knjige koje vam donosim, za rđave crteže kojim ukrašavam vaš album, i t. d. i t. d. Ja to sve mogu činiti — pa ipak biti sebičnjak. Smem misliti da vam nije dosadno sa mnom, i da me ne smatrate za rđava čoveka, ali vi ipak računate da ja ne bih — kako se ono kaže? — za lepu reč ne bih požalio ni oca ni prijatelja.

— Vi ste rasejani i zaboravni, kao svi svetski ljudi, — reče Liza; — to je sve.

Panšin se malo namršti.

— Slušajte, — reče on; — nemojmo više govoriti o meni; hajdete da otsviramo našu sonatu. Samo za jedno vas molim, — reče on, gladeći rukom listove sveske koja je stajala na pultu; — mislite o meni kako hoćete, zovite me čak i sebičnjakom, — neka je i to! Ali me ne zovite svetskim čovekom: taj naziv mi je nesnosan... Anch’io sono pittore. I ja sam umetnik, iako rđav, i to, baš to da sam rđav umetnik, dokazaću vam odmah na delu. Počnimo dakle.

— Počnimo, molim vas, — reče Liza.

Prvo adagio prošlo je dosta srećno, ma da je Panšin više puta grešio. Svoje i ono što je naučio svirao je vrlo lepo, ali je rđavo raščlanjavao. Zato drugi deo sonate — prilično brzo allegro — nikako nije išao: na dvadesetom taktu Panšin, izostavši neka dva takta, ne izdrža, već sa smehom odgurnu svoju stolicu.

— Ne! — uzviknu on, — ja danas ne mogu svirati; dobro je što nas Lem nije čuo: on bi pao u nesvest.

Liza ustade, zatvori fortepiano, pa se okrete Panšinu. — Pa šta ćemo da radimo? — upita ona.

— Poznajem vas po tome pitanju! Vi nikako ne možete sedeti skrštenih ruku. Pa, ako hoćete, dajte da crtamo, dok se još nije potpuno smračilo. Neće li druga muza — muza crtanja — kako se ono zvaše? zaboravio sam... biti prema meni naklonjenija. Gde je vaš album? Ako se dobro sećam, tamo moj pejzaž nije svršen.

Liza ode u drugu sobu po album, a Panšin, ostavši sam, uze iz džepa batistanu maramicu, protrlja svoje nokte i pogleda nekako iskosa u svoje ruke. One su mu bile vrlo lepe i bele; na palcu leve ruke nosio je zlatan spiralan prsten. Liza se vrati; Panšin sede kod prozora, otvori album.

— Aha! — viknu on; — vidim, počeli ste precrtavati moj pejzaž — pa odlično. Vrlo lepo! Samo ovde — dodajte olovku — nije dovoljno jako osenčeno. Pogledajte.

I Panšin široko povuče nekoliko dugih poteza. On je stalno crtao jedan isti pejzaž: napred veliko rastršeno drveće, u daljini ravnica, i zupčaste planine na horizontu. Liza je gledala preko njegovog ramena u njegov rad.

— U crtanju, pa i uopšte u životu, — reći će Panšin, naginjući glavu čas levo čas desno, — lakoća i smelost su prva stvar.

U tom trenutku uđe u sobu Lem, pa, poklonivši se hladno, htede da se udalji; ali Panšin baci album i olovku na stranu, pa mu pregradi put.

— Kuda ćete, ljubazni Hristifore Fjodoroviću? Zar nećete ostati na čaju?

— Moram kući, — reče Lem sumornim glasom, — boli me glava.

— No, kakve su to besposlice, ostanite. Ja i vi ćemo polemisati o Šekspiru.

— Boli me glava, — ponovi starac.

— A mi bez vas uzeli da sviramo Betovenovu sonatu, — nastavi Panšin, uzevši ga ljubazno oko pojasa i smešeći se vedro, — ali nikako ne ide. Zamislite, — ni dve note nisam mogao tačno otsvirati.

— Bolje bi bilo da vi opet otpevate svoju romansu, — odgovori Lem, uklanjajući Panšinove ruke, pa izađe iz sobe.

Liza istrča za njim. Ona ga stiže na stepenicama.

— Hristifore Fjodoroviću, čujte me, — reče ona nemački, prateći ga do kapije po zelenoj kratkoj travici u dvorištu; — ja sam vam skrivila, — oprostite mi.

Lem ništa ne odgovori.

— Ja sam pokazala Vladimiru Nikolajeviću vašu kantatu; bila sam uverena da će je on umeti oceniti, — i ona mu se doista svidela.

Lem se zaustavi.

— Nije to ništa, — reče on ruski, a zatim dodade na svom jeziku: — ali on ne može ništa razumeti; kako vi to ne vidite? On je diletant — i to je sve!

— Vi ste nepravični prema njemu, — odgovori Liza, — on sve razume i sam može skoro sve učiniti.

— Da, sve drugog reda, laka roba, rad na brzu ruku. To se sviđa, i on se sviđa, i on sam je tim zadovoljan, e pa bravo. A ja se ne ljutim; ta kantata i ja — mi smo oboje stare budale; mene je malo stid, ali to ne mari ništa.

— Oprostite mi, Hristifore Fjodoroviću, — reče opet Liza.

— Ništa, ništa, — ponovi on opet na ruskom;

— vi ste dobra devojka... nego eno ide neko k vama. Zbogom. Vi ste vrlo dobra devojka.

I Lem se užurbanim korakom uputi ka kapiji, na koju je ulazio neki nepoznati gospodin, u sivom kaputu i širokom slamnom šeširu. Pozdravivši ga učtivo (on je pozdravljao sva nova lica u varoši O...od poznanika je okretao glavu na ulici, to je uzeo kao svoje pravilo), Lem prođe pored njega i izgubi se iza ograde. Nepoznati začuđeno pogleda za njim, pa zagledavši se u Lizu, priđe pravo k njoj.

VII

— Vi me ne poznajete, — reče on, skidajući šešir; — a ja sam vas poznao, iako je prošlo osam godina od kako sam vas poslednji put video. Vi ste tada bili dete. Ja sam Lavrecki. Je li vaša mama kod kuće? Mogu li se videti s njom?

— Mami će biti vrlo milo, — odgovori Liza:

— ona je čula da ste vi došli.

— Vi se, čini mi se, zovete Jelisaveta? — reče Lavrecki, penjući se po stepenicama glavnog ulaza.

— Da, ja vas se dobro sećam; vi ste već tada imali takvo lice koje se ne zaboravlja. Ja sam vam tada donosio bonbone.

Liza pocrvene i pomisli: kako je čudan! Lavrecki se zaustavi za trenutak u pretsoblju. Liza uđe u salon, gde je odjekivao glas i smeh Panšinov; on je pričao nekakvu varošku spletku Mariji Dmitrijevnoj i Gedeonovskom, koji su se već bili vratili iz bašte, pa se i sam smejao onome što je pričao. Kad ču ime Lavreckoga, Marija Dmitrijevna se sva usplahiri, poblede i pođe mu u susret.

— Dobar dan, dobar dan, dragi moj cousin! — viknu ona otegnutim i gotovo plačnim glasom; — kako mi je milo što vas vidim!

— Dobar dan, moja dobra kuzina, — odgovori Lavrecki, pa joj prijateljski steže pruženu ruku; — kako ste?

— Sedite, sedite, dragi moj Fjodore Ivaniću., Ah, kako mi je milo! Dopustite, pre svega, da vam pretstavim svoju kćer Lizu...

— Ja sam se već i sam pretstavio Lizaveti Mihailovnoj, — prekide je Lavrecki.

— Msje Panšin... Sergije Petrović Gedeonovski... Ta sedite! Gledam vas i, bogami, ne mogu da verujem svojim očima! Kako ste sa zdravljem?

— Kao što vidite: cvetam. Pa i vi, kuzina, — samo da vas ne ureknem, niste se promenili za ovih osam godina.

— Kad pomislim otkad se nismo videli, — reče Marija Dmitrijevna zamišljeno. — Od kuda sad dolazite? Gde ste ostavili... to jest, htedoh reći, — brzo dbdade, — htedoh reći, jeste li na duže vremena došli kod nas?

— Dolazim sad iz Berlina, — odgovori Lavrecki, — i sutra već odlazim u selo, — verovatno na duže vreme.

— Vi ćete, naravno, živeti u Lavrikama?

— Ne, neću u Lavrikama; imam jedno seoce, oko dvadeset pet kilometara daleko odavde, pa tamo idem.

— Je li to ono seoce što vam je ostalo od Glafire Petrovne?

— Baš to.

— Zaboga, Fjodore Ivaniću! Vi u Lavrikama imate tako divnu kuću!

Lavrecki jedva primetno nabra obrve.

—* Da... ali u tom seocetu ima kućica; a meni za sad ništa više ne treba. To mesto je za mene sad najzgodnije.

Marija Dmitrijevna se opet toliko zbuni da se čak isprsi i odmahnu rukama. Panšin joj priteče u pomoć i stupi u razgovor s Lavreckim. Marija Dmitrijevna se umiri, nasloni se na naslon od fotelje, pa je samo po kašto umetala po koju svoju reč; ali je pri tom tako žalostivo gledala u svoga gosta, tako je značajno uzdisala, i tako tužno odmahivala glavom da on naposletku ne otrpe, već je dosta oštro upita: da li je zdrava?

— Zdrava sam, hvala Bogu, — odgovori Marija Dmitrijevna; — a zašto?

— Pa tako, učinilo mi se da vam nije dobro.

Marija Dmitrijevna načini se dostojanstvena i unekoliko uvređena. „Ako je tako, — pomisli ona, — „meni je potpuno svejedno: vidi se, brajko moj, da na tebe ništa ne prianja; drugi bi umro od tuge, a ti si se još ugojio”. Marija Dmitrijevna se nije sama u sebi cifrala; naglas je govorila finije.

Lavrecki doista nije ličio na žrtvu zle sudbine. Od njegovog čisto ruskog lica, rumenih, obraza, velikog belog čela, prilično debelog nosa i širokih pravilnih usana proeto je bilo stepsko zdravlje, krepka, dugotrajna snaga. Konstrukcije je bio snažne, — a svetloplava kosa lepršala mu se na glavi kao u mladića. Jedino se u njegovim plavim očima, izbuljenim i prilično nepomičnim, oiažalo nešto II kao zamišljenost i kao zamor, i glas mu je zvučao nekako odveć ujednačeno.

Panšin je međutim nastavio razgovor. On navede govor na izradu šećera, o čemu je nedavno pročitao dve francuske brošure, i sa spokojnom smromnošću poče izlagati ljihovu sadržinu, ne pominjući ih, uostalom, ni jednom rečju.

— Pa to je Feđa! —raču se odjednom u susednoj sobi, iza poluzatvorenih vrata, glas Marfe Timofejevne: — Feđa, doista! — I starica brzo uđe u salon. Pre nego što Lavrecki ustade sa stolice, ona ga već zagrli. — Pokaži se, pokaži, — reče ona, odmičući se od njegovog lica. — E! kako divno izgledaš!.Malo sn ostario, a nisi ni malo poružnjao, bogami! Ama šta mi ljubiš ruke — poljubi ti mene, ako ti moji nabrani obrazi nisu gadni.

Dabome, nisi pitao o meni: šta, je li živa tetka? A na mojim si se rukama rodio, obešenjače jedan. Ali, ne mari ništa; kud ćeš se ti sećati mene! Samo, pametno si uradio što si došao. Šta, sestro slatka, — dodade ona, obraćajući se Mariji Dmitrijevnoj; — jesi li ga ugostila čime?

— Meni ništa ne treba, — reče Lavrecki brzo.

— No, bar čaja da piješ, brate slatki. Gospode, Bože moj! Došao Bog zna otkuda, pa ni šolju čaja mu ne daju. Lizo, idi, postaraj se, ali brže. Sećam se, još kao mali bio je strašan ždera, pa i sad mora biti da voli dobro pojesti.

— Moje poštovanje, Marfa Timofejevna, — reče Panšin, približujući se sa strane starici, i klanjajući joj se duboko.

— Izvinite me, gospodine, — odgovori Marfa Timofejevna, — nnsam vas spazila u svojoj radosti. Sad ličiš na svoju mater, na golubicu, — nastavi ona obraćajući se opet Lavreckom, — samo ti je HOC bio očin, očin je i ostao. Ta hoćeš li ostati kod nas duže?

— Sutra putujem, tetka.

— Kuda?

— U svoje selo Vasiljevsko.

— Sutra?

— Sutra.

— Pa dobro, sutra, — sutra. Nek ti Bog pomogne, — ti najbolje znaš. Samo gledaj, dođi da se pozdraviš. — Starica ga potapša po obrazu. — Nisam mislila da ću te dočekati; ne zato što sam se spremala da umrem; ne — živeću ja možda još deset godina: svi mi Pestovi dugo živimo; tvoj pokojni ded imao je običaj da nas zove dvoživotni; nego Bog te zna koliko bi se ti u inostranstvu zabavio. No, a sila si ti, sila; valjda kao i pre deset pudova jednom rukom dižeš? Tvoj pokojni otac, ma koliko da je bio osion, dobro je učinio što ti je uzeo Švajcarca; sećaš li se kako si se s njim pesničao; to se

zove gimnastika, kako li? — Ali šta sam se ja ovo raskokatala; samo sam gospodinu Panšinu smetala da vodi raspravu. A uostalom, bolje da pijemo čaj; pa hajdemo na terasu, da ga tamo pijemo; u nas je pavlaka malo bolja nego u vašim Londonima i Parizima. Hajdemote, hajdemote, a ti, Feđuša, daj mi ruku. O! ala ti je debela! Boga mi, s tobom ne može čovek pasti.

Svi ustadoše i odoše na terasu, izuzevši Gedeonovskog, koji se kradom izgubi. Za sve vreme razgovora Lavreckog s domaćicom, Panšinom i Marfom Timofejevnom, on je sedeo u kutu pažljivo migajući očima i s detinjim ljubopitstvom napućivši usne: sad se žurio da raznese po varoši glas o novom gostu.

*

Tora istog dana, u jedanaest sati uveče, evo šta se dešavalo u kući gospođe Kalitine. Dole, na prary salona, ulučivši zgodan trenutak, Vladimir Nikolajević se pozdravljao s Lizom i govorio joj držeći je za ruku: „Vi znate ko me privlači ovamo; vi znate zašto ja neprestano dolazim u vašu kuću; našto tu reči, kad je i tako sve jasno”. Liza mu ništa nije odgovarala, već je, ne smešeći se, malko izdignuvši obrve i crveneći, gledala u pod, ali nije otimala svoju ruku; — a gore, u sobi Marfe Timofejevne, pri svetloeti kandila, koje je visilo pred tamnom starinskom ikonom, Lavrecki je sedeo u fotelji, nalaktivši se na kolena i metnuvši lise na ruke. Starica, stojeći pred njim, ćuteći mu je po kašto gladila kosu. Više od sata proveo je kod nje pošto se pozdravio s domaćicom; on skoro ništa nije rekao svojoj davnašnjoj dobroj prijađgeljici, niti ga je ona što pitala... A šta se imalo i govoriti, o čemu raspitivati? Ona je i tako sve razumevala, ona je i tako saosećala svemu čime je njegovo srce bilo ispunjeno.

VIII

Fjodor Ivanović Lavrecki (moramo zamoliti čitaoca da za neko vreme prekinemo našu pripovetku) vodio je poreklo od starinskog plemićkog roda. Praotac porodice Lavreckih doselio se za knezovanja Vasilija Mračnog iz Pruske, pa mu je pokloljeno dvesta četvrti zemlje u Bežeckom Vrhu. Mnoru od njegovih potomaka su bili u raznim službama, imali su pod knezovima i uglednim ljudima udaljena vojvodstva, ali ni jedan od njih nije se podigao iznad peharnika i nije stekao znatno imanje. Boratnji i ugledniji od svih Lavreckih bpo je rođeni praded Fjodora Ivanovića, Andreja, čovek surov, drzak, pametan i lukav. Još se i danas priča o njegovoj tvrdoglavosti, samovolji, o njegovoj pomamnoj naravi, ludačkoj darežljivosti i neutolivoj gramznvosti. Bio je vrlo debeo i visoka rasta; crnpurast u licu i ćosav, rđavo je izgovarao r i izgledao dremovan; ali što je tiše govorio, tim više su drhtali svk oko njega. On je i ženu nabavio prema sebi. Buljava, jastrebarskog nosa, okruglog žutog lica, rodom Ciganka, naprasita i osvetoljubiva, ona ni u čemu nije ustupala mužu, koji je umalo nije ubio i koga ona nije mogla preživeti, ma da se večito s njim klala. Andrejin sin Petar, Fjodorov deda, nije ličio na svoga oca: to je bio jednostavan, stepski spahija, prilično nerazborit, drekavac, neotesan, grub, ali ne pakostan, gostoljubiv i ljubitelj naca. Bio je prešao trideseg godina kad je nasledio od oca dve hiljade duša u odličnom stanju; ali ih je on ubrzo proćerdao, delom je prodao svoje imanje, poslugu razmazio. Kao bubašvabe, skupljali su se sa svih strana pozvatn i nepozvati, sićušni ljudi u njegove prostrane, tople i nečiste dvore; svi su oni jeli što im padne šaka dok ne budu siti, pili su dok se ne opiju i odvlačili sve što su mogli, slaveći i veličajući ljubaznog domaćina; a domaćin, kad je bio rđavo raspoložen, nazivao je svoje goste gotovanima i protuvama, a bez ljih mu je bilo dosadno. Žena Petra Andrejevića bila je smirena. Oženio ee njom iz susedne porodice, po očevu izboru i naredbi; zvala se Ana Pavlovna. Ona se ni u šta nije mešala, srdačpo je primala goste i rado je sama odlazila u goste, ma da joj je, po njenim rečima, -bila smrt puderisati se. „Metnu ti, pričala je sna u starosti, metnu ti filcanu kapu na glavu, kosu svu začešljaju uzis, salom namažu, brašnom pospu, gvozdene čiode zadenu, — posle

ke možeš da je izmiješ, a u goste se bez pudera ne sme. Našli bi se uvređeni; — Myna!”— Ona je volela izvoziti se na kasačima, mogla je igrati karata od jutra do mraka, i uvek bi pokrivala rukom na njeno ime zapisanu malu dobit, kad bi muž prišao kartaškom stolu; a sav svoj miraz, sav novac predala mu je da s njim raspolaže, ne dajući joj računa. Rodila je s njim dva deteta: sinz Ivana, Fjodorova oca, i kćer Glafiru. Ivan se nije vaspitavao kod kuće, već kod bogate stare tetke, kneginjice Kubenske: ona ga je odredila za svog naslednika (bez toga joj ga otac ne bi dao), odevala ga je kao lutku, uzimala mu je svakovrsne učitelje, dala mu je domaćeg učitelja, Francuza, bivšeg opata, učenika Žan Žak-Rusoa, nekog m-r Courtin de Vaucelles, okretnog i finog smutljivca, — pravu, kako je ona govorila, fine fleur emigracije, — i svršila tim što se od svojih skoro 70 godina udala za toga „fin-flera”; prenela je na njega sve svoje imalje i uskoro po tom, narumenjena, namircsana lmbrom à la Richelieu, okružena Arapčićima, tankonogim kučićima i brbljivim papagajima, umrla je na svilenom krivom divančiću iz vremena Luja XV. s emaljiranom burmuticom izrade Petito u rukama, — i umrla je napuštena od muža: podmukli gospodin Kurten više je voleo da se udalji u Pariz s parama. Ivan je bio uzeo tek dvadesetu godinu kad ga je zadesio taj neočekivani udar (mi govorimo o kneginjičinoj udaji, ne o njenoj smrti); on nije hteo ostati u tetkinoj kući, gde se iz bogatog naslednika neočekivano pretvorio u gotovana; u Petrogradu se društvo u kom je odrastao pred njim zatvorilo; prema državnoj službi od najnižih činova, teškoj i neuglednoj, osećao je odvratnost (sve se to događalo u samom početku vladavine cara Aleksandra); — morao je, hteo ne hteo, vratiti se u selo, ocu. Njegovo rođeno gnezdo učinilo mu se prljavo, bedno, ništavno; usamljenost i mrak stepskog životarenja na svakom koraku ga je vređala; dosada ga je jela; zato su i na njega svi u kući sem matere neprijateljski gledali. Ocu se nisu sviđale njegove prestoničke navike, njegovi frakovi, žabo, knjige, njegova flauta, njegova čistoća, prema kojoj je on osećao gađenje; on se stalno žalio i gunđao na sina. — „Sve mu ovde nije po volji, govorio je on: za stolom. zakera, ne jede, ne može da podnese zadah posluge, zbuni se kad vidi pijanog, pred njim ne smeš ni tući, u službu neće da ide: slab je kobajagi; pih, kako je nežan! A sve je to otuda što mu je puna glava Voltera”. Starac nije osobito voleo

Voltera, a pored njega ni „bezverca” Dideroa, ma da ni jednog reda iz njihovih dela kije bio pročitao: čitati nije bio njegov posao. Petar Andrejević se nije varao: doista, i Didero i Volter su bili u glavi njegovog sina, i ne samo oni, već i Ruso i Rejnal, i Helvecije, i mnogi drugi slični njima pisci bili su u njegovoj glavi, — ali samo u glavi. Bivši nastavnik Ivana Petrovića, opat u ostavci i enciklopedist, uživao je u tome što je ulio u svoga vaspitanika svu premudrost osamnaestog veka, i oi je išao pun nje; ona je boravila u njemu, ne smešavši se s njegovom krvlju, ne proniknuvši mu u dušu, ne postavši čvrsto uverenje. A zar se i moglo tražiti uverenje od mladića pre pedeset godina, kad mi još i sad nismo dorasli do njega? Ivana Petrovića su se snebivali i posetioci očeve kuće: on se njih gnušao, oni su se njega bojali; a sa cestrom Glafirom, koja je bila dvanaest godina starija od njega, on se nije mogao nikako složiti. Ta Glafira bila je čudno stvorenje: ružna, grbava, mršava, široko otvorenih strogih očiju i stisnutih tankih usana, ona je licem, glasom, rogobatnim brzim pokretima potsećala na svoju babu, Ciganku, Andrejinu ženu. Energična, vlastoljubiva, ona nije htela ni da čuje za udadbu. Povratak Ivana Petrovića nije joj bio po volji; dok ga je kneginjica Kubenska držala kod sebe, ona se nadala dobiti bar polovinu očeva imanja: ona je i po tvrdičluku ispala na babu. Sem toga, Glafira je zavidela bratu: on je bio tako obrazovan, tako je dobro govorio francuski s pariskim izgovorom, a ona je jedva umela reći: „bonžur”, i „koman vu porte vu?” Istina, njeni roditelji uopšte nisu francuski razumevali, — ali od toga njoj nije bilo lakše. Ivan Petrović nije znao kud da se dene od čamotinje i dosade; proveo je neprekidno godinu dana u selu, pa i to mu se učinilo kao deset godina. Samo s materom svojom on bi se razgalio, i po čitave sate bi sedeo u njenim niskim sobama, slušajući nevino brbljanje dobre žene i jedući slatko. Desilo se da je među sobaricama Ane Pavlovne bila jedna vrlo lepa devojka, s vedrim, umiljatim očicama i finim crtama lica, po imenu Malanja, pametna i skromna. Ona se od prve zagledala u Ivana Petrovnća; i on je nju zavoleo: zavoleo je njen bojažljivi hod, stidljive odgovore, tihi glasić, miran osmeh; sa svakim danom ona mu se činila milija. I ona se priljubila svom snagom svoje duše, kako se samo ruske devojke umeju priljubiti, i predala mu se. U spahiskoj seoskoj kući nikakva se tajna ne može dugo održati:

skoro svi su saznali o vezi mladoga gospodina s Malanjom; glas o toj vezi došao je najzad i do Petra Andrejevića. U drugim prilikama on verovatno ne bi obratio pažnju na taku sitnicu; ali on se odavno ljutio na sina, pa se obradovao što mu se dala prilika da postidi petrogradskog mudraca i kicoša. Podigla se galama, huka i buka: Malanju su zaključali u jedan sobičak; Ivana Petrovića pozvaše pred oca. Ana Pavlovna i sama dotrča na viku. Ona pokuša da umilostivi muža, ali Petar Andrejević nije više ništa slušao. Kao jastreb navali na sina; prekorevao ga je za nemoral, za bezbožnost, za pritvorstvo; ovom prilikom iskali na njemu svu zlobu što se u njemu bila nakupila protiv kneginjnce Kubenske, obasu ga uvredljivim rečima. Spočetka je Ivan Petrović ćutao i prikupljao snagu, ali kad otac naumi da mu preti postidnom kaznom, tada on ne otrpe. „Bezverac Didero je opet na sceni; — pomnsli on, — e pa pustiću njega nek radi, pričekajte; ja ću vas sve zadiviti”. I tada mirnim, ujednačenim glasom, ma da s unutrašnjom drhtavicom u svima udovima, Ivan Petrovpć objavi ocu da ga on badava kori zbog nemorala; da je, iako ne misli pravdati svoju krivicu, ipak gotov da je ispravi, i tim radije što se oseća iznad svakih predrasuda, to jest gotov je da se oženi Malanjom. Izgovorivši te reči, Ivan Petrović je neosporno postigao svoj cilj: TOliko je zaprepastio Petra Andrejevića da je ovaj razrogačio oči i za trenutak zanemeo; ali se odmah trgao, i kako je bio u kožuščiću od veveričinog krzna i u plitkim cipelama na bosim nogama, polete pesnicama na Ivana Petrovića, koji se, kao naročito, toga dana bio očešljao à la Titus i obukao HOB engleski siv frak, čizme s kićankama i kicoške tesne pantalone od jelenske kože. Ana Pavlovna vrisnu što igda može i pokri lice rukama, a njen sin poče trčati kroz celu kuću, iskoči u dvorište, pojuri u baštu, kroz baštu izlete na put, i sve je bežao bezobzirce, dok najzad nije više čuo teški topot očevih koraka i jaku isprekidanu viku... — Stani, nevaljalče! — vikao je on, — stani, prokleću te! — Ivak Petrović se sakri kod susednog slobodnog seljaka, a Petar Andrejević se vrati kući sav iznuren i oznojen, izjavi, jedva dišući od umora, da lišava sina blagoslova i nasledstva, naredi da se spale sve njegove ludačke knjige, i devojka Malanja da se odmah protera u udaljeno selo. Našli se dobri ljudi, potražili Ivana Petrovića, izvestili ga o svemu. Postiđen, besan, zakle se da će se osvetiti ocu, i iste noći, pričekavši

seljačka kola na kojim su vozili Malanju, ote je silom, odveze se s njom u najbližu varoš i venča se s njom. Novcem ga snabde sused, večito pijan bivši pomorac vrlo dobra srca, strašan ljubitelj svakog, kako je on govorio, plemenitog događaja. Sutradan Ivan Petrović napisa zajedljivo hladno i učtivo pismo Petru Andrejeviću, pa ode u selo, gde je živeo njegov brat od tetke, Dimitrije Pestov, sa svojom sestrom, čitaocima već poznatom Marfom Timofejevnom. On im ispriča sve, reče da namerava ići u Petrograd da traži mesto i zamoli ih da bar za neko vreme prime kod sebe njegovu ženu. Pri reči: žena — on gorko zaplaka, pa se, pored sveg svoga prestoničkog obrazovanja i filozofije, ponizno, kao pravi Rus, pokloni svojim rođacima do nogu i čak udari čelom o pod. Pestovi, ljudi žalostivni i dobri, drage volje pristadoše na njegovu molbu; on je probavio kod njih neke tri nedelje, potajno očekujući odgovor od oca; ali odgovor nije došao niti je mogao doći. Petar Andrejević, doznavši da mu se sin venčao, leže u postelju i zabrani da se pred njim pominje ime Ivana Petrovića; samo je mati, krišom od muža, uzajmila od sveštenika pet stotina rubalja u novčanicama i ikonicu od njegove žene; nije mu smela pisati, ali je poručila Ivanu Petroviću po poslatom mršavom seljaku, koji je mogao preći za dvadeset četiri sata po šezdeset kilometara, da se mnogo ne žalosti, da će dati Bog, pa će se sve urediti i da će se očev gnev preokrenuti u milost; da bi i njoj bila milija druga snaha, ali se vidi da je Bogu bilo tako po volji, a da ona šalje \Malanji Sergijevnoj svoj roditeljski blagoslov. Mršavi seljak dobije rublju, zamoli za dopuštenje da se vidi s novom gospođom, kojoj je on padao kum, poljubi je u ruku, pa otperja natrag.

A Ivan Petrović otiutuje u Petrograd laka srca. Očekivala ga je neizvesna budućnost; možda mu je pretila sirotinja, ali se rastao s mrskim seoskim životom, a najglavnije je da nije izneverio svoje nastavnike, stvarno je „pustio u akciju” i na delu opravdao Rusoa, Dideroa, i la Déclaration des droits de l’homme. Osećanje izvršene dužnosti, triumfa, osećanje ponosa ispunjavalo mu je dušu; na i rastanak s ženom nije ga odveć plašio; pre bi se uplašio kad bi morao stalno živeti sa ženom. Taj je posao bio učinjen; trebalo je prihvatiti se drugih poslova. U Petrogradu, protivno onome što je i sam očekivao, imao je sreću: kneginjica Kubenska, — koju je musje

Kurten stigao da napusti, ali koja još nije bila stigla da umre, — da bi ma čim zagladila svoju krivicu prema nećaku, preporučila ga je svima svojim prijateljima, podarila mu pet hiljada rubalja — skoro poslednji svoj novac — i sat Lepikovskog s njegovim monogramom u vencu amora. Huje prošlo ni tri meseca a on je već dobio mesto pri ruskoj misiji u Londonu i navezao se na more s prvom engleskom lađom (parobrodima tada još ni traga nije bilo). Posle nekoliko meseca dobio je pismo od Pestova. Dobri spahija čestitao je Ivanu Petroviću sina, koji se rodio u selu Pokrovskom 20-og avgusta 1S07 godine, i kome je nadenuto ime Fjodor, u čast svetog mučenika Teodora Stratilata. Zbog velike slabosti Malanja Sergijevna dopisala je samo nekoliko redi; ali tih nekoliko redi začudili su Ivana Petrovića: on nije znao da je Marfa Timofejevna naučila pismenosti njegovu ženu. Uostalom, Ivan Petrović nije se dugo podavao slatkom uzbuđenju roditeljskih osećanja. On se udvarao jednoj od čuvenih tadašnjih Frina ili Lajsa (klasična imena u to vreme su još cvetala); Tilzitski mir tek što je bio zaključen i svi su žurili da uživaju, sve se vrtelo u nekom besnom vihoru; crne oči vižljaste lepotice zavrtele su i njemu glavu. Novaca je imao vrlo malo; ali je imao sreće u kartama, stvarao je poznanstva, sudelovao u svima zabavama, jednom rečju plovio je na svima jedrima.

IX

Starac Lavrecki dugo nije mogao oprostiti sinu njegovu ženidbu; da mu je posle pola godine Ivan Petrović došao pokorno i pao mu pred noge, on bi mu možda i oprostio, pošto bi ga prvo dobro izgrdio kucnuvši ga štakom da bi ga zastrašio; ali Ivan Petrović je živeo u inostranstvu i, po svemu sudeći, nije mu to bilo ni na kraj pameti. — „Ćuti! Ne govori!” ponavljao je Petar Andrejević kad god bi žena pokušala da ga nagovori na oproštaj; „on, pas, treba doveka da se moli Bogu za mene što ga nisam prokleo; moj pokojni otac bi ga svojom rukom ubio, nevaljalca, i dobro bi učinio.” Ana Pavlovna bi se pri takvim strašnim rečima samo kradom krstila. Što se tiče do žene Ivana Petrovića, Petar Andrejević spočetka nije hteo ni čuti za nju, pa je čak, odgovarajući na pismo Pestova, u kom je ovaj pomenuo njegovu snahu, poručno mu da on ne zna ni za kakvu svoju snahu, nego da se zakonima zabranjuje držati odbegle devojke, što smatra za svoju dužnost da mu napomene; ali posle, saznavši da mu se rodio unuk, omekša, naredi da se ispod ruke raspita o zdravlju materinu i posla joj, opet kao da nije od njega, malo novaca. Feđa još nije bio napunio godinu dana kad se Ana Pavlovna smrtno razbole. Na kekoliko dana pred kraj, već ne ustajući iz postelje, s bojažljivim suzama na očima koje su se gaskle, izjavi mužu pred sveštenikom da želi da se vidi i oprosti se sa snahom, blagoslovi unuka. Ogorčeni starac je umiri i odmah posla svoj ekipaž po snahu, nazivajući je prvi put Malanja Sergijevna, Ona dođe sa sinom i s Marfom Timofejevnom, koja je nipošto nije htela pustiti samu, niti bi dala da joj se učini nažao. Polumrtva od straha uđe Malanja Sergijevna u kabinet Petra Andre jevića. Dadilja je nosila za njom Feđu. Petar Andrejević je ćuteći pogleda; ona mu priđe ruci; njene drhtave usne se s mukom sastaviše u bezvučan poljubac.

— No, novopečena plemićko, — reći će on naposletku: — dobar dan; hajdemo gospođi.

On ustade i naže se nad Feđu; dete se osmehnu i pruži mu svoje blede ručice. Starcu prekipe.

— Ah, — reče on, — sirotane! Izmolio si oproštaj ocu; neću te ostaviti, ptičiću.

Čim uđe u spavaću sobu Ane Pavlovne, Malanja Sergijevna odmah kleče pored vrata. Ana Pavlovna je znakom pozva k postelji, zagrli je, blagoslovi joj sina; zatim, okrenuvši ispijeno strašnom bolešću lice svome mužu, htede nešto da kaže...

— Znam, znam šta hoćeš da moliš, — reče Petar Andrejević; — ne žalosti se: ona će ostati kod nas, i Vanjki ću nje radi oprostiti.

Ana Pavlovna s naporom dohvati ruku svoga muža pa je prinese usnama. Tor istog večera je umrla.

Petar Andrejević održa svoju reč. On izvesti sina da mu na samrtnom času njegove matere, za ljubav deteta Fjodora, vraća svoj blagoslov, a Mala-* lju Sergijevnu ostavlja kod sebe u kući. Odvojili su joj dve sobe u međuspratu; on je pretstavi svojim najcenjenijim gostima, razrokom brigadiru Skurjohinu i njegovoj ženi; pokloni joj dve devojke i jedno slušče za trčkaranje; Marfa Timofejevna se s njom oprosti; omrzla je Glafiru i za jedan dan se dva, triput posvađala s njom.

Sirotoj ženi je isprva bilo teško i nelagodno; ali je posle oguglala i navikla na svog svekra. I on se na nju navikao, čak ju je zavoleo, ma da skoro nikad nije govorio s njom, ma da se i u samoj njegovoj ljubaznosti prema njoj primećivalo neko nehotično potcenjivanje. Najviše je Malanja Sergijevna trpela od svoje zaove. Glafira je još za materina života bila uspela malo po malo da uzme u svoje ruke celu kuću: svi su joj se, počev od oca, pokoravali; bez njenog dopuštenja parče šećera se nije smelo izdati; ona bi pre pristala da umre nego da podeli vlast s drugom domaćicom, — i to još kakvom domaćicom! Bratova ženidba ju je ljutila još više nego Petra Andrejevića: preduzela je da nauči pameti tu nametljivicu, i Malanja Sergijevna je od prvog sata postala njena ropkinja. A i kud bi se ona mogla boriti sa samovoljnom, naduvenom Glafirom, ona, bezazlena, stalno zbunjena i uplašena, slabog zdravlja? Nije prošao dan da joj Glafira ne napomene njen rankji položaj, da je ne pohvali zbog toga što se ne zaboravlja. Malanja Sergijevna bi se rado pomirila s tim napominjanjima i pohvalama, ma koliko da su bile gorke... ali su joj Feđu oduzeli: to ju je ubijalo. Pod izgovorom da ona nije kadra da se bavi njegovim vaspitanjem, nju gotovo nisu ni puštali do njega; Glafira se prihvatila tog posla, dete je prešlo potpuno pod njenu upravu. Malanja Sergijevna od tuge je počela u svojim pismima

preklinjati Ivana Petrovića da se što pre vrati; i sam Petar Andrejević želeo je da vidi svoga sina; ali je on neprestano samo slao pisma, zahvaljivao ocu zbog žene, zbog poslatih mu novaca, obećavao doći ubrzo, — u nije dolazio. 1812-ta godina ga je najzad pozvala iz inostranstva. Videvši se prvi put posle šestogodišnjeg rastanka, otac i sin su se zagrlili i ni jednom rečju nisu spomenuli ranije sukobe; nije im tada bilo do toga: sva Rusija se podizala na neprijatelje, i oni su obadvojica osetili da im ruska krv teče u žilama. Petar Andrejević je o svom grošku obukao ceo puk boraca. Ali rat se svršio, opasnost je prošla; Ivanu Pegroviću je opet postalo dosadno, opet ga je povuklo u daljinu, u onaj svet s kojim je on srastao i gde se osećao kao u svojoj kući. Malanja Sergijevna nije ga mogla zadržagi; ona je odveć malo za njega značila. Čak se nije ispunila ni njena nada: i njen muž je našao da je daleko priličnije da poveri Glafiri vaspitanje Feđino. Sirota žena Ivana Petrovića nije izdržala taj udar, nije izdržala ponovni rastanak: bez roptanja za nekoliko dana se ugasila. Celog svog života nije se umela ničemu protiviti, pa se i s bolešću nije borila. Već nije mogla više govoriti, već su grobne senke padale na ljeno lice, ali su njene crte i dalje izražavale strpljivu nedoumicu k stalnu smirenu blagost; s istom nemom lokornošću gledala je Glafiru, i kao što je Ana Pavlovna na samrtnom odru poljubila ruku Petra Andrejevića, tako je i ona poljubila Glafirinu ruku, poveravajući njoj, Glafiri, svoga jedinca sina. Tako je svršilo svoj zemaljski put tiho i dobro stvorenje, koje je, Bog bi znao zašto, iščupano iz rodnog tla, pa odmah bačeno, kao iščupano drvo, sa žilama okrenutim suncu; ono je uvelo, propalo bez traga i niko nije tugovao za njim. Požalila je Malanju Sergijevnu njena sobarica i još Petar Andrejević. Starcu je nedostajalo njeno kemo prisustvo. „Oprosti — zbogom, moja bezazlena!” prošaputa on, klanjajući joj se poslednji put u crkvi. On je plakao, bacajući pregršt zemlje u grob.

Ni on nije dugo živeo posle nje, ne više od pet godina. U zimu 1819-te godine on je tiho umro u Moskvi, kuda se preselio s Glafirom i unukom i izjavio je želju da ga sahrane pored Ane Pavlovne i „Malaše”. Ivan Petrović je bio tada u Parizu radi svoga zadovoljstva; on je bio podneo ostavku ka službu uskoro posle 1815-te godine. Doznavši za očevu smrt, odlučio se da se vrati u Rusiju. Trebalo je misliti o upravljanju imanjem, pa i Feđi je, po Glafirinom pismu, bilo

dvanaest godina, te je nastupilo vreme da se ozbiljno pozabavi njegovim vaspitanjem.

X

Ivan Petrović se vratio u Rusiju kao angloman. Kratko ošišana kosa, uštirkan žabo, dugih skuta redengot žuto-zelene boje sa mnoštvom okovratnika, kiseo izraz lica, nešto oštro i u isto vreme ravnodušno u ophođenju, govor kroz zube, ukočeno iznenadno smejanje, nnkad s osmehom, isključivo politički i političko-ekonomski razgovor, strast prema krvavim rostbifima — sve je iz njega prosto odisalo Velikom Britanijom; izgledao je sav kao natopljen njennm duhom. Ali — čudna stvar! Pretvorivši se u anglomana, Ivan Petrović je u isto vreme postao patriota, bar je sam sebe nazivao patriotom, mada je Rusiju slabo noznavao, nije se držao ni jedne ruske navike i ruski se čudno izražavao: njegov običan govor, trom i mrtav, sav je bio šaren galicizmima; alp čim se razgovor ticao važnih predmeta, kod Ivana Petrovića su se javljali izrazi kao: „učiniti nove oglede samousrdnosti”, „ovo se ne slaže sa samom prirodom okolnosti” itd. Ivan Petrović je doneo sa sobom nekoliko rukopisnih planova, koji su se ticali ustrojstva i unapređenja države; on je bio vrlo nezadovoljan svim što je video, — nedostatak sistema naročito je izazivao njegovu žučiost. Sastavši se sa sestrom, od prve joj je saopštio da namerava da uvede korenite reforme, da će u buduće ići kod njega po novom sistemu. Glafira Petrovna ništa ne odgovori Ivanu Petroviću, samo steže zube i pomisli: „a kuda ću ja?” — Uostalom, došavši u selo zajedno sa bratom i bratancem, ona se ubrzo umirila. U kući su se doista desile neke promene: prišipetlje i gotovani su odmah bili oterani; među njima su stradale i dve starice, jedna slepa, druga uzeta, i još prestareli major iz vremena bitke kod Olakova, koga su, zbog njegove doista neobične proždrljivosti, hranili samo crnim hlebom i sočivom. Isto tako izdata je naredba da se ne primaju raniji gosti: sve ih je zamenio jedan daleki sused, nekakav beličarasti, škrofulavi gospodin, vrlo lepo vaspitan i vrlo glup čovek. Pojavi se HOB nameštaj iz Moskve, bmše uvedsne pljuvaonice, zvonca, umivaonici, doručak je drukčije služen; strana vina su prognala vina i domaće likere; posluzi su sašivene nove livreje; pspod porodičnog grba je dodato: „in recto virtus”... A u stvari Glafirnna vlast se nije ni najmanje umanjivala: svi izdaci, kupovine, kao i ranmje, zavisile su od nje; sobar koji je dobavljen iz Alzasa pokušao je da se prepire s

njom — pa je ostao bez mesta, iako ga je gospodin štitio. Što se tiče ekonomije i upravljanja imanjima (Glafira Petrovna je ulazila i u te poslove), i pored toga što je Ivan Petrović izrazio nameru da udahne nov život u taj haos, sve je ostalo po starom, samo je obrok seljacima po negde povećan, i kuluk je nostao teži, i seljacima je zabranjeno da se obraćaju neposredno Ivanu Petroviću. Ovaj patriota mnogo je prezirao svoje sugrađane. Sistem Ivaia Petrovića u punoj svojoj snazi bio je primenjen samo na Feđi: njegovo vaspitanje je doista pretrpelo „korenitu reformu”: otac se isključivo bavmo njim.

XI

Do povratka Ivana Petrovića iz inostranstva Feđa je bio, kao što je već kazano, u rukama Glafire Petrovne. Nije imao ni osam godina kad mu je mati umrla; on je nije viđao svaki dan i strasno ju je zavoleo: uspomena na nju, na njeno mirno i bledo lice, na tužne poglede i bojažljivo milovalje za uvek su se zapečatile u njegovom srcu; ali on je nejasno razumevao njen položaj u kući; on je osećao da između njega i nje ima neka pregrada koju ona nije smela niti je mogla razrušiti. Oca se plašio, a i sam Ivan Petrović ga nikad nije milovao; deda ga je pokašto gladio po glavici i puštao da mu priđe ruci, ali ga je zvao i smatrao šašavkom. Posle smrtn Malanje Sergijevne tetka ga je konačno uzela u svoje ruke. Feđa je se bojao, bojao se njenih sjajnih i prodirnih očiju, njenog oštrog glasa; nije smeo ni pisnuti pred njom; ako se samo pomakne na svojoj stolici, a ona već mutimi: „kuda? sedi s lšrom.” Nedeljom, posle službe, dopuštano mu je da se igra, tojest, davana mu je debela knjiga, tajanstvena knjiga, spis nekog Maksiglovića-Ambodika, pod naslovom: „Simboli i emblemi”. U toj knjizi bilo je oko hiljadu, često vrlo zagonetnih crteža, s tako isto zagonetnim objašljenjima na pet jezika. Kupidon s golim i punačkim telom igrao je veliku ulogu u tim crtežima. Na jedan od njih, pod nazivom „Šafran i duga”, odnosilo se objašnjenje: „dejstvo ovoga je veliko”; prema drugom, koje je pretstavljalo „Čaplju što leti s ljubičicom u ustima”, stojao je natpis: „Tebi su oni svi poznati.” — „Kupidon i medved koji liže svoje meče” označavali su „Malo po malo.” Feđa je razgledao te crteže; svi su mu bili poznati do najmanjih pojedinosti; neki, uvek isti, nagonili su ga da se zamisli i uzbuđivali su mu maštu; drugog razonođenja nije znao. Kad je došlo vreme da uči jezike i muziku, Glafira Petrovna je pogodila u bescelje staru devojku, Šveđanku sa zečjim očima, koja je natucala francuski i nemački, kojekako svirala u fortepijano, a povrh svega je odlično ostavljala u turšiju krastavce. U društvu te nastavnice, tetke i stare sobarice Vasiljevne, proveo je Feđa čitave četiri godine. Ponekad sedi ok u kutu sa svojim „Emblemima” — sedi... sedi... u niskoj sobi miriše na geraniju, potmulo svetli jedna lojana sveća, popac cvrči jednoliko, kao da mu je dosadno, mali zidni sat užurbano kuca na zidu, miš krišom grebe i grize u zidu, a tri stare

devojke, kao Parke, ćutke i brzo miču iglama, senke od ruku čas beže, čas čudno drhte u polumraku, i čudne tako isto polumračne misli roje se u detinjoj glavi. Niko ne bi rekao za Feđu da je interesantno dete: on je bio prilično bled, ali debeo, neharmonične strukture i neokretan, — pravi seljak, kako je govorila Glafira Petrovna; bledila bi brzo nestalo s njegova lica, kad bi ga češće puštali na vazduh. Učio se prilično, ma da se Beerò lenjio; nikad nije plakao; ali ga je zato s vremena na vreme obuzimalo divlje tvrdoglavstvo; tada već niko nije mogao s njim izaći na kraj. Feđa nije voleo nikoga od onih što su bili oko njega... Teško srcu koje nije volelo izmalena!

Takav je bio kad je došao Ivan Petrović, i on je, ne gubeći vremena, preduzeo primenjivati na njemu svoj sistem. — „Ja od njega hoću pre svega da načinim čoveka, un homme, — reče on Glafiri Petrovnoj: *— i ne samo čoveka, već Spartanca”. Izvršenje svoje namere Ivan Petrović je počeo time što je obukao sina u škotsko odelo: dvanaestogodišnji dečko je počeo ići s golim listovima i petlovim perom za kačketom; Švеđanku je zamenio mlad Švajcarac, koji je izučio gimnastiku do saovršenstva; muziku, kao zanimanje nedostojno muškarca, izbacili su zauvek; prirodne nauke, međunarodno pravo, matematika, stolarski zanat, po savetu Žan-Žaka Rusoa, i heraldika, radi podržavanja viteškog duha, — eto čim se morao baviti budući „čovek”; njega su budili u četiri sata izjutra, odmah ga prelivali hladnom vodom i nagoniln da trči oko visokog stuba na vrvci; jeo je jedared dnevno po jedno jelo, jahao, gađao iz luka; svakom zgodnom prilikom vežbao se, po ugledu na svog roditelja, u čvrstini volje i svako veče je unosio u naročitu knjigu rezultat proteklog dana i svoje utiske; a Ivan Petrović, sa svoje strane, pisao mu je uputstva na francuskom, u kojima ga je, nazivao mon fils i govorio mu vous. Na ruskom je Feđa govorio ocu „ti”, ali u njegovom prisustvu nije smeo sesti. „Sistem” je zbunio dečka, uneo zbrku u njegovu glavu, prignječio je; ali je zato na njegovo zdravlje nov kačin života korisno delovao: spočetka je dobio vatru, ali se ubrzo oporavio i postao junak. Otac se ponosio i zvao ga na svom čudnom narečju: „sin prirode, moj proizvod.” Kad je Feđa napunio šesnaestu godinu, Ivan Petrović je smatrao svojom dužnošću da na vreme razvije u ljemu preziranje ženskog pola — i mladi Spartanac,

s bojažljivošću u duši, s prvim dlačicama na usnama, pun sokova, snage i krvi, već se trudio da se pokaže ravnodušan, hladan i grub.

Međutim vreme je prolazilo i prolazilo. Ivan Petrović je veći deo godine provodio u Lavrikama (tako se zvalo njegovo glavno porodično imanje), a zimi se preseljavao u Moskvu sam, otsedao u hotelu, marljivo posećivao klub, držao besede i razvijao svoje planove u salonima i više nego ikada pokazivao se kao angloman, gunđalo i državnik. Ali je nastala 1815-ta godina i sa sobom donela mnogo jada. Bliski poznanici i prijatelji Ivana Petrovića izložili su se teškim iskušenjima. Ivan Petrović pohita da se udalji u selo, pa se zatvori u svojoj kući. Prošla je još jedna godina i Ivan Petrović je odjedanput onemoćao, oslabio, opao; zdravlje ga je izdalo. On, slobodouman čovek — poče odlaziti u crkvu i priređivati molepstvija; on, Evropejac — stade se pariti u banji, ručati u dva sata, legati u devet, uspavljivati se uz brbljanje staroga sluge; on državnik — spalio je sve svoje planove, svu prepisku, drhtao pred gubernatorom, ulagivao se pred sreskim načelnikom; on, čovek prekaljene volje — plakao je i žalio se kad bi mu iskočio čir, kad bi mu davali tanjir hladne supe. Glafira Petrovna je opet zavladala celom kućom; opet su počeli dolaziti na zadnja vrata kmetovi, prosti seljaci „staroj veštici”, kako su je zvali sluge. Promena na Ivanu Petroviću jako je iznenadila njegovog sina; on je već bio ušao u devetnaestu godinu, i počeo je razmišljati i oslobađati se ispod pritiska ruke koja ga je gnjavila. On je i ranije primećivao nesklad između očevih reči i dela, između njegovih širokih liberalnih teorija i krutog, sitničarskog despotizma; ali nije očekivao takav nagli prelom. Ostareli sebičnjak odjednom se sav pokaza. Mladi Lavrecki se spremao u Moskvu, da se pripremi za univerzitet kad se neočekivana, nova nesreća sruši na glavu Ivana Petrovića: on oslepe, i to oslepe beznadno, za jedan dan.

Ne imajući poverenja u znanje ruskih lekara, poče tražiti dopuštenje da ide u inostranstvo. Bi odbijen. Tada on uze sa sobom sina, pa je čitave tri godine tumarao po Rusiji, od jednog lekara do drugog, neprestano idući iz varoši u varoš i dovodeći do očajanja lekare, sina, poslugu, svojom malodušnošću i netrpljenjem. Vratio se u Lavrike kao prava olupina, kao plačljivo i razmaženo dete. Nastali su teški dani. Svi su se napatili od njega. Ivan Petrović se umirivao

samo dok je ručao; sve ostalo vreme nije davao mira ni sebi ni drugima. Molio se Bogu, roptao na sudbinu, grdio samoga sebe, psovao politiku, svoj sistem, grdio je sve čim se nekad hvalio i razmetao, sve što je nekada isticao kao ugled sinu; ponavljao je da ni u šta ne veruje i ponovo se molio Bogu; nije podnosio ni jednog trenutka da bude sam, i zahtevao je od svojih ukućana da stalno, danju i noću sede pored njegove fotelje i zabavljaju ga pričanjem, koje je on svaki čas prekidao uzvicima: „sve lažete, — kakva glupost!"

Naročito je izvlačila Glafira Petrovna; on nikako nije mogao biti bez nje — i ona je do kraja izvršivala sve prohteve bolesnikove, ma da se po nekad nije odlučivala da mu odgovori, da ne bi zvukom svoga glasa izdala kako je guši srdžba. Tako se on vukao još dve godine i umro je prvih dana meseca maja, kad je bio iznesen na balkon na sunce. „Glaša, Glaška! buljona, buljona, stara bud... — protepa njegov uzeti jezik, pa ne izgovorivši do kraja poslednju reč, umuče za uvek. Glafira Petrovna, koja tek što je bila uzela šolju buljona iz ruku dvoreckog, zastade, pogleda bratu u lice, polako, široko se prekrsti, pa se udalji ćuteći; pa i sin, koji je takođe tu bio, ništa ne reče, nasloni se na ogradu od balkona i dugo gledaše u baštu, svu mirišljavu i zelenu, svu blistavu pod zracima prolećnjeg sunca. Njemu je bilo dvadeset tri godine; kako su strašno, kako neprimetno brzo proletele te dvadeset tri godine!... Život se otvarao pred njim.

XII

Sahranivši oca i poverivši toj istoj nepromenljivoj Glafiri Petrovnoj upravu nad imanjem i nadzor nad nastojnicima, mladi Lavrecki ode u Moskvu, kud ga je vuklo njegovo tamno, ali jako osepanje. On je bio svestan nedostagaka u svome obrazovanju pa je nameravao ukoliko je mogućno da nadoknadi ono što je propušteno. Poslednjih pet godina on je mnogo pročitao i video što šta; mnogo mu se misli vrzlo po glavi; po neki profesor bi mogao pozavideti nekim njegovim znanjima, ali u isto vreme on nije znao mnogo što šta, što je svakom gimnazisti davno i davno poznato. Lavrecki je uviđao da nije slobodan; u dubini duše osećao se kao osobenjak. Ružnu šalu je odigrao angloman sa svojim sinom: kapriciozno vaspitanje je urodilo svojim plodom. Duge godine on se ćuteći obuzdavao pred svojim ocem; a kad ga je najzad upoznao, stvar je već bila svršena, navike se ukorenile. On se nije umeo ponašati s ljudima: od svoje dvadeset tri godine, s neukrotljivom žudnjom za ljubavlju u stidljivom srcu, on još ni jednoj ženi nije pogledao u oči. S njegovom pameću, bistrom i zdravom, ali unekoliko tromom, uz njegovu sklonost prema tvrdoglavstvu, razmišljanju i lenjosti, trebalo mu je od rane mladosti da dopadne u životni vrtlog, a međutim je držan veštački u usamljenosti... I sad, evo se začarani krug prekinuo, a on je i dalje stajao na istom mestu, zatvoren i stisnut u samog sebe. Smešno je bilo u njegovim godinama navući studentsku uniformu; ali se on nije bojao potsmeha; njegovo spartansko vaspitanje bar je u tome valjalo što je razvilo u njemu ravnodušnost prema onome šta drugi govore, — i on je obukao bez snebivanja studentsku uniformu. Stupio je u fizičkomatematički otsek. Zdrav, rumenih obraza, već zaraslih u bradu, ćutljiv, čnnio je neobičan utisak na svoje drugove; oni npsu mogli ni pomisliti da se u tom surovom muškarcu, koji je tačno dolazio na predavanja u širokim, seljačkim saonicama sa dva konja, krilo skoro dete. On im se činio kao neki neobičan pedant; on im nije bio potreban, niti su ga tražili, on se klonio njih. Za prve dve godine provedene na univerzitetu sprijateljio se samo s jednim studentom koji mu je davao časove latinskoga jezika. Taj student, po imenu Mihaljević, entuziast i stihotvorac, iskreno je zavoleo Lavreckoga i sasvim slučajno je postao uzrok važne promene u njegovoj sudbini.

Jedared, u pozorištu (Močalov je tada bio na vrhuncu svoje slave, i Lavrecki nije propuštao ni jedne pretstave), spazi on u loži bel-etaža jednu devojku, — i ma da ni jedna žena nije prolazila pored njegove sumorne fpgure ne učinivši da mu zadrhti srce, ono nikad nije tako jako zakucalo. Nalaktivši se na kadifu lože, devojka se nije mi cala; osetljiv, mlad život bio je iz svake crte njenog crnpurastog, okruglog, ljupkog lica; fini um opažao se u njenim divnim očima, koje su pažljivo i meko gledale ispod tankih obrva, u brzom osmehu izrazi+ih usana, u samom položaju njene glave, ruku, vrata; bila je obučena prekrasno. Pored nje je sedela smežurana i žuta žena od svojih 45 godina, dekoltovana, u crnoj toki, s bezubim osmehom na usiljeno zabrinutom i bezizraznom licu, a u dubini lože video se stariji čovek, u širokom redengotu i s visokom kravatom, s izrazom tupog dostojanstva, s nekakvom laskavom podozrivošću u sitnim očicama, s ofarbanim brkovima i bakenbardima, neznatnim ogromnim čelom i izgužvanim obrazima, po svima znacima bivši đeneral. Lavrecki nije skidao pogleda s devojke koja ga je zapanjila; odjednom se vrata na loži otvoriše i uđe Mihaljević. Pojava toga čoveka, skoro jedinog poznanika u celoj Moskvn, pojava njegova u društvu jedinstvene devojke, koja je privukla svu njegovu pažnju, učinila se Lavreckom značajnom i čudnom. Gledajući i dalje u ložu, on opazi da su se svi koji su bili u njoj ponašali prema Mihaljeviću kao prema davnašnjem prijatelju. Pretstava na pozornici nije više zanimala Lavreckog; ni sam Močalov nije činio na njega uobičajeni utisak, iako je to veče bio izvanredno dobar. Na jednom vrlo pategičnom mestu Lavrecki i nehotice pogleda u svoju lepoticu: ona se bila sva nagla napred, sva se bila zajapurila; pod njegovim upornim pogledom njene se oči, ustremljene na pozornicu, lagano okretoše i zaustaviše na njemu... Svu noć su mu se priviđale te oči. Najzad se provaln veštački podignuta brana: on je i drhtao i goreo, pa je odmah sutradan otišao Mihaljeviću. Od njega je doznao da se ta lepotica zove Varvara Pavlovna Korobjina; da su starac i starica što su sedeli s njom u loži njen otac i mati, i da se on sam, Mihaljević, upoznao s njima godinu dana pre toga, dok je stanovao u podmoskovskom kraju, na „kondiciji” kod grafa N. O Varvari Pavlovnoj entuziast je govorio s najvećom pohvalom.

— To je, brate moj, — uzviknuo je on sa svojstvenom mu vatrenošću u melodičnom glasu, — ta devojka je neobično, genijalno stvorele, umetnica u pravom smislu reči, a pri tom neobično dobra.

Videvši iz zapitkivanja Lavreckog kakav je utisak na njega učinila Varvara Pavlovna, on mu sam ponudi da ga upozna s njom, dodavši da ga oni računaju kao svoga; da đeneral nije ni malo ohol, a mati je tako glupa, samo što ne bleji. Lavrecki pocrvene, promrmlja nešto nerazgovetno, pa pobeže. Čitavih pet dana borio se on sa svojom bojažljivošću; šestoga dana mladi spartanac obuče potpuno nov mundir, pa se stavi na raspoloženje Mihaljeviću, koji se, budući svoj čovek, ograniči na to da se očešlja, — pa oba odošs Korobjinim.

XIII

Otac Varvare Pavlovne, Pavle Petrović Korobjin, đeneralmajor u ostavci, sav svoj vek proveo je u Petrorradu u službi; u mladosti je bio čuven kao okretan igrač i odličan trupni oficir; bio je, zbog svog siromaštva, ađutant kod dva tri neugledna đenerala, oženio se kćerju jednoga od njih, dobivši dvadeset pet hiljada miraza; do tančina je upoznao svu premudrost učenja i smotri; vukao je, vukao kao sivonja i najzad, posle nekih dvadeset godina, dobio đeneralski čin i komandu pukom. Tu bi trebalo da ss sdmori i ne žureći učvrsti svoje blagostanje; on je na to i računao, ali je malko neoprezno počeo stvar: bio je izmislio novo sredstvo za rad s državnim parama, — sredstvo se pokazalo odlično, ali se on u nezgodno vreme pokazao tvrdica: protiv ljega se podnese dostava: izbije više nego neprijatna, izbije gadna afera. Kako tako, tek general se otrese te afere, ali mu se karijera preseče: bi mu savetovano da podnese ostavku. Oko dve godine muvao se još u Petrogradu, nadajući se neće li nabasati na neku toplu civilnu službu; ali na službu nije nabasao; kći mu izašla iz instituta, rashodi se povećavali sa svakim danom... Stegnuvši srce, rešm se da se preseli u Moskvu, gde je sve jeftinije, najmi u Staroj Konjušenoj majušnu, nisku kuću sa grbom na krovu i poče živeti kao moskovski đeneral u penziji, trošeći po dve hiljade sedam stotina rubalja godišnje. Moskva je gostoljubiva varoš, rado prima i zvane i nezvane, a đenerale pogotovu. Glomazna, ali bez vojničkog držanja, figura Pavla Petrovića ubrzo se poče pojavljivati u najboljim moskovskim salonima. Njegov ćelavi potiljak, s čupercima ofarbane kose i umašćenom lemtom ordena svete Ane o vratu boje gavranovog krila, postao je dobro poznat svima mrzovoljnim i bledim mladićima, koji su se sumorno vrzmala za vreme okretnih igara oko kartaških stolova. Pavle Petrović se umeo snaći u društvu; govorio je malo, ali, po staroj navici, kroz nos, — naravno, ne s licima viših činova; oprezno je igrao karata, kod kuće je jeo umereno, a u gostima za šestoricu. O ženi njegovoj nema se skoro šta kazati: ime joj je bilo Kalnopa Karlovna; levo oko joj je suzilo, zbog čega je Kaliopa Karlovna (pored toga ona je bila nemačkog porekla) samu sebe smatrala za osteljivu ženu; ona se stalno nečega bojala, kao da nije dojedala, i nosila je uzane kadifene haljine, toku i tamne šuplje

brazletne. Jedinici Pavla Petrovića i Kaliope Karlovne, Varvari Pavlovnoj, tek što je bila prošla sedamnaesta godina, kad je izašla iz.... skog instituta, gde je smatrana ako ne za prvu lepoticu, a ono zacelo za najpametniju i najmuzikalniju, i gde je dobila caričine iniciale kao nagradu; još nije bila napunila devetnaest godina kad ju je Lavrecki prvi put video.

XIV

Noge su klecale Spartancu kad ga je Mihaljević uveo u dosta rđavo namešten salon Korobjinovih i pretstavio domaćinima. Ali ga je strah brzo ostavio: svima Rusima urođena dobroćudnost kod đenerala se udvajala zbog naročite predusretljivosti koju imaju svi malko uprljani ljudi; generalica se nekako ubrzo izgubi; a što se tiče Varvare Pavlovne, ona je bila tako spokojna i tako samouvereno ljubazna da se svaki u njenom prisustvu osećao kao da je kod svoje kuće; pri tom, iz celog njenog bajnog tela, iz nasmejanih očiju, iz još nezaobljenih ramena i bledoružičastih ruku, iz lakog a u isto vreme kao umornog hoda, iz samog zvuka njenoga glasa, otegnutog, slatkog, — bila je kao miris, neodređena draž, meko, još stidljivo maženje, nešto što se teško može iskazati rečima, ali što je diralo i uzbuđivalo, — i, naravno, nije pobuđivalo strah. Lavrecki navede govor na pozorište, na jučerašnju pretstavu; ona odmah sama poče govoriti o Močalovu i nije se ograničila samo na usklike i uzdahe, već je rekla nekoliko tačnih i ženskih oštroumnih primedaba o igri. Mihaljević pomenu muziku; ona bez cifranja sede za fortepiano i lepo otsvira nekoliko Šopenovih mazurki, koje su tada bile tek počele ulaziti u modu. Dođe vreme ručku; Lavrecki htede da ide, ali ga oni zadržaše; za ručkom ga je đeneral ugostio dobrim lafitom, po koji je đeneralov lakej išao kod Depre-a, uzevši kola. Dockan noću Lavrecki se vratio kući i dugo je sedeo u odelu i zatvorivši oči rukom, sav očaran. Činilo mu se da tek sad razume radi čega vredi živeti; svi njegovi planovi, namere, sva ta besmislica i prašina odjednom su iščezli; sva se njegova duša slila u jedno osećanje, u jednu želju, u želju sreće, osvajanja, ljubavi, slatke ženske ljubavi. Od toga dana je često počeo ići kod Korobjinovih. Posle pola godine on izjavi ljubav Varvari Pavlovnoj i zaprosi je. Njegova ponuda je bila primljena; đeneral je već odavno, mal’ te ne uoči prve posete Lavreckog, pitao Mihaljevića koliko Lavrecki ima duša; pa i Varvari Pavlovnoj, koja je za sve vreme udvaranja mladoga čoveka, pa čak i u samom trenutku izjave ljubavi, sačuvala običnu mirnoću i vedrinu duše, i samoj Varvari Pavlovnoj bilo je dobro poznato da je njen prosilac bogat; a Kaliopa Karlovna je pomislila: meine Tochter macht eine schöne Partie — i kupila sebi novu toku.

XV

I tako, njegova je ponuda bila primljena, ali pod nekim pogodbama. Prvo, Lavrecki je morao odmah napustiti univerzitet: ko se još udaje za studenta, a i kakva je to čudna misao — da spahija, bogataš, od svojih dvadeset šest godina uči kao đak. Drugo, Varvara Pavlovna se primila da naruči i pokupuje spremu, čak i da izbere mladoženjine darove. Ona je imala mnogo praktičnog smisla, mnogo ukusa i vrlo mnogo ljubavi prema konforu, mnogo veštine da pribavi sebi taj konfor. Ta veština je neobično mnogo iznenadila Lavreckog kada je, odmah posle svadbe, sa ženom otputovao u Lavrike u udobnom fijakeru koji je ona kupila. Kako je o svemu što je bilo oko njega Varvara Pavlovna promislila, kako je sve unapred pogodila, uzela u obzir! Kakvi su se divni putnički neseseri pojavili u raznim udobnim kutićima, kakvi prekrasni toaletni ormančići i ibrici za kafu, i kako je ljupko Varvara Pavlovna sama kuvala izjutra kafu! Uostalom, Lavreckom nije tada bilo do posmatranja: on je blagovao, bio pijan od sreće; on joj se predavao kao dete... On je bio nevin kao dete, taj mladi Alkid. Nije uzalud izbijala draž iz celog bića njegove mlade žene; nije ona uzalud obećavala tajnu divotu neslućenih uživanja; ona je davala više nego što je obećavala. Došavši u Lavrike, u jeku leta, našla je kuću prljavu i mračnu, poslugu smešnu i staru, ali nije smatrala za potrebno da to nagovesti mužu. Da je ona mislila da se nastani u Lavrikama, ona bi sve u njima promenila, počinjući, razume se, od kuće; ali joj ni jednog trenutka nije padalo napamet da ostane tu u stepi iza božjih leđa; ona je živela u njoj kao u šatoru, podnoseći mirno sve neudobnosti i veselo se šaleći na njihov račun. Marfa Timofejevna je došla da se vidi sa svojim vaspitanikom; ona se jako svidela Varvari Pavlovnoj, ali Varvara Pavlovna njoj nije. Ni s Glafirom Petrovnom nova domaćica se nije mogla složiti; ona bi je ostavila na miru, ali starom Korobjinu palo na um da se umeša u zetove poslove; upravljati imanjem tako bliskog rođaka, govorio je on, nije sramota čak ni đeneralu. Može se smatrati da Pavle Petrović ne bi bio s raskida da se bavi imanjem i sasvim tuđeg mu čoveka. Varvara Pavlovna je izvela napad vrlo vešto: ne istrčavajućn, praveći se sva zadubljena u blaženstvo medenog meseca, u tihi seoski život, u muziku i čitanje, ona je malo po malo dovela Glafiru dotle da je ova

jedno jutro utrčala kao pomamna u kabinet Lavreckoga pa, bacivši svežanj ključeva na sto, izjavila da više nema snage da se zanima domaćinstvom i neće da ostane u selu. Lavrecki, ranije pripremljen kao što treba, odmah pristade da ona ide. Tome se Glafira Petrovna nije nadala. „Dobro, — reče ona, a oči joj potamneše, — ja vidim da sam ovde suvišna! Znam ko me goni odavde, iz mog rođenog gnezda. Samo pamti moje reči, bratanče: ni ti nećeš nigde saviti gnezdo, celoga veka ćeš se potucati, to ti je moje zaveštanje.” Istoga dana ona se ukloni u svoje seoce, a posle nedelju dana stiže Korobjin i s prijatnom melanholijom u očima i pokretima primi upravu imanjem u svoje ruke.

U septembru Varvara Pavlovna odvuče svoga muža u Petrograd. Dve zime je provela u Petrogradu (preko leta su bili u Carskom Selu) u divnom, svetlom, finom nameštenom stanu; mnogo su sklopili poznanstava u srednjim pa čak i višim krugovima društva, mnogo su posećivali i primali kod sebe, priređivali vrlo divna posela, muzikalna i s igranjem. Varvara Pavlovna je privlačila goste kao plamen leptire. Fjodoru Ivaniću nije se mnogo sviđao taj raspusnički život. Žena mu je savetovala da stupi u službu; on, kao i otac, mu, a i po svojim shvatanjima, nije hteo služiti, ali za ljubav Varvari Pavlovnoj ostao je u Petrogradu. Uostalom, on je ubrzo uvideo da mu niko ne smeta da bude sam, da nema uzalud najmirniji i najudobniji kabinet u celom Petrogradu, da je brižljiva žena gotova čak i pomoći mu da živi usamljeno, — i otada je pošlo sve ne može biti lepše. On se opet počeo zanimati svojim obrazovanjem, po njegovom mišljenju nepotpunom, opet je počeo čitati, čak je preduzeo učenje engleskog jezika. Neobično je bilo videti njegovu snažnu priliku širokih ramena večito nagnutu nad pisaćim stolom, njegovo puno, kosmato, rumeno lice, do pola skriveno listovima rečnika ili sveske. Svako jutro je provodio za poslom, ručao je odlično (Varvara Pavlovna je bila retka domaćica), a uveče je stupao u bajni, mirisni, sjajni svet, pun mladih, veselih lica, — a središte toga sveta bila je marljiva domaćica, njegova žena. Ona ga je obradovala rođenjem sina, ali je siroti mališan živeo malo, umro je u proleće, a u leto, po lekarskom savetu, Lavrecki je odveo ženu u inostranstvo, na banju. Razonođenje joj je bilo potrebno posle takve nesreće, a i zdravlju joj je bila potrebna klima. Leto i jesen su proveli u Nemačkoj i

Švajcarskoj, a zimi su, kao što se i moglo očekivati, otputovali u Pariz. U Parizu se Varvara Pavlovna rascvetala kao ruža i, isto tako brzo i vešto kao u Petrogradu, umela je da svije sebi gnezdašce. Našla je vrlo sladak stan, u jednoj od mirnih, ali pomodnih pariskih ulica; mužu je sašila takav šlafrok kakav on još nikad nije pravio, poručila je kicošku služavku, odličnu kuvaricu, okretnog lakeja; nabavila je prekrasna kola, divan pijanino. Nije prošlo ni nsdelju dana a ona je već išla po ulici, nosila šal, otvarala suncobran i navlačila rukavice ništa gore nego najčistokrvnija Parižanka. I poznanika je brzo stekla. Spočetka su joj dolazili samo Rusi, zatim su se stali pojavljivati Francuzi, vrlo ljubazni, uljudni, neženjeni, s divnim manirima, sa zvučnim prezimenima; svi su govorili brzo i mnogo, neusiljeno se klanjali, ljubazno žmirili; beli zubi su blistali u svih pod ružičastim usnama, — a kako su se umeli smešiti! Svaki je od njih dovodio svoje prijatelje, i la belle madame de Lavretzki postala je poznata od chaussée d’Antin do Rue de Lille. U to vreme (ovo se dešavalo 1836 god.) još se nije bilo razmnožilo pleme feljtonista i hroničara, koji sad gamižu svuda kao mravi u razrivenom mravinjaku; ali još tada se pojavljivao u salonu Varvare Pavlovne neki m-r Jules, neugledne spoljašnosti gospodin, skandalozne reputacije, drzak i nizak, kao svi duelisti i prefrigani ljudi. Taj m-r Jules bio je vrlo mrzak Varvari Pavlovnoj, ali ga je ona primala zato što je on piskarao u raznim novinama i neprestano je pominjao, nazivajući je čas m-me de L... tzki, čas m-me de *** cette grande dame russe si distinguée, qui demeure rue de P... pričao je celome svetu, to jest nekolikim stotinama pretplatnika, kojima nije bilo ništa stalo do mme de L... tzki, kako je ta dama po svojoj pameti prava Francuskinja (une vraie Française par l’esprit) — veće pohvale od toga Francuzi nemaju — mila i ljubazna; kako je ona neobično muzikalna i kako divno igra valcer (Varvara Pavlovna je doista tako igrala valcer da je vukla sva srca krajevima svoje lake, lepršave haljine... jednom rečju raznosio je o njoj glas po svetu, — a to je, ma šta rekli, prijatno. Devojka Maps već je bila sišla s pozornice, a devojka Rašel još se nije bila pojavila; pri svem tom Varvara Pavlovna je usrdno posećivala pozorišta. Ona se ushićavala italijanskom muzikom i smejala se razvalinama Odre, uljudno je zevala u Francuskoj komediji i plakala pri igri g-đe Dorval u kakvoj

ultra-romantičnoj melodrami; a što je glavno, List je kod nje svirao dva puta i bio tako mio, tako jednostavan, divota! U takim prijatnim osećanjima prošla je zima, a pri kraju njenom Varvara Pavlovna je bila čak prestavljena u dvoru. Fjodoru Ivaniću i samom nije bilo dosadno, ma da mu je život po nekad bio težak, — težak zato što je prazan. On je čitao novine, slušao predavanja na Sorbonne i Collège de France, pratio je debate u skupštini, počeo je prevoditi delo jednog poznatog naučnika o navodnjavanju. „Ja ne gubim vreme”, mislio je on: „sve je to korisno; ali pre iduće zime moram se svakako vratiti u Rusiju i prihvatiti se posla.” Teško je reći da li mu je bilo jasno u čemu je upravo bio taj posao i Bog zna da li bi mu pošlo za rukom da se vrati u Rusiju pre zime; — jer za sada je putovao sa ženom u Baden-Baden. Jedan iznenadan slučaj je pokvario sve njegove planove.

XVI

Ušavši jedared u kabinet Varvare Pavlovne kad ona nije bila kod kuće, Lavrecki spazi, na patosu, malu, brižljivo savijenu hartiju. On je mahinalno podiže, mahinalno razvi i pročita ovo,. napisano na francuskom jeziku:

„Mili anđele Betsi! (Nikako ne mogu da te zovem Barbe ili Varvara — Varvara). Uzalud sam te čekao na uglu bulevara; dođi sutra u jedan i po u naš stanić. Tvoj dobri debeljko (ton gros bonhomme de mari) u to vreme se obično zagnjuri u svoje knjige; mi ćemo opet otpevati onu pesmicu vašega pesnika Puskina (de votre poète Puskine), koju si me naučila: Stari muž, grozni muž! — Hiljadu poljubaca tvojim ručicama i nožicama. Čekam te.

Ernest.”

Lavrecki odmah ne shvati šta je pročitao; pročita po drugi put — i u glavi mu se poče vrteti, pod mu se poče ljuljati ispod nogu kao poluga lađe za vreme talasa. On i uzviknu, i zaguši se, i zaplaka u istom trenutku.

On ss izbezumi. On je tako slepo poverenje imao u svoju ženu; nikad nije mogao ni pomisliti na prevaru, neverstvo. Taj Ernest, taj ljubavnik njegove žene, bio je beličast lepuškast mladić od svoje dvadeset i tri godine, prćasta nosa i tankih brčića, skoro najbeznačajniji od svih njenih poznanika. Prošlo je nekoliko minuta, prošlo je pola sata; Lavrecki je neprestano stajao, stežući kobno pisamce u ruci i gledajući besmisleno u pod; kroz nekakav taman vihor priviđala mu se bleda lica; srce mu je zamiralo od bola; činilo mu se da pada, pada, pada... i nigde kraja nije bilo. Poznat, lak šum svilene haljine izvede ga iz te ukočenosti; Varvara Pavlovna, pod šeširom i šalom, žurno se vraćala iz šetnje. Lavrecki sav zadrhta i polete napolje; osetio je da je u tome trenutku bio kadar da je iskida, na mrtvo ime isprebija, po seljački, da je udavi svojim rukama. Zaprepašćena Varvara Pavlovna htede da ga zaustavi; on je imao snage samo da prošapće: Betsi, — pa istrča iz kuće.

Lavrecki uze kola i naredi da ga voze van varoši. Sav ostatak dana i svu noć do samog jutra lutao je, neprestano se zaustavljajući i

pljeskajući rukama: čas je bio van sebe, čas mu je bilo skoro smešno, čak se skoro radovao. Ujutru je ozebao, pa uđe u prljavu krčmu van varoši, zatraži sobu i sede na stolicu pred prozorom. Obuze ga grčevito zevanje. Jedva se držao na nogama, telo mu je onemoćalo, — a on nije ni osećao umora, — ali je umor ipak činio svoje: on je sedeo, gledao i ništa nije razumevao; nije razumevao šta se to s njim desilo, zašto se obreo sam, s utrnulim udovima, s gorčinom u ustima, s kamenom na grudima, u praznoj, nepoznatoj sobi; nije razumevao šta je nateralo nju, Varju, da se preda tom Francuzu, i kako je ona mogla, znajući da je neverna, biti kao i pre spokojna, kao i pre ljubazna i poverljiva s njim! „Ništa ne razumem!" šaptale su njegove sasušene usne. „Ko mi može sad jamčiti da u Petrogradu"... I on nije dovršivao pitanje i opet je zevao, drhteći i ježeći se celim telom. Svetle i mračne uspomene podjednako su ga uznemiravale; odjednom mu pade na pamet da je ona ovih dana pred njim i Ernestom sela za fortepjano i otpevala: „Stari muž, grozni muž!" Seti se izraza njenog lica, čudnog sjaja očiju i rumenila na obrazima, — pa ustade od stola, htede da ide i kaže im: „Nije trebalo da se šalite sa mnom; moj praded je seljake za rebra vešao, a moj ded je i sam bio seljak" — pa da ih oboje ubije. Čas mu se činilo da je sve to što se s njim dešava san, pa čak nije ni san, već onako, neka besmislica: da treba samo da se prene i obazre... On se obazre, pa kao što jastreb zabada kandže u uhvaćenu pticu, tako se tuga sve dublje i dublje urezivala u njegovo srce. Kao vrhunac svega, Lavrecki se za nekoliko meseci nadao postati otac... Prošlost, budućnost, sav život bio mu je zatrovan. Najzad se vrati u Pariz, otsede u hotelu i posla Varvari Pavlovnoj cedulju g-na Ernesta s ovim pismom:

„Priložena cedulja će vam sve objasniti. Uzgred da vam kažem da vas nisam mogao poznati: vi, uvek tako pažljiva, ispuštate tako važne hartije". (Tu frazu je jadni Lavrecki spremao i čuvao nekoliko sati). „Ja vas više ne mogu videti; računam da i vi ne treba da želite sastanka sa mnom. Određujem vam 15.000 franaka godišnje; više vam ne mogu dati. Šaljite svoju adresu u moju seosku kancelariju. Radite što hoćete; živite gde hoćete. Želim vam sreće. Odgovor nije potreban."

Lavrecki je napisao ženi da mu ne treba njen odgovor... ali je očekivao odgovor, čeznuo za odgovorom, za objašnjenjem toga nerazumljivog, nepojamnog postupka. Varvara Pavlovna mu istog dana posla veliko pismo na francuskom. Ono ga je dokusurilo; i poslednjih njegovih kolebanja nestade, — i bi ga stid što još ima kolebanja. Varvara Pavlovna se nije pravdala: samo je želela da se vidi s njim, preklinjući ga da je ne osuđuje nepovratno. Pismo je bilo hladno i usiljeno, ma da su se ovde onde videle mrlje od suza. Lavrecki se gorko osmehnu i poruči po poslanom čoveku da je sve vrlo dobro. Posle tri dana već ga nije bilo u Parizu; ali nije otputovao u Rusiju, već u Italiju. Ni sam nije znao zašto je izabrao baš Italiju; njemu je u stvari bilo svejedno kuda će putovati — samo ne kući. On posla naredbu svome upravniku imanja o ženinoj penziji, naređujući mu u isto vreme da smesta preduzme od đenerala Korobjina sve poslove na imanju, ne čekajući predaje računa, i da preduzme sve što treba za odlazak njegove preuzvišenosti iz Lavrika; živo zamisli zabunu, uzaludnu naduvenost đenerala kad ga budu izgonili na, uza svu svoju tugu, oseti neko pakosno zadovoljstvo. U isto vreme zamoli u pismu Glafiru Petrovnu da se vrati u Lavrike i posla na njeno ime punomoć. Glafira Petrovna se nije vratila u Lavrike, već je štampala u novinama da poništava punomoć, što je bilo potpuno suvišno. Krijući se u jednoj omanjoj italijanskoj varošici, Lavrecki još dugo nije mogao da se uzdrži da ne vodi računa o ženi. Iz novina je saznao da je ona iz Pariza otputovala u Baden-Baden kao što je i nameravala: njeno ime ubrzo se pojavilo u člančiću koji je potpisao onaj isti msje Žil. U tom člančiću, kroz običnu šaljivost, probijalo je neko prijateljsko sažaljenje; Fjodoru Ivaniću se zgadilo u duši čitajući taj člančić. Zatim je doznao da mu se rodila kći; posle dva meseca dobio je od upravnika izveštaj da je Varvara Pavlovna izuzela prvu trećinu svoje plate. Posle su se počeli pronositi sve ružniji i ružniji glasovi; najzad, s velikom galamom prošla je kroz sve listove tragikomična priča, u kojoj je njegova žena odigrala nezavidnu ulogu. Sve je bilo svršeno: Varvara Pavlovna je postala „znamenitost”.

Lavrecki je prestao voditi računa o njoj; ali nije tako brzo mogao izaći sa samim sobom. Ponekad ga je obuzimala taka čežnja za ženom da mu se činilo da bi sve dao, čak možda... i oprostio joj, samo kad bi mogao opet čuti njen ljupki glas, osetiti opet njenu ruku

u svojoj. Ipak vreme nije uzalud prolazilo. On nije bio rođen za patnje; njegova zdrava priroda je činila svoje. Mnogo što šta postalo mu je jasno; i sam udar koji ga je zadesio nije mu se više činio nepredviđen; razumeo je svoju ženu; — bliskog čoveka tek tada i razumeš potpuno kad se s njim rastaneš. Opet se mogao zanimati, raditi, iako ne više s pređašljim poletom; skepticizam, pripremljen životnim iskustvom, obrazovanjem, konačno mu je obuzeo dušu. Postade vrlo ravnodušan prema svemu. Prošle su četiri godine i on se oseti snažan da se vrati u otadžbinu, da se vidi sa svojima. Ne zadržavajući se ni u Petrogradu ni u Moskvi, stiže u varoš O..., gde smo se rastali s njim I kuda sad molimo pažljivog čitaoca da se vrati zajedno s nama.

XVII

Sutradan, posle dana koji smo opisali, između devet i deset sati Lavrecki se penjao uz stepenice Kalitinove kuće. Na susret mu je išla Liza, u šeširu i rukavicama.

— Kuda vi? — upita je on.

— Na službu. Danas je nedelja.

— A zar vi idete na službu?

Liza ćuteći pogleda u njega začuđeno.

— Izvinite, molim vas, — reče Lavrecki, — ja... ja nisam to hteo reći, došao sam da se pozdravim s vama, za jedan sat putujem u selo.

— A to nije odavde daleko? — upita Liza.

— Oko dvadeset pet kilometara.

Na pragu se pojavi Lenočka u pratnji sobarice.

— Nemojte da nas zaboravite, — reče Liza pa siđe niz stepenice.

— I vi nemojte mene zaboraviti. Nego čujte, — dodade on: — vi idete u crkvu: pomolite se Bogu uzgred i za mene.

Liza se zaustavi i okrete mu se.

— Kad želite, — reče ona gledajući mu pravo u lice, — pomoliću se i za vas. Hajdemo, Lenočka!

U salonu Lavrecki zastade samu Mariju Dmitrijevnu. Ona je mirisala na kolonjsku vodu i mentol. Nju je, po njenim rečima, bolela glava, i noć je provela nemirno. Ona ga primi sa svojom običnom umornom ljubaznošću, pa se malo po malo razgovori.

— Zar ne, — upita ga ona, — kako je Vladimir Nikolajević prijatan mladić!

— Koji to Vladimir Nikolajević?

— Pa Panšin, onaj što je sinoć bio ovde. Vi ste mu se strašno dopali; reći ću vam u poverenju, mon cher cousin, on je prosto izgubio pamet za mojom Lizom. Pa šta? On je od dobre familije, ima finu službu, pametan je, pa je i kamerjunker, i ako to bude Božja volja... što se mene tiče kao matere, meni će biti vrlo milo. Odgovornost je, naravno, vrlo velika; naravno, od roditelja zavisi sreća dece, pa i to da kažem: do sada, kako bilo da bilo, sve sam ja svuda ovako sama: i vaspitavala decu, i učila ih, sve ja... ja sam i sada mamzel kod g-đe Bolis naručila...

Marija Dmitrijevna se upusti u opisivanje svojih briga, muka, svojih materinskih osećanja. Lavrecki ju je slušao ćuteći i vrteo šešir u rukama. Njegov hladan, težak pogled zbuni brbljivu gospođu.

— A kako vam se sviđa Liza? — upita ona.

— Lizaveta Mihajlovna je divna devojka, — odgovori Lavrecki, ustade, pokloni se i svrati kod Marfe Timofejevne.

Marija Dmitrijevna ljutito pogleda za njim i pomisli: „Kakav klipan, gejak! Sad ja razumem zašto mu žena nije mogla ostati verna”.

Marfa Timofejevna je sedela u svojoj sobi, okružena svojom svitom. Ona se sastojala iz pet bića, skoro podjednako bliskih njenom srcu: iz zimovke debela kljuna, koju je zavolela zato što je prestala zviždati i vući vodu, — malenog, vrlo plašljivog i mirnog psetanceta Roske, — ljutog mačka Matroza, — crnpuraste nestašne devojčice od svojih devet godina, ogromnih očiju i šiljasta nosića, koja se zvala Šuročka, — i starije žene od svojih pedeset pet godina, u belom čepcu i cimetastom kaputu na tamnoj haljini, koja se zvala Nastasija Karpovna Ogarkova. Šuročka je bila građanskog staleža, puka sirota. Marfa Timofejevna ju je uzela k sebi iz sažaljenja, kao i Rosku: i psetance i devojčicu je našla na ulici; obadvoje je bilo mršavo i gladno, oboje je kvasila jesenja kiša; za Rosku se niko nije otimao, a Šuročku je čak vrlo rado ustupio Marfi Timofejevnoj njen stric, pijani obućar, koji ni sam nije imao dovoljno da jede i sinovicu nije hranio, već je tukao po glavi kalupom. S Nastasijom Karpovnom Marfa Timofejevna je napravila poznanstvo kad je išla na poklonjenje u manastir (ona se dopala Marfi Timofejevnoj zato što se, po njenim rečima, vrlo ukusno molila Bogu), sama s njom otpočela razgovor i pozvala je k sebi pa šolju čaja. Od toga dana se više nije rastavljala od nje. Nastasija Karpovna je bila žena vrlo vesele i krotke naravi, udovica bez dece, siromašna plemićka; imala je okruglu sedu glavu, meke bele ruke, meko lice s krupnim, dobroćudnim crtama i malo smešnim, prćastim nosom; ona je osećala strahopoštovanje pred Marfom Timofejevnom, i ona ju je mnogo volela, ma da se potsmevala njenom srcu; ona je osećala bolećivost prema svima mladim ljudima, pa je i nehotice crvenela kao devojčica od najnevinije šale. Ceo njen kapital iznosio je 1200 rubalja u novčanicama; živela je na račun Marfe Timofejevne, ali na ravnoj nozi s njom: Marfa Timofejevna ne bi mogla podneti servilnost.

— A! Feđa! — poče ona, čim ga vide, — sinoć nisi video moju porodicu: posmatraj i uživaj. Svi smo se spremili za čaj; to nam je drugi, svečan čaj: možeš sve pomilovati: samo Šuročka ne da, a mačak hoće da ogrebe. Ti danas putuješ?

— Danas. — Lavrecki sede na stoličicu. — S Marijom Dmitrijevnom sam se već pozdravio. Video sam i Lizavetu Mihajlovnu.

— Zovi je Liza, rode, kakva je ona Mihajlovna za tebe! I sedi mirno, inače ćeš slomiti Šuročkinu stolicu.

— Ona je išla na službu, — nastavi Lavrecki. — Zar je ona pobožna?

— Da, Feđa, vrlo pobožna. Pobožnija nego ja i ti, Feđa.

— A zar vi niste pobožni? — primeti Nastasija Karpovna polušapatom. — I danas na jutrenje niste otišli, a ići ćete na službu.

— Ako ne odem, ti ćeš sama ići: ulenjila sam se, drugo moja, — odgovori Marfa Timofejevna — mnogo me čaj razmazio. — Ona je govorila Nastasiji Karpovnoj ti, iako je živela s njom na ravnoj nozi — nije uzalud bila Pestova; tri Pestova su zabeležena u čitulji Ivana Vasiljevića Groznog; Marfa Timofejevna je to znala.

— Recite, molim vas, — poče opet Lavrecki: — maločas mi je Marija Dmitrijevna govorila o tom... kako mu bi ime?... o Panšinu. Kakav je to gospodin?

— E što je brbljivica, Bog je video! — progunđa Marfa Timofejevna; — biće da ti je u poverenju rekla kako se eto nudi dobar mladoženja. Bolje bi bilo da se sašaptava s onim popovskim sinom; ne, vidi se da joj je to malo. Još ništa i nema, hvala Bogu, a već brblja.

— A zašto hvala Bogu? — upita Lavrecki.

— Pa zato što mi se momak ne sviđa; a i čemu da se raduje čovek?

— Ne sviđa vam se?

— Da, pa i ne može sve opčiniti. Dosta mu je i to što je Nastasija Karpovna zaljubljena u njega.

Jadna udovica sva se uznemiri.

— Šta to govorite, Marfa Timofejevna, zar se ne bojite Boga! — viknu ona, i rumenilo joj se očas razli po licu i vratu.

— A zna, lopov, — prekide je Marfa Timofejevna, — zna čim da je primami: poklonio joj burmuticu. Feđa, zatraži od nje burmuta da šmrkneš; videćeš kakva je divna burmutica: na poklopcu izrađen husar na konju. Bolje je, sestro moja, da se ne pravdaš.

Nastasija Karpovna je samo rukama odmahivala.

— Dobro, a Liza? — upita Lavrecki, — nije ravnodušna prema njemu?

— Izgleda da joj je u volji, — a, uostalom, Bog bi je znao! Ti znaš da je tuđa duša kao mračna šuma, a devojačka pogotovu. Eto i Šuročkinu dušu pokušaj da razumeš! Zašto ee krije pa neće da izađe otkako si ti došao?

Šuročka frknu ugušujući smeh, pa iskoči napolje, a Lavrecki ustade sa svog mesta.

— Da, — reče on zastajući: — devojačku dušu čovek ne može odgonetnuti.

On se poče opraštati.

— Pa hoćemo li te skoro videti? — upita ga Marfa Timofejevna.

— Ko zna, tetka; a nisam daleko.

— Pa da, ti ideš u Vasiljevsko. Ti nećeš da živiš u Lavrikama; — no, to je tvoja stvar; samo otidi, pokloni se grobu tvoje matere, a uzgred i babinom grobu. Ti si se tamo, u inostranstvu, nakupio pameti, a ko zna, možda će one i osetiti u svojim grobovima da si im došao. A nemoj zaboraviti, Feđa, da prirediš pomen i Glafiri Petrovnoj; evo ti jedna rublja u srebru. Uzmi, uzmi, to ja hoću da joj priredim parastos. Ja je za života nisam volela, mora se priznati da je bila ćudljiva devojka. Bila je vrlo pametna; a tebi nije ništa rđavo učinila. A sad idi s Bogom, jer ću ti dosaditi.

I Marfa Timofejevna zagrli svoga nećaka.

— A Liza neće poći za Panšina, ne brini se; nije ona za takog muža.

— Pa ja se ništa i ne brinem, — odgovori Lavrecki pa ode.

XVIII

Posle četiri sata on je otputovao kući. Njegov se tarantas brzo kotrljao po mekom seoskom putu. Skoro dve nedelje je kako je suša; tanka magla razlila se kao mleko po vazduhu i zaklanjala udaljene šume; udaralo je na paljevinu. Mnoštvo tamnih oblačaka s nejasno ocrtanim ivicama klizilo je po bledo plavom nebu; suva neprekidna struja dosta jakog vetra se osećala, ali nije razgonila zaparu. Metnuvši glavu na jastuk i skrstivši ruke na grudima, Lavrecki je gledao na ograde u njivama kako jure pored njega, na rakite koje su lagano promicale, na glupe vrane i gakulje, koje su s tupavom podozrivošću iskosa pogledale na ekipaž, na dugačke međe zarasle u pelen i poljsku brekinju; on je gledao... i ta sveža, stepska, plodna ogoljenost i pustoš, to zelenilo, ti dugački brežuljci, jaruge, s niskim dubovim džbunovima, sirotinjska seoca, retke breze — sva ta davno neviđena ruska slika budila je u njegovoj duši slatka i, u isto vreme, skoro tužna osećanja, pritiskivala mu grudi nekom prijatnom svežinom. Misli su mu lagano lutale; njihove konture bile su isto tako nejasne i mutne kao i konture onih visokih oblaka koji kao da su takođe lutali.

Seti se svoga detinjstva, svoje matere, seti se kako je ona umirala, kako su ga prineli njoj i kako je ona, pritiskujući njegovu glavu na svoje grudi, počela slabim glasom naricati nad njim i kako je, pogledavši u Glafiru Petrovnu, umukla. Seti se oca, spočetka bodrog, svačim nezadovoljnog, zvonkog glasa, — a posle slepog, plačljivog, nečiste sede brade; seti se kako je on jedared za stolom, popivši jednu čašicu rakije više i polivši svoju salvetu sosom, odjednom se nasmejao i počeo pričati o svojim pobedama, namigujući očima koje ništa nisu videle; seti se Varvare Pavlovne, pa i nehotice zažmiri, kao što žmiri čovek od trenutnog unutrašnjeg bola, i zatrese glavom. Zatim mu se misao zaustavi na Lizi.

„Eto, — pomisli on, — novo stvorenje tek što stupa u život. Divna devojka, šta li će od nje biti? Ona je i lepa. Bledo, sveže lice, oči i usne tako su ozbiljne, a pogled, je pošten i nevin. Na žalost, ona je, izgleda, malo ushićena. Stas joj divan, i tako lako ide, a glas joj je tih. Mnogo volim kad se ona odjednom zaustavi, sluša s pažnjom bez osmeha, zatim se zamisli i zabaci nazad svoju kosu. Doista, meni

izgleda da Panšin nije vredan nje. Ipak, u čemu je on rđav? A uostalom, šta sam ja udario u maštanje? Proći će i ona istom stazom kojom svi prolaze. Bolje je da spavam”. I Lavrecki zaklopi oči.

Nije mogao zaspati, ali se udubio u dremljivo putno ćutanje. Slike iz prošlosti, kao i pre, lagano su se pojavljivale, isplivavale u njegovoj duši, mešajući se i uplićući s drugim predstavama. Lavrecki, Bog bi znao zašto, poče misliti o Robertu Pilu... o francuskoj istoriji... o tome kako bi održao pobedu kad bi bio đeneral; pričinjavalo mu se kao da čuje pucnjavu i viku... glava mu je sklizila na stranu, on je otvarao oči... Ista polja, isti stepski vidici; izlizane konjske potkovice naizmence svetlucaju kroz uzvitlanu maglu; kočijaševa košulja žuta, s crvenim zakrpama, nadima se od vetra... „Lep se ja vraćam u zavičaj”, — sinu Lavreckom u glavi, i on viknu „teraj!” umota se u šinjel i čvršće se priljubi uz jastuk. Tarantas trucnu: Lavrecki se ispravi i široko otvori oči. Pred njim na brežuljku oteglo se omanje seoce; malo udesno pomaljala se stara gospodska kuća, sa zatvorenim kapcima i krivim stepenicama; po širokom dvorištu, od same kapije, rasla je kopriva, zelena i gusta kao konoplja; odmah tu je bio i hrastov, još jak ambarić. To je bilo Vasiljevsko.

Kočijaš skrete ka kapiji, zaustavi konje; lakej Lavreckog se diže na prednjem sedištu, pa, spremajući se da skoči s kola, viknu: hej! Začu se promuklo, potmulo lajanje, ali se ni pas ne pojavi; lakej se opet spremi da skoči i opet viknu: hej! Ponovi se iznemoglo lajanje i za trenutak istrča, Bog zna otkuda, u dvorište čovek u kaftanu od ćitajke, kao sneg bele glave; on pogleda u tarantas, zaklanjajući oči od sunca, udari se odjednom obema rukama po bedrima, prvo se malo uzvrpolji na jednom mestu, a zatim polete da otvori kapiju. Tarantas uđe u dvorište, šušteći točkovima po koprivi i zaustavi se pred stepenicama. Čovek bele glave, po izgledu vrlo okretan, već je stajao na poslednjem stepenu, raskrečivši široko krive noge, otkači prednji deo kola, grčevito trgnu gore kožu i, pomažući gospodinu da siđe dole na zemlju, poljubi ga u ruku.

— Dobar dan, dobar dan, brate, — reče Lavrecki; — tebi je, čini mi se, ime Anton? Zar si još živ?

Starac se ćuteći pokloni i otrča po ključeve. Dok je on trčao, kočijaš je sedeo nepomično, podbočivši se i pogledajući u zaključana vrata; a lakej Lavreckog kako je skočio tako je i ostao u

živopisnoj pozi, zabacivši jednu ruku na kočijaško sedište. Starac donese ključeve, pa, savijajući se bez potrebe, kao zmija, podižući visoko laktove, otključa vrata, odmače se u stranu i opet se pokloni do pojasa.

„Evo me kod kuće, evo sam se vratio”, pomisli Lavrecki, ulazeći u majušno pretsoblje, dok su se kapci s lupom i škripom otvarali jedan za drugim i dnevna svetlost prodirala u opustele sobe.

XIX

Omanja kuća u koju je došao Lavrecki i gde je dve godine pre toga umrla Glafira Petrovna sagrađena je prošlog veka od jake borovine; ona je izgledala stara, ali mogla je izdržati još pedeset i više godina. Lavrecki obiđe sve sobe i, uznemirivši stare, iznemogle muve s belom prašinom na leđima, koje su nepomično stajale po tavanicama, naredi da se svuda otvore prozori: od smrti Glafire Petrovne niko ih nije otvarao. Sve je u kući ostalo kao što je i bilo; beli divančići tankih nogu u salonu, prevučeni uglačanim sivim štofom i ugnuti, živo su potsećali na vreme Katarine II; a u salonu je stajala omiljena fotelja domaćičina s visokim i pravim leđima na koje se ona ni u starosti nije naslanjala. Na glavnom zidu visio je starinski portret Fjodorovog pradeda, Andreje Lavreckog; tamno, ljutito lice jedva se izdvajalo od pocrnele i podlubljene osnove; male, pakosne oči turobno su gledale ispod nadnetih kao otečenih kapaka; crna kosa bez pudera stajala je nakostrešeno iznad teškog nabranog čela. Na uglu portreta visio je venac amortela pokrivenih prašinom. „Sama Glafira Petrovna je izvolela isplesti" — reče Anton. U spavaćoj sobi se uzdizao uzan krevet pod zastorom od starinske, vrlo trajne prugaste materije; brdo izbledelih jastuka i tanak jorgančić stajali su na krevetu, a iznad uzglavlja je visila ikona Vavedenja u hram Presvete Bogorodice, ista ona ikona koju je stara devojka, umirući sama i od svih zaboravljena, poslednji put dotakla usnama koje su se već hladile. Toaletni stočić načinjen iz parčića, s bakarnim pločicama i krivim ogledalcem, s pocrnelom pozlatom, stajao je kod prozora. Uz spavaću sobu bila je domaća kapela, mala sobica s golim zidovima i teškim kiotom u kutu; na podu je bio prostrt izlizan, voskom pokapan ćilimčić; Glafira Petrovna se na njemu klanjala do zemlje. Anton ode s lakejom Lavreckog da otvori konjušnicu i kolarnicu; mesto njega pojavi se starica, bezmalo njegova vršnjakinja, povezana maramom do samih obrva; glava joj se tresla, a oči gledale tupo, ali su izražavale marljivost, davnašnju naviku da služi bez pogovora, a u isto vreme — nekakvo ponizno sažaljenje. Ona priđe ruci Lavreckog pa zastade na vratima, očekujući naredbe. On se nikako nije mogao setiti njenog imena, nije se sećao čak ni da li ju je kadgod video; doznade da joj je ime Apraksija; pre četrdeset

godina ista Glafira Petrovna oterala je iz spahiskog dvora i naredila joj da bude živinarka; inače, ona je govorila malo, — kao da je izlapela, — već je samo gledala ponizno. Sem to dvoje starih i troje pupave dece u dugačkim košuljicama, Antonovih praunuka, živeo je još u spahiskom dvoru jedan jednoruk selja, oslobođen poreza; on je mrmljao kao tetreb i nije bio sposoban ni za što; nije mnogo korisniji bio ni matori pas koji je lajanjem pozdravljao povratak Lavreckog: on je već deset godina bio privezan za težak lanac, koji je kupljen po naredbi Glafire Petrovne, i jedva se mogao kretati i vući svoj teret. Razgledavši kuću, Lavrecki izađe u baštu i bi njom zadovoljan. Ona je bila sva zarasla u burjan, repušinu, ogrozd i malinu; ali u njoj je bilo mnogo hlada, mnogo starih lipa, koje su začuđavale svojom ogromnošću i čudnim položajem grana; one su bile odveć blizu jedna uz drugu i nekad su — pre sto godina — sasecane. Bašta se završavala omanjim ribnjakom oivičenim visokim crvenkastim trščarom. Tragovi čovečijeg života vrlo brzo iščezavaju: salaš Glafire Petrovne nije bio još zadivljao, ali je već izgledao kao da je potonuo u tihi dremež, kojim drema sve na zemlji, tamo gde nema ljudske nemirne zaraze. Fjodor Ivanić prošeta i kroz selo; žene su ga gledale s pragova svojih kuća podupirući obraze rukama; seljaci su se izdaleka klanjali; deca su bežala od njega; psi su ravnodušno lajali. On najzad zažele da jede; ali čekao je svoju poslugu i kuvara tek predveče; teretnih kola s namirnicama još nije bilo; — morao se obratiti Antonu. Anton se odmah postara; uhvati, zakla i očupa jednu staru kokošku; Apraksija ju je dugo trljala i prala, kao rublje, pre nego što će je metuti u šerpu; kad se kokoška najzad ukuvala, Anton zastre i namesti sto, metu pred pribor posrebren slanik na tri nožice i flašicu od rezanog stakla s okruglim staklenim zapušačem i uzanim grlićem; zatim je javio Lavreckom, nekako pevajući, da je jelo gotovo, — pa stade iza njegove stolice, umotavši oko desne pesnice salvetu i šireći nekakav jak, prastari miris, nalik na miris čempresovog drveta. Lavrecki pojede supu i uze kokošku; koža joj je bila pokrivena krupnim gukama; debela žila išla je po svakoj nozi; meso se osećalo na drvo i ceđ. Ručavši, Lavrecki reče da bi pio čaja, ako... „Začas ću doneti”, prekide ga starac, — i održa svoje obećanje. Nađe se malko čaja, umotano u komadić crvene hartije, nađe se mali, ali dobar i šuman samovarčić, nađe se i šećer u vrlo

malim komadićima, koji kao da su se otopili. Lavrecki se napi čaja iz velike šolje; on se još iz detinjstva sećao te šolje: na njoj su bile naslikane karte za igranje, iz nje su pili samo gosti, — i on je pio iz nje kao da je gost. Pred veče stiže posluga; Lavrecki nije imao volju da legne u tetkin krevet; naredi da mu se namesti postelja u trpezariji. Ugasivši sveću, dugo je gledao oko sebe i premišljao nevesele misli; osećao se kao svaki čovek koji prvi put noćiva u kući u kojoj odavno niko nije stanovao; činilo mu se da se mrak koji ga je opkoljavao sa svih strana ne može da navikne na novog stanovnika, da se i sami kućni zidovi čude. Najzad uzdahnu, navuče na sebe pokrivač i zaspa. Anton je najduže ostao na nogama; on je dugo šaptao sa Apraksijom, poluglasno je uzdisao, dva tri puta se prekrstio; ni on ni ona se nisu nadali da će se gospodin doseliti kod njih u Vasiljevsko, kad ima pod rukom tako divno imanje sa odlično udešenom kućom; oni nisu ni sanjali da je baš ta kuća bila mrska Lavreckom: ona mu je pobuđivala teške uspomene. Našaptavši se dovoljno, Anton uze štap, udari nekoliko puta po dasci koja je odavno ćuteći visila kod ambara i odmah tu u dvorištu prileže, ne pokrivši ničim svoju belu glavu. Majska noć je bila tiha i ljupka, — starac je slatko spavao.

XX

Sutradan Lavrecki ustade dosta rano, porazgovara sa seoskim kmetom, obiđe gumno, naredi da se skine lanac sa psa, koji samo malo polaja, ali čak i ne ode od svoje kočine; — pa, vrativši se kući, potonu u nekakvu mirnu ukočenost, iz koje nije izlazio ceo dan. „Evo sam pao sasvim na dno reke”, rekao je on više puta samom sebi. On je sedeo pod prozorom, nije se micao i kao da je osluškivao tihi tok života koji ga je okruživao, retke zvuke seoske pustoši. Eno neko iza koprive peva tankim, tankim glasićem; kao da mu komarac sekundira. Eno on je prestao, a komarac neprestano zuji; kroz složno, nasrtljivo zujanje muha razleže se zundorenje debeloga bumbara, koji svaki čas udara glavom u tavanicu; petao na ulici zakukureka, istežući promuklo poslednju notu; protutnjaše kola; u selu škripe kapije. „Šta je?” zabruja odjednom ženski glas. „Ah ti, moja gospođice”, veli Anton dvogodišnjoj devojčici koju drži na rukama. „Ponesi kvas,” ponavlja onaj isti ženski glas, — i odjednom opet zavlada mrtva tišina; ništa da lupne — da šušne; vetar ni da pomakne list; laste lete bez cvrkuta jedna za drugom nad zemljom, i tužno dođe čoveku na duši od njihovog bezglasnog letenja.

„Eto, sad sam na dnu reke”, misli opet Lavrecki. „I uvek, u svako vreme život je ovde tih i bez žurbe”, misli on; — „ko ulazi u njegov krug, — neka mu se pokorava: ovde se nema za šta uzbuđivati, nema se šta buniti; ovde samo onaj ima uspeha ko svoju stazu prokrčuje ne žureći se, kao orač brazdu plugom. I kakva je snaga unaokolo, kakvo zdravlje u toj besposlenoj tišnni! Eto onamo, pod prozorom korenasta repušina izbija iz guste trave; nad njim izdiže kopitnjak svoju sočnu stabljiku; bogorodične suzice još više izbacuju svoje ružičaste kudre; a onamo dalje u njivama sjakti se raž i ovas je već visoko nzrastao, i svaki list na svakom drvetu se širi u svu širinu, svaka travka na svojoj stabljici, „Na žensku ljubav sam potrošio svoje najbolje godine, — misli dalje Lavrecki, — neka me ovde otrezni čamotinja, neka me umiri, pripremi za to da i ja uzmognem bez žurbe nešto raditi”. I on ponovo počinje osluškivati tišinu, ništa ne očekujući, — a u isto vreme kao da neprestano očekuje nešto: tišina ga obuzima sa svih strana, sunce polako klizi po mirnom plavom nebu i oblaci tiho plove po njemu; izgleda kao da znaju kuda i zašto

plove. U to isto vreme, u drugim mestima na zemlji bujao je, žurio se, tutnjao život; ovde je taj isti život tekao nečujno kao voda po barskim travama; i sve do uveče Lavrecki se nije mogao oteti od osmatranja toga života što odlazi, beži; tuga za prošlošću topila se u njegovoj duši kao prolećnji sneg, i — strašna stvar! — nikad u njega nije bila tako duboka i jaka ljubav prema otadžbini.

XXI

Za dve nedelje Fjodor Ivanić je doveo u red kućicu Glafire Petrovne, raščistio dvorište, baštu; iz Lavrika mu je donet udoban nameštaj, iz varoši vino, knjige, listovi; u konjušnici su se pojavili konji; jednom rečju, Fjodor Ivanović se snabdeo svim što je potrebno i počeo živeti — pola kao spahija, a pola kao pustinjak. Dani su mu prolazili jednoliko; ali njemu nije bilo dosadno, ma da nikoga nije video; on se marljivo i pažljivo bavio ekonomijom, jahao po okolini, čitao. Uostalom, čitao je malo: prijatnije mu je bilo da sluša pričanja starca Antona. Obično je Lavrecki sedao kod prozora s lulom u zubima i šoljom hladnog čaja; Anton bi stao kod vrata, metnuvši ruke za leđa, i počeo lagano pričati o davnašnjim vremenima, o onim vremenima iz bajke kad su se ovas i raž prodavali ne na meru već u velikim vrećama, po dve i po tri kopejke za vreću; kada su se na sve strane čak iza varoši pružale neprolazne šume, nedirnute stepe. „A sad”, žalio se starac, kome je već bilo prošlo osamdeset godina, — „tako je sve isečeno i uzorano da se nema kud proći”. Tako isto pričao je Anton o svojoj gospođi, Glafiri Petrovnoj: kakva je bila razborita i čuvarna; kako joj se neki gospodin, mlad sused, počeo udvarati, počeo često svraćati, — i kako je ona zbog njega izvolela čak metati svoj praznični čepac s trakama boje masakà i žutu haljinu iz tru-tru levantina; ali kako je posle, naljutivši se na gospodina suseda zbog nepristojnog njegovog pitanja: „koliki može biti u vas, gospođice, kapital?” naredila mu da se okane njene kuće, i kako je ona isto tada naredila da se sve posle njene smrti, do najmanje krpice, preda Fjodoru Ivanoviću. I doista, Lavrecki je našao sve tetkino pokućanstvo u celini, ne isključujući ni praznični čepac s trakama boje masakà i žutu haljinu iz tru-tru levantina. Starinskih hartija i zanimljivih dokumenata, na koje je Lavrecki računao, nije bilo nikakvih, sem jedne izbledele knjižice, u kojoj je njegov ded, Petar Andrejević, zapisivao, čas „Proslavljanje u gradu Sankt Peterburgu mira zaključenog s turskom carevinom njegovom svetlošću knezom Aleksandrom Aleksandrovićem Prozorovskim”; čas recept dekohta za grudi s primedbom: „ovo upustvo je dato generalici Praskoviji Fjodorovnoj Saltikovoj od protoprezvitora crkve Živonačalne Trojice Fjodora Avksentijevića”; čas ovakvu političku

novost: „O tigrovima Francuzima nešto se zaćutalo”; a odmah pored toga: „U moskovskim Vjedomostima stoji da je skončao gospodin premijermajor Mihajlo Petrović Količev. Da to nije sin Petra Vasiljevića Količeva?” Lavrecki je našao i nekoliko starih kalendara i sanovnika i tajanstveni spis g. Ambodika; mnogo uspomena su izazivali u njemu davno zaboravljeni, ali poznati „Simboli i emblemi”. U toaletnom stočiću Glafire Petrovne Lavrecki je našao omanji paket, zavezan crnom trakom, zapečaćen crnim voskom i turen duboko u fijoku. U paketu su stajali, jedan drugom okrenuti, u pastelu izrađen portret njegovog oca u mladosti, s mekim kovrdžama rasutim po čelu, s dugačkim umornim očima i poluotvorenim ustima, — i skoro izbledeo portret neke blede žene u beloj haljini, s belim ružama u ruci, — njegove matere. Glafira Petrovna nije nikada dala da se izradi njen portret.

„Ja, baćuška, Fjodore Ivaniću”, govorio bi Lavreckom Anton, — „iako nisam tada živeo u gospodskim dvorima, sećam se vašeg pradeda, Andreje Afanasijevića, — kako da ne: kad je on umro ja sam bio uzeo osamnaestu godinicu. Jedared me sreo u bašti, — pa mi se noge otsekoše; a on ništa, samo me upita kako se zovem, — i posla u svoja odeljenja po džepnu maramicu. Bio je to gospodin, nema se šta reći, — i starijeg nad sobom nije priznavao. Zatim, da vam i to kažem, vaš pradeda imao je neku neobičnu amajliju; tu amajliju mu je poklonio neki kaluđer iz Svete Gore. I taj mu kaluđer rekao: zbog tvoga, bojarine, gostoprimstva ovo ti poklanjam; nosi — pa se ne boj suda. A već tada zna se, baćuška, kaka su bila vremena: što se gospodaru prohtelo, to je i radio. Dešavalo se, po nekom od gospode čak padne napamet da mu se protivi, a on samo pogleda u njega pa kaže: sitan si mn ti; — to mu je bila najomiljenija reč. A živeo je vaš blažene uspomene praded u malom drvenom domu, a šta je imanja posle sebe ostavio, koliko srebra, svakojake spreme, — svi podrumi su bili dupke puni! Bio je to domaćin. Ona flašica što ste je izvoleli pohvaliti bila je njegova: iz nje je pio rakiju. A eto vaš deda, Petar Andrejević, sagradio je sebi i zidanu palatu, a bogatstva nije stekao; sve mu je pošlo natraške; i živeo je gore nego otac i nikakog zadovoljstva nije sebi stvarao, — a novac je sav potrošio, i nema se po čemu ni pomenuti, ni jedne srebrne kašike

nije ostalo posle njega, — hvala Glafiri Petrovnoj što je i ovoliko ostalo”.

— A je li istina, — prekide ga Lavrecki, — da su nju zvali starom vešticom?

— Ta ko ju je zvao! — odgovori ljutito Anton.

— A je li, baćuška, — odluči se jednom starac da upita, — šta je s našom gospom, gde ona prebiva?

— Ja sam se razveo sa ženom, — reče Lavrecki usiljeno, — molim te, nepitaj me o njoj.

— Razumem, — odgovori starac tužno.

Posle tri nedelje Lavrecki odjaha u O... do Kalitinovih, i provede kod njih veče. Tamo je bio Lem; on se mnogo svideo Lavreckom. Ma da, po očevoj volji, nije svirao ni u jedan instrument, ipak je strasno voleo muziku, muziku ozbiljnu, klasičnu. Panšin to veče nije bio kod Kalitinih. Gubernator ga poslao nekuda izvan varoši. Liza je svirala sama i to vrlo precizno; Lem živahnuo, rashodao se, savio hartiju u trubu i dirigovao. Marija Dmitrijevna se u početku smejala, gledajući ga, pa je posle otišla da spava. Po njenim rečima, Betoven je odveć uzbuđivao njene živce. U ponoći je Lavrecki otpratio Lema do njegovog stana i sedeo kod njega do tri sata ujutru. Lem je mnogo govorio: njegova zgrbljenost se ispravila, oči se raširile i zasvetlele; kosa mu se podigla iznad čela. Već tako davno se niko nije interesovao njim, a Lavrecki se očevidno njim interesovao, brižljivo i pažljivo ga je raspitivao. Starca je to dirnulo; na kraju je gostu pokazao svoju muziku, otsvirao je, pa čak i otpevao mrtvim glasom neke odlomke svojih kompozicija, među ostalim celu Šilerovu baladu Fridolin, koju je on udesio za muziku. Lavrecki ga je pohvalio, naterao da po nešto ponovi i, odlazeći, pozvao ga k sebi u goste na nekoliko dana. Ispraćajući ga do ulice, Lem odmah pristade i snažno mu stište ruku; ali, ostavši sam na svežem i vlažnom vazduhu, pri osvitku zore, pogleda oko sebe, zažmnri, naježi se i kao neki krivac ode u svoju sobicu. „Ich bin wohl nicht klug" (ja nisam pametan), promrmlja on ležući u svoju tvrdu i kratku postelju. On pokuša da se načini bolestan kad posle nekoliko dana Lavrecki dođe po njega u kolima; ali Fjodor Ivanić uđe k njemu u sobu i nagovori ga. Najviše je na Lema delovalo to što je Lavrecki samo radi njega naredio da mu se donese u selo fortepijano iz varoši. Oni obadvojica odu kod

Kalitinih i provedu kod njih veče, ali već ne onako prijatno kao poslednji put. Tamo je bio Panšin, mnogo pričao o svome putu, vrlo zanimljivo ismevao i predstavljao spahije koje je tamo video; Lavrecki se smejao, ali Lem nije izlazio iz svoga kuta, ćutao je, tiho se sav ljuljao kao pauk, gledao sumorno i tupo, a živahnuo je tek kad se Lavrecki počeo pozdravljati. Čak i sedeći u kolima, starac se i dalje tuđio i ježio, ali tih, topal vazduh, lak vetrić, lake senke, miris trave, brezovih pupoljaka, mirni sjaj zvezdanog neba bez meseca, složan topot i frkanje konja, sve draži puta, proleća, noći — ispuniše dušu sirotog Nemca, i on sam prvi poče govoriti s Lavreckim.

XXII

On poče govoriti o muzici, o Lizi, zatim opet o muzici. On kao da je sporije izgovarao reči kad je govorio o Lizi. Lavrecki navede govor na njegove kompozicije i, upola šaleći se, ponudi mu da mu napiše libreto.

— Hm, libreto! — odgovori Lem; — ne, to nije za mene; ja više nemam one živosti, one igre maštš koja je preko potrebna za operu; ja sad već nemam ranije svoje snage... ali, kad bih mogao još štogod učiniti, — ja bih se zadovoljio romansom; naravno, želeo bih lepe reči...

On ućuta, pa je dugo sedeo nepomično i podigavši oči u nebo.

— Naprimer, — reče on naposletku, — nešto ovako: vi, zvezde, o vi čiste zvezde?...

Lavrecki se malo okrete k njemu licem i poče gledati u njega.

— Vi, zvezde, čiste zvezde, — ponovi Lem. — Vi gledate podjednako u prave i krive... ali samo oni čije je srce nevino, — ili nešto tome slično... vas razumeju, to jest, ne, — vas vole. Nego, ja nisam pesnik, — kud ću ja to! Ali tako nešto, nešto visoko.

Lem zabaci šešir na potiljak; u finom sutonu vedre noći njegovo lice je izgledalo bleđe i mlađe.

— I vi takođe, — nastavi on glasom koji je postepeno postajao sve tiši. — Vi znate ko voli, ko ume voleti, zato što ste vi čiste, samo vi možete utešiti. Ne, sve to nije ono! Ja nisam pesnik, — reče on; — ali tako nešto...

— Žao mi je što i ja nisam pesnik, — primeti Lavrecki.

— Pusta maštanja! — odgovori Lem, pa se šćućuri u ugao kolski. On zatvori oči, kao da se spremao da zaspi.

Prošlo je nekoliko trenutaka. Lavrecki oslušnu... „Zvezde, čiste zvezde, ljubav”, šaptao je starac.

— Ljubav, — ponovi za sebe Lavrecki, zamisli se i bi mu teško u duši.

— Divnu ste muziku sastavili za Fridolina, Hristofore Fjodoroviću, — reče on glasno; — a kako vi mislite, da li je taj Fridolin, pošto ga je graf doveo kod svoje žene, tada i postao njen ljubavnik, — a?

— To vi tako mislite, — odgovori Lem, — jer, verovatno, iskustvo... — on najedared ućuta i zbunjeno okrete glavu. Lavrecki

se usiljeno nasmeja, pa se i on okrete i poče gledati na put.

Zvezde su već počele bledeti i nebo postajalo sivo, kad kola priđoše ulasku u kućicu u Vasiljevskom. Lavrecki odvede svoga gosta u sobu za njega određenu, vrati se u kabinet i sede pred prozorom. U bašti je pevao slavuj svoju poslednju pesmu pred zoru. Lavrecki se seti da je i kod Kalitinih u bašti pevao slavuj; seti se isto tako laganog pokreta Lizinih očiju kad su se na prve njegove zvuke okrenule tamnom prozoru. Poče misliti o njoj, i srce u njemu zamre. „Čedna devojka, — reče on poluglasno, — čiste zvezde", dodade on s osmehom i mirno leže da spava.

A Lem je dugo sedeo na svome krevetu s notnom sveskom na kolenu. Činilo se da se nečuvena, slatka melodija spremala da ga poseti: on je već goreo i uzbuđivao se, osećao je već malaksalost i slast od njenog približavanja... ali je nije dočekao.

— Nisam pesnik ni muzičar! — prošapta on naposletku...

I umorna njegova glava teško se spusti na jastuk.

XXIII

Sutradan su domaćin i gost pili čaj, u bašti pod starom lipom.

— Maestro! — reče pored ostalog Lavrecki: — moraćete skoro komponovati svečanu kantatu.

— Kojim povodom?

— Povodom svadbe g. Panšina s Lizom. Jeste li opazili kako joj se on sinoć udvarao? Izgleda da je kod njih već svršena stvar.

— To neće biti! — viknu Lem.

— Zašto?

— Zato što je to nemoguće. Uostalom, — dodade on, pričekavši malo, — u svetu je sve moguće. Naročito ovde kod vas, u Rusiji.

— Rusiju ostavimo za sad na stranu; ali šta vi nalazite ružno u tom braku?

— Sve je ružno, sve. Lizaveta Mihajlovna je devojka pravedna, ozbiljna, s uzvišenim osećanjima, — a on... on je, jednom rečju, di-le-tant.

— Ali ona njega voli?

Lem ustade s klupe.

— Ne, ona njega ne voli, to jest ona je vrlo čistog srca, pa i sama ne zna šta to znači voleti. Madam fon Kalitin joj kaže da je on dobar mlad čovek, a ona sluša madam fon Kalitin, zato što je sasvim dete, mada joj je devetnaest godina; moli se Bogu izjutra, moli se Bogu uveče, — i to je vrlo pohvalno; ali ona njega ne voli. Ona može voleti samo ono što je divno, a on nije divan, to jest duša njegova nije divna.

Lem je izgovorio sav taj govor skladno i vatreno, hodajući malenim koracima tamo amo pored čajnog stočića i šarajući očima po zemlji.

— Dragi maestro! — viknu najednom Lavrecki, — meni se čini da ste vi sami zaljubljeni u moju kuzinu.

Lem se odjednom zaustavi.

— Molim vas, — poče on nesigurnim glasom, — ne šalite se tako sa mnom. Ja nisam lud: ja gledam u mračni grob, ne u ružičastu budućnost.

Lavreckom bi žao starca; on ga zamoli da mu oprosti. Lem mu posle čaja otsvira kantatu, a za ručkom, izazvan samim Lavreckim,

opet se raspriča o Lizi. Lavrecki ga je slušao pažljivo i radoznalo.

— Kako mislite, Hristifore Fjodoroviću, — reče on naposletku, — kod nas je sad, čini mi se, sve kao što treba, bašta je u punom cvetu... Kako bi bilo da je pozovem da dođe ovamo na jedan dan, zajedno s njenom materom i mojom starom tetkom, — a? Vama će to biti prijatno?

Lem obori glavu nad tanjirom.

— Pozovite, — reče on jedva čujno.

— A Panšina ne treba da zovem?

— Ne treba, — odgovori starac, gotovo s detinjim osmehom.

Posle dva dana Fjodor Ivanić ode u varoš do Kalitinih.

XXIV

On ih zastade sve kod kuće, ali ne reče odmah o svojoj nameri: hteo je prvo nasamo da razgovara s Lizom. Slučaj mu pomože: njih dvoje ostaviše same u salonu. Oni se upustiše u razgovor; ona se već bila navikla na njega, — a uopšte ona se nije nikoga tuđila. On ju je slušao, gledao joj u lice i u mislima ponavljao Lemove reči, slažući se s njim. Dešava se ponekad da dva već poznata čoveka, ali ne bliska jedan drugom, iznenada i brzo se zbližuju za nekoliko trenutaka — i svest o tom zbliženju odmah se izražava u njihovim pogledima, u njihovim prijateljskim i tihim osmesima, u samim njihovim pokretima. Upravo to se desilo s Lavreckim i Lizom. „Gle kakav je on”, pomisli ona, gledajući ljupko u njega; „gle kakva si ti”, pomisli i on. A posle se on nije mnogo začudio kad ona, ne bez nešto zapinjanja, reče da odavna ima na srcu da mu kaže nešto, ali se boji da ga ne naljuti.

— Ne bojte se, govorite, reče on i stade pred nju.

Liza podiže svoje vedre oči na njega.

— Vi ste tako dobri, — poče ona i u isto vreme pomisli: „da, on je zaista dobar... — vi, vi me izvinite, ja ne bih smela govoriti o tom s vama... ali kako ste mogli... zašto ste se rastavili od svoje žene?

Lavrecki zadrhta, pogleda u Lizu, i sede do nje.

— Dete moje, — poče on, — ne dodirujte, molim vas, tu ranu; vaše ruke su nežne, pa ipak će me boleti.

— Ja znam, — nastavi Liza, praveći se da ga nije čula, — ona vam je skrivila, neću da je pravdam; ali kako se može razdvajati ono što je Bog sastavio?

— Naša shvatanja o tome su i suviše različna, Lizaveta Mihajlovna, — reče Lavrecki dosta oštro, — nećemo jedan drugog razumeti.

Liza poblede; celo joj telo lako zadrhta, ali ne ućuta.

— Vi treba da oprostite, — progovori ona tiho, — ako hoćete da i vama bude oprošteno.

— Da oprostim! — prihvati Lavrecki. — Prvo bi trebalo da doznate za koga molite. — Da oprostim toj ženi, da je opet primim u svoju kuću, nju, to pusto stvorenje bez srca! I ko vam je rekao da ona hoće da se vrati k meni? Ta zaboga, ona je sasvim zadovoljna

svojim položajem... Ali šta tu vazdan! Njeno ime vi ne treba da izgovarate. Vi ste i suviše nevini, vi ne možete čak ni shvatiti tako stvorenje.

— Zašto vređati? — reče Liza s naporom. Drhtanje njenih ruku se jasno opažalo. — Vi ste je sami ostavili, Fjodore Ivaniću.

— Ali ja vam kažem, — odgovori Lavrecki s nehotičnom eksplozijom nestrpljenja, — vi ne znate kakvo je to stvorenje!

— Pa zašto ste se ženili njom? — prošapta Liza pa obori oči.

Lavrecki brzo ustade sa stolice.

— Zašto sam se ženio? Ja sam tada bio mlad i neiskusan; prevario sam se, zanela me lepa spoljašnost. Nisam poznavao žene, ništa nisam znao. Daj Bože da vi sklopite srećniji brak! Ali verujte, ni zašto se ne može jamčiti.

— I ja mogu biti tako isto nesrećna, — (glas joj se poče prekidati): — ali se tada moram pokoriti; ja ne umem govoriti, ali ako se ne budemo pokoravali...

Lavrecki stisnu ruke i lupnu nogom.

— Nemojte se ljutiti, oprostite mi, — reče Liza brzo.

U tom trenutku uđe Marija Dmitrijevna. Liza ustade i htede da izađe.

— Pričekajte, — iznenada viknu Lavrecki za njom. — Imam na vas i na vašu mamu veliku molbu: posetite me u mome novom stanu. Znate, nabavio sam fortepijano; Lem gostuje kod mene; sad cveta jorgovan; vi ćete se nadisati seoskog vazduha, a možete se vratiti istog dana, — pristajete li?

Liza pogleda u mater, a Marija Dmitrijevna napravi tužno lice; ali joj Lavrecki ne dade ni da zine i odmah joj poljubi obe ruke. Marija Dmitrijevna, uvek osetljiva na nežnost i, pošto ni malo nije očekivala taku ljubaznost od „slona”, bi ganuta i pristade. Dok je ona mislila koji dan da odredi, Lavrecki priđe k Lizi i, sav još uzbuđen, krišom joj šapnu: „hvala vam, dobra devojko; ja sam kriv”. I njeno bledo lice ozari rumen, veseo i stidljiv osmeh; oči joj se takođe osmehnuše, — ona se do toga trenutka bojala da ga nije uvredila.

— Može li Vladimir Nikolajević s nama ići? — upita Marija Dmitrnjevna.

— Naravno, — odgovori Lavrecki, — ali zar ne bi bolje bilo da ostanemo u svom domaćem krugu?

— Pa čini mi se... — poče Marija Dmitrijevna, — uostalom, kako hoćete, — dodade ona.

Bi odlučeno da povedu Lenočku i Šuročku. Marfa Timofejevna ne pristade da ide.

— Teško mi je, rode, — reče ona: — stare kosti me bole; a kod tebe se valjda nema gde ni noćiti; a ja i ne mogu da spavam u tuđoj postelji. Neka ova mladež juri.

Lavrecki nije više imao prilike dd ostane nasamo s Lizom; ali on je tako gledao u nju da joj je bilo i prijatno i malo stid, a i žalila ga je. Pozdravljajući se s njom, on joj snažno steže ruku,. ona ss zamisli, ostavši sama.

XXV

Kad se Lavrecki vrati kući, na pragu salona srete ga čovek visoka rasta i mršav, u iznošenom plavom redengotu, naboranog, ali živahnog lica, s čupavim, sedim bakenbardima, dugačkim, pravim nosom i malim vatrenim očicama. To je bio Mihaljević, njegov bivši drug s univerziteta. Lavrecki ga isprva nije poznao, ali ga toplo zagrli čim on reče svoje ime. Oni se nisu videli posle Moskve. Osuše se usklici, pitanja; iziđoše na videlo davno zaboravljene uspomene. Pušeći brzo lulu za lulom, srčući po malo čaj i razmahujući dugačkim rukama, Mihaljević ispriča Lavreckom svoje doživljaje; u njima nije bilo ničega veselog, uspehom u svojim preduzećima nije se mogao pohvaliti, a ipak se neprestano smejao promuklim, nervoznim smehom. Pre mesec dana dobio je mesto kod jednog bogatog zakupca, na trista kilometara od mesto O... pa je, doznavši da se Lavrecki vratio iz inostranstva, svratio s puta da se vidi sa starim prijateljem. Mihaljević je govorio onako isto bujno, kao i u mladosti, galamio je i praskao kao i pre. Lavrecki pomenu svoje prilike, ali ga Mihaljević prekide, promrmljavši brzo: „čuo sam brate, čuo, — ko se tome mogao nadati?” — pa odmah skrete razgovor u oblast opštih razmatranja.

— Ja, brate, sutra treba da putujem; danas ćemo, ti me izvini, leći dockan. Ja pošto poto hoću da saznam kako si ti, kakvo je tvoje mišljenje, uverenje, šta si postao, čemu te je život naučio? (Mihaljević se još držao frazeologije tridesetih godina). Što se mene tiče, ja sam se, brate, u mnogome izmenio: talasi života su pali na moje grudi, — ko beše to rekao? — ma da se u onome što je važno, bitno, nisam izmenio; ja kao i pre verujem u dobro, u istinu; ali ja ne samo što verujem, — ja sad verujem, da — verujem, verujem. Slušaj, ti znaš, ja po nekad pišem stihove; u njima nema poezije, ali ima istine. Da ti pročitam moju poslednju pijesmu, u njoj sam izrazio najintimnija svoja uverenja. Slušaj.

Mihaljević uze čitati svoju pesmu, koja je bila dosta dugačka i završavala se ovim stihovima:

„Novim osećanjima svim srcem sam se predao,
Kao dete u duši sam postao:

I spalio sam sve čemu sam se klanjao;
Poklonio sam se svemu što sam spaljivao”.

Izgovorivši poslednja dva stiha, Mihaljević umalo što ne zaplaka; laki grčeviti trzaji — znak jakog osećanja — protrčaše po njegovim debelim. usnama, njegovo ružno lice se ozari. Lavrecki ga je slušao, slušao... duh protivljenja ožive u njemu: njega je razdražavalo uvek gotovo, stalno vatreno oduševljenje moskovskog studenta. Nije prošlo ni četvrt sata, a među njima se već raspalila prepirka, jedna od onih beskrajnih prepirki za koju su sposobni samo Rusi. — Posle rastanka od mnogo godina, provedenih u dva različita sveta, ne shvatajući ni tuđe, pa čak ni svoje sopstvene misli, hvatajući se za reči i odgovarajući samo rečima, počeše oni diskutovati o najapstraktnijim stvarima, — i diskutovali su tako kao da se tiče života i smrti obojice njih: jako su govorili i vikali, tako da se sav svet u kući uplašio, a jadni Lem, koji se zatvorio u svoju sobu čim je Mihaljević došao, bio je u nedoumici i čak se počeo neodređeno nečega bojati.

— Pa šta si uradio posle toga? Razočarao se? — vikao je Mihaljević u jedan sat posle ponoći.

— Zar i ovaki mogu biti razočarani? — odgovori Lavrecki: — oni su uvek bledi i bolesni, — a ja ću te, ako hoćeš, jednom rukom dići!

— No, ako ne razočaran, a ono skeptik, — to je još gore (tvrd izgovor Mihaljevićev potsećao je na njegov zavičaj, Malorusiju). A s kakim pravom ti možeš biti skeptik? Recimo da ti nije sve išlo za rukom u životu; u tome nema tvoje krivice: ti si se rodio sa strasnom dušom, koja ume da voli, a tebe su silom uklanjali od ženskih: prva ženska na koju si naišao morala te je prevariti.

— Ona je i tebe prevarila, — primeti turobno Lavrecki.

— Recimo, recimo; ja sam tu bio oruđe sudbine, — uostalom, šta ja tu pričam, — nema tu sudbine; stara navika da se netačno izražavam. Ali šta to dokazuje?

— Dokazuje to da su me još iz detinjstva krivo uputili.

— A ti izađi na pravi put! — zato si čovek, ti si muško; ne treba ti da uzajmljuješ energiju! Ali, ma kako bilo, zar se može, zar je dopušteno — tako reći privatni slučaj proglašavati za opšti zakon, kao nesumnjivo pravilo?

— Ta kakvo pravilo? — prekide ga Lavrecki, — ja ne priznajem...

— Ne, to je tvoje pravilo, pravilo, — prekide sad njega Mihaljević.

— Ti si sebičnjak, eto šta! — grmeo je on jedan sat posle toga; — ti si želeo samouživanje, želeo si sreće u životu, hteo si da živiš samo radi sebe...

— Šta je to samouživanje?

— I sve te je prevarilo; sve se srušilo pred tvojim nogama.

— Šta je to samouživanje, pitam ja tebe?

— I ono se moralo srušiti. Jer si ga tražio tamo gde se ne može naći, jer si zidao svoju kuću na kolebljivom pesku...

— Govori jasnije bez upoređenja, jer ja tebe ne razumem.

— Jer, — izvoli, smej se, — jer u tebi nema vere, nema srdačne topline; pamet, sva ne vredi ni dve pare... Ti si prosto bedan, nazadan volterovac — eto ko si ti!

— Ko, ja volterovac?

— Da, isti kao i tvoj otac, a i ne sanjaš da si to.

— Posle ovoga, — uzviknu Lavrecki, — imam prava reći da si ti fanatik!

— Nažalost! — odgovori Mihaljević skrušeno, — ja, po nesreći, nisam zaslužio tako visoko nazvanje...

— Ja sam našao kako da te nazovem, — vikao je isti Mihaljević između dva i tri sata po ponoći: — ti nisi ni skeptik, ni razočaran, ni volterovac, ti si — dembel, ti si pakostan dembel, i to svestan, a ne iz naivnosti. Naivni dembeli leže na peći i ništa ne rade; oni i ne misle ništa, a ti si čovek koji umeš da misliš, — pa opet ležiš; ti bi mogao što raditi, a ništa ne radiš, ležiš na leđima s punim trbuhom i veliš: i treba ležati, zato što je sve što ljudi rade besmislica i trice i kučine.

— A otkud ti znaš da ja ležim? — ponavljao je Lavrecki. — Po čemu smatraš da ja tako mislim?

— A sem toga, svi ste vi, sva tvoja braća, — nastavljao je neumorni Mihaljević, — načitan dembel. Vi znate u koju nogu Nemac hramlje, znate šta je rđavo kod Engleza i Francuza, — i vama vaše žalosno znanje ide na ruku, opravdava vašu postidnu lenjost, vaš gadni nerad. Poneki se čak i ponosi time što, kao veli, pametan čovek leži, a oni, budale, rade. Da! — A ima kod nas i take gospode, — uostalom, ja to ne govorim na tvoj račun, — koji ceo svoj život provode u nekoj obamrlosti od dosade, navikavaju se na nju, sede u

njoj, kao... kao bubreg u loju, — prihvati Mihaljević i sam se zasmeja svome upoređenju. — O, ta obamrlost od dosade, — propast je za Ruse! Celog veka se sprema da radi, gadni dembel...

— Ama šta se grdiš — vikao je sad Lavrecki.

— Raditi... delati... Bolje kaži šta da se radi, a nemoj grditi, poltavski Demostene!

— Gle, šta on hoće! To ti ja neću reći, brate; to svaki sam treba da zna, — odvraćao je ironično Demosten. — Spahija, plemić, a ne zna šta da radi! Nemaš vere, inače bi znao; nemaš vere — i nemaš otkrovenja.

— Daj bar da odahnem, đavole; daj da se orijentišem, — molio je Lavrecki.

— Ni trenutak odmora, ni sekunda! — odgovarao je Mihaljević sa zapovedničkim pokretom ruke. — Nijednog sekunda! Smrt ne čeka, pa ni život ne treba da čeka.

— I kada su, gde su se to ljudi setili da dembelišu? — vikao je on u četiri sata izjutra, ali već unekoliko promuklim glasom: — kod nas! sad! u Rusiji! kad svaka pojedina ličnost ima dužnost, nosi veliku odgovornost pred Bogom, pred narodom, pred samim sobom! Mi spavamo, a vreme odlazi; mi spavamo...

— Dopusti mi da ti napomenem, — reče Lavrecki, — da mi sad uopšte ne spavamo, već bolje reći ne damo drugima da spavaju. Mi kao petlovi cepamo grlo. Čuj-de, to već treći kukuriču.

Ova dosetka nasmeja i umiri Mihaljevića. „Do viđenja sutra”, reče on s osmehom, — i turi lulu u duvankesu. „Do viđenja sutra”, ponovi Lavrecki. Ali su prijatelji još više od jednog sata razgovarali... Uostalom, njihovi se glasovi više nisu povišavali, i govor im je bio tih, tužan, dobroćudan.

Mihaljević otputova sutradan, ma koliko da ga je Lavrecki zadržavao. Fjodoru Ivanoviću nije pošlo za rukom da ga nagovori da ostane; ali se narazgovarao s njim do mile volje. Pokazalo se da Mihaljević nije imao ni prebijene pare. Lavrecki je još sinoć sa žaljenjem primetio pa njemu sve znake i navike stare sirotinje; čizme su mu bile iznošene, pozadi na redengotu nije bilo jednog dugmeta, ruke mu nisu znale za rukavice, u kosi mu je štrčalo paperje; kad je došao, nije ni pomislio da se umije, a za večerom je jeo kao kurjak, kidajući rukama meso i krckajući kosti svojim jakim crnim zubima.

Pokazalo se isto tako da nije imao koristi od službe, da je svu svoju nadu polagao u zakupca, koji ga je uzeo jedino zato da ima u svojoj kancelariji „obrazovanog čoveka”. Pored svega toga, Mihaljević nije očajavao i živeo je kao cinik, idealist, pesnik, iskreno se jedeći i brinući o sudbi čovečanstva, o svome pozivu, — a vrlo malo starajući se o tome da ne umre od gladi. Mihaljević nije bio ženjen, ali se zaljubljivao bez računa i pisao pesme o svima svojim draganama; naročito je vatreno opevao jednu tajanstvenu, crnokosu „panu”... Govorilo se, istina, da je ta pana bila obična Jevrejka, dobro poznata mnogim konjičkim oficirima... ali, ako čovek pomisli, — zar to nije svejedno?

S Lemom se Mihaljević nije mogao složiti: Nemca, nenaviknuta, uplašili su njegovi bučni govori, njegovi oštri maniri... Paćenik izdaleka odmah oseti drugog paćenika, ali se pod starost retko složi s njim, — a tome se ne treba nimalo čuditi: on s njim nema šta da podeli, — čak ni nadu.

Pred odlazak Mihaljević je još dugo razgovarao s Lavreckim, proricao mu propast, ako se ne trgne, preklinjao ga da se ozbiljno pozabavi načinom života svojih seljaka, pokazivao je na sebe kao na primer, govoreći da se on prekalio u sirotinji, — pa je nekoliko puta rekao za sebe da je srećan čovek, upoređujući sebe sa ticom nebeskom, s lalom doline...

— S crnom lalom, u svakom slučaju, — primeti Lavrecki.

— E, brate, nemoj aristokratski, — odgovori Mihaljević dobroćudno, — već bolje zahvali Bogu što i u tvojim žilama teče poštena plebejska krv. Ali ja vidim da tebi sad treba neko čisto, nezemaljsko stvorenje koje bi te istrglo iz tvoje apatije.

— Hvala ti, brate, — progovori Lavrecki: — sit sam tih nezemaljskih stvorenja.

— Ćuti, ciniče, — uzviknu Mihaljević, izgovarajući reč cinik maloruski.

Lavrecki ponovi tu reč s pravilnim izgovorom.

— Upravo cinik, — ponovi Mihaljević ne zbunjujući se.

Čak i kad je sedao u tarantas, u koji su uneli njegov pljosnat, žut, neobično lak kofer, on je još govorio; umotan u nekakav španski plašt s izbledelom jakom i lavovskim šapama mesto kopči, on je još razvijao svoje poglede na sudbinu Rusije i mahao crnpurastom

rukom po vazduhu, kao da seje seme budućeg blagostanja. Konji se najzad kretoše... „Pamti moje poslednje tri reči”, viknu on, isturivši se celim telom iz tarantasa i stojeći na nogostupu: — „religija, progres, čovečnost!... Zbogom!” Njegove glave, s nabijenim kačketom na oči, nestade. Lavrecki ostade sam na stepenicama, — pa je netremice gledao putem u daljinu, dok se tarantas ne izgubi iz vida. „A možda on ima pravo”, mišljaše on, vraćajući se u kuću — možda sam ja dembel”. Mnoge od Mihaljevićevih reči su mu se neizgladljivo urezale u dušu, iako se on prepirao i nije slagao s njim. Neka je samo čovek dobar, pa ta niko ne može pobiti.

XXVI

Posle dva dana, Marija Dmitrijevna, po obećanju, stiže sa svojom mladeži u Vasiljevsko. Devojčice otrčaše odmah u baštu, a Marija Dmitrijevna umorno prođe po sobama i umorno sve pohvali, Svoju posetu Lavreckom ona je smatrala kao veliku milost, bezmalo kao dobro delo. Ona se ljubazno nasmeši kad joj Anton i Apraksija, po starinskoj navici spahiske posluge, priđoše k ruci, — i, iznemoglim glasom, kroz nos, zatraži čaja. Na veliko nezadovoljstvo Antona, koji je bio obukao pletene bele rukavice, čaj nije služio gospođi i gošći on, već najmljeni sobar Lavreckog, koji nije znao, po starčevim rečima, nikakog reda. Zato Anton za ručkom učini svoje: čvrsto stade iza fotelje Marije Dmitrijevne — i više nikom nije ustupio mesto. Davno neviđena pojava gostiju u Vasiljevskom i uzbunila je i obradovala starca: njemu je bilo prijatno videti da se s njegovim gospodinom fina gospoda poznaju. Uostalom, nije se samo on uzrujavao taj dan: i Lem se uzrujavao tako isto. On je obukao vrlo kratak frak boje duvana s šiljastim repom, jako stegnuo maramu oko vrata i neprestano kašljucao i uklanjao se u stranu s prijatnim i lubaznim licem. Lavrecki je sa zadovoljstvom opazio da se zbliženje između njega i Lize nastavlja: čim uđe, ona mu prijateljski pruži ruku. Posle ručka Lem izvadi iz zadnjeg džepa na fraku, kuda je svaki: čas turao ruku, omanji smotuljak notne hartije, pa stegnuvši usne, metnu ga ćuteći na fortepijano. To je bila romansa koju je on komponovao uoči toga dana uz staromodne nemačke reči u kojima se govorilo o zvezdama. Liza odmah sede za fortepijano i otsvira romansu... Na žalost! muzika se pokaza zapletena i neprijatno nategnuta; videlo se da se kompozitor naprezao da izrazi nešto strasno, duboko, ali ništa nije ispalo: napor je ostao samo napor. Lavrecki i Liza su obadvoje to osetili, — i Lem je to osetio; ne rekavši ni reči, metnu svoju romansu u džep, i, mesto odgovora na predlog Lizin da otsvira još jedared, odmahnuvši samo glavom, značajno reče: „sad — dosta!” — pogrbi se, naježi se, pa ode.

Predveče je celo društvo pošlo da peca ribu. U ribnjaku iza bašte bilo je mnogo karaša i mrena. Mariju Dmitrijevnu namestiše u fotelju pored obale u hladu, prostreše joj ćilim ispod nogu, dadoše najbolju udicu; Anton, kao stari iskusan pecar, ponudi joj svoje usluge. On je

svesrdno nameštao gliste, pljeskao po njima rukom, pljuvao nd njih i čak sam bacao udicu, naginjući se graciozno napred celim trupom. Marija Dmitrijevna istog dana je rekla Fjodoru Ivanoviću svoje mišljenje o njemu ovom rečenicom na institutsko francuskom jeziku: „il n'y a plus maintenant de ces gens comme ça, comme autrefois;" — Lem se sa dvema devojčicama uputi malo dalje do same brane; Lavrecki ss namesti pored Lize. Riba je kljucala neprestano, ulovljeni karaši svaki čas su svetlucali u vazduhu svojim čas zlatnim čas srebrnim bokovima; radosni usklici devojčica nisu prestajali; i sama Marija Dmitrijevna mazno ciknu dva tri put. Najređe se hvatala riba kod Lavreckog i Lize; to je verovatno dolazilo otuda što su oni manje nego drugi obraćali pažnju na pecanje i pustili da im plovci dođu do same obale. Crvenkasta visoka trska tiho je šuštala oko njih, ispred njih je mirno sijala nepomična voda, pa je i njihov razgovor tekao tiho. Liza je stajala na malom splavu; Lavrecki je sedeo na nagnutom stablu vrbe; na Lizi je bila bela haljina, opasana širokom, isto gako belom trakom;. slamni šešir joj je visio na jednoj ruci, — drugom je s nešto napora pridržavala vitki prut sa udicom. Lavrecki je gledao u njen čisti, nešto strog profil, u kosu zabačenu za uši, u nežne obraze, koji su joj bili opaljeni kao u deteta, — pa je mislio: „o, kako ljupko stoji nad mojim ribnjakom!" Liza se nije okretala njemu, već je gledala u vodu — pa je i kao žmirila i kao smešila se. Senka od bliske lipe padala je pa oboje.

— Znate li, — poče Lavrecki, — ja sam mnogo razmišljao o mom poslednjem razgovoru s vama, pa sam došao do zaključka da ste vi neobično dobri.

— Ja nikako nisam imala tu nameru... — htede dl odgovori Liza — pa se zastide.

— Vi ste dobri, — ponovi Lavrecki. — Ja sam neotesan čovek, ali osećam da vas svi moraju voleti. Eto, recimo, Lem; on je prosto zaljubljen u vas.

Obrve u Lize ne da se namrštiše već zadrhtaše; to joj se uvek dešavalo kad bi čula nešto neprijatno.

— Danas mi je on bio vrlo jadan, — prihvati Lavrecki, — s njegovom neuspelom romansom. Biti mlad, a ne umeti — to se da trpeti; ali ostariti, a nemati snage — to je teško. A naročito teško pada to što čovek ne oseća kad ga izdaje snaga. Starcu je teško

podnositi take udarce!... Pazite, kod vas trza... Kažu, — dodade Lavrecki poćutavši malo, — kažu da je Vladimir Nikolajević komponovao vrlo prijatnu romansu.

— Da, — odjgovori Liza, — to je besposlica, ali nije ružna.

— A kako vi mislite, — upitaće Lavrecki, — je li on dobar muzičar?

— Meni se čini da on ima veliku sposobnost za muziku, ali se nije njom dosad bavio kao što treba.

— Tako. A je li kao čovek dobar?

Liza se nasmeja i brzo pogleda u Fjodora Ivanića.

— Kako čudno pitanje! — viknu ona, izvadi udicu i opet je daleko hitnu.

— Zašto čudno? Ja vas pitam o njemu kao čovek koji je nedavno ovamo došao, kao rođak.

— Kao rođak?

— Da. Pa ja vam, čini mi se, dolazim ujak?

— Vladimir Nikolajević ima dobro srce, — poče Liza, — on je pametan; maman ga mnogo voli.

— A volite li ga vi?

— On je dobar čovek, zašto da ga ne volim?

— A! — reče Lavrecki i ućuta. Pola tužan, pola podsmešljiv izraz prelete mu preko lica. Njegov uporni pogled zbunjivao je Lizu, ali se ona i dalje smešila. — „Pa, neka im Bog da sreće!” — promrmlja on najzad, kao za sebe, — i okrete glavu.

Liza porumene.

— Vi se varate, Fjodore Ivaniću, — reče ona, — vi pogrešno mislite... A zar se vama Vladimir Nikolajević ne sviđa? — upita ona najedared.

— Ne sviđa mi se.

— A zašto?

— Čini mi se da on nema srca.

S Lizinog lica se izgubi osmeh.

— Vi ste navikli da strogo sudite o ljudima, — progovori ona posle dugog ćutanja.

— Ja ne mislim. Kakvo pravo imam ja, zaboga, da sudim strogo o drugima, kad je meni samom potrebna njihova blagost? Ili ste

zaboravili da se meni samo lenjivac ne smeje?... A šta bi, — dodade on, — jeste li održali svoje obećanje?

— Kakvo?

— Jeste li se molili Bogu za mene.

— Da, ja sam se za vas molila Bogu i molim se svaki dan. A vi, molim vas, nemojte govoriti olako o tome.

Lavrecki poče uveravati Lizu da mu to nije bilo ni na kraj pameti, da on duboko poštuje svačija uverenja. Zatim se upusti u raspravljanje o veri, o njenoj važnosti u istoriji čovečanstva, o važnosti hrišćanstva...

— Treba biti hrišćanin, — poče Liza s izvesnim usiljavanjem, — ne zato da se upozna nebesko... ovaj... zemaljsko, već zato što svaki čovek mora umreti.

Lavrecki s nehotičnim čuđenjem podiže oči na Lizu i srete njen pogled.

— Kakvu ste to reč izgovorili! — reče on.

— To nije moja reč, — odgovori ona.

— Nije vaša... Ali zašto ste počeli govoriti o smrti?

— Ne znam. Ja često mislim o njoj.

— Često?

— Da.

— To ne bi čovek rekao, kad vas ovako pogleda. U vas je tako veselo, vedro lice, vi se smejete...

— Da, ja sam sad vrlo vesela, — naivno odgovori Liza.

Lavrecki zažele da joj uzme obe ruke i da ih snažno stegne.

— Lizo, Lizo! — viknu Marija Dmitrijevna, — hodi ovamo; pogledaj kakvog sam karaša uhvatila.

— Odmah, maman, — odgovori Liza i pođe k njoj, a Lavrecki ostade na rakiti. „Ja razgovaram s njom kao da nisam preživeo čovek”, mišljaše on. Odlazeći, Liza obesi svoj šešir o granu; s čudnim, skoro nežnim osećanjem pogleda Lavrecki u taj šešir, u njegove dugačke, malo pogužvane trake. Liza se brzo vrati k njemu i opet stade na splav.

— Po čemu vam izgleda da Vladimir Nikolajević nema srca, — upita ona posle nekoliko trenutaka.

— Već sam vam rekao da se mogu prevariti; a uostalom, vreme će sve pokazati.

Liza se zamisli. Lavrecki poče govoriti o svom živovanju u Vasiljevskom, o Mihaljeviću, o Antonu; osećao je potrebu da govori s Lizom, da joj kaže sve šta mu se zbiva u duši: ona ga je tako milo, tako pažljivo slušala; njene tako retke napomene i odgovori izgledali su mu tako prosti i pametni. On joj to čak reče.

Liza se začudi.

— Istina? — progovori ona. — A ja sam mislila da, kao moja sobarica Nasta, nemam svojih reči. Ona je jednom rekla svome vereniku: tebi mora da je dosadno sa mnom; ti mi govoriš sve tako lepo, a ja nemam svojih reči.

„I hvala Bogu!” pomisli Lavrecki.

XXVII

Međutim je veče nastupilo i Marija Dmitrijevna je izjavila želju da se vrati kući. Devojčice s teškom mukom odvojiše od ribnjaka i spremiše Lavrecki izjavi da će goste ispratiti do pola puta i naredi da mu se osedla konj. Nameštajući Mariju Dmitrijevnu u kola, on se seti Lema; ali starca nigde nisu mogli naći. Njega je odmah nestalo čim se svršila večera. S neobičnom za njegove godine snagom Anton zalupi vrata na kolima i oštro viknu: teraj, kočijašu! Kola se kretoše. Na zadnjem mestu sedele su Marija Dmitrijevna i Liza, na prednjem devojčice i sobarica. Veče je bilo toplo i tiho, i prozori s obe strane su bili spušteni. Lavreckn je jahao kasom uz kola s Lizine strane, metnuvši ruku na vrata, — kajase je bio bacio na vrat konju, koji je odmereno kasao, — progovorivši s vremena na vreme po neku reč s mladom devojkom. Večernje rumeni je nestalo; nastupila je noć, a vazduh je čak postao topliji. Marija Dmitrijevna brzo zaspa; devojčice i sobarica zaspaše takođe. Kola su se kretala brzo i ravno; Liza se nagla napred; tek izašao mesec osvetljavao joj je lice, mirisan noćni vetrić pirkao joj je u oči i obraze. Osećala se prijatno. Ruka joj se naslanjala na vrata od kola pored ruke Lavreckog. I njemu je bilo prijatno: jahao je kroz mirnu noćnu toplinu, ne spuštajući očiju s dobrog mladog lica, slušajući mladi glas, koji je a u šapatu zvučao, govoreći proste, dobre stvari;. nije ni opazio da su prešli pola puta. On ne htede buditi Mariju Dmitrijevnu, steže lako Lizinu ruku i reče: „pa sad smo prijatelji, zar ne?” Ona klimnu glavom, on zaustavi konja. Kola odjuriše dalje, nihajući se lagano i kao roneći; Lavrecki se vrati hodom kući. Čar letnje noći ga obuhvati; sve oko njega je izgledalo tako neočekivano čudno i, u isto vreme, tako odavno i tako slatko poznato; nablizu i nadaleko, — a daleko se videlo, ma da oči mnogo što šta nisu raspoznavale, — sve se odmaralo; mlad život koji se rascvetao pokazivao se u samom tom miru. Konj Lavreckog je živo išao, njihajući se ravnomerno na desno i na levo; velika crna senka je išla pored njega; bilo je nešto tajanstveno prijatno u topotu njegovih kopita, nešto veselo i čudno u pućpurikanju prepelica. Zvezde se izgubiše u nekakom svetlom dimu; nepun mesec je sijao tvrdim sjajem; njegova svetlost se razlivala kao blag potok po nebu i padala kao pega dimljivog zlata na tanke oblačke koji su prolazili

blizu njega; svežina vazduha izazivala je laku vlagu na oči, ljupko je obuhvatala sve udove, lila se kao slobodna struja u grudi. Lavrecki je uživao i radovao se svome uživanju. „No, mi ćemo još poživeti, mišljaše on; nije nas još sasvim pojela... on ne dovrši: ko ili šta... Posle poče misliti o Lizi, o tome kako mučno da voli Panšina; kako, kad. bi se sreo s njom u drugim prilikama, — Bog zna šta bi od toga moglo proizaći; kako razume Lema, mada ona nema „svojih reči”. Pa i to nije istina: ona ima svoje reči... „nemojte o tome govoriti lakomisleno”, seti se Lavrecki njenih reči. On je dugo jahao, oborivši glavu, zatim se ispravi i lagano izgovori:

I ja sam spalio sve čemu sam se klanjao,
Poklonio se svemu što sam spaljivao...

Ali odmah udari konja korbačem, pa je jurio sve do kuće.

Sjahavši s konja, on se poslednji put obazre s nehotičnim zahvalnim osmejkom. Noć, nema, ljupka noć, ležala je po brežuljcima i dolinama; izdaleka, iz njene mirišljave dubine, Bog zna otkuda, — da li s neba ili sa zemlje, — bila je tiha i meka toplina. Lavrecki posla poslednji pozdrav Lizi i ustrča uz stepenice.

Idući dan je prošao dosta mrtvo. Od jutra je padala kiša; Lem je gledao ispod oka i sve jače i jače stiskao usne, kao da se zaricao da ih nikad ne otvori. Ležući da spava, Lavrecki uze sa sobom na postelju čitavu gomilu francuskih listova koji su već više od dve nedelje stajali na njegovom stolu neotvoreni. On poče ravnodušno cepati omote i letimično pregledati stupce u novinama, u kojima uostalom nije bilo ničega novog. Htede već da ih baci — pa najedanput skoči iz postelje kao oparen. U feljtonu jednih od tih novina, poznati nam već mosje Žil javljao je svojim čitaocima „tužnu novost”: divna, bajna Moskovka, — pisao je on, — jedna od carica mode, ukras pariskih salona, M-me de Lavretzki umrla je skoro nenadno, — i taj glas, na žalost i suviše tačan, tek što je stigao do njega, g-na Žila. On je bio — tako je nastavljao on, — može se reći, prijatelj pokojničin...

Lavrecki se obuče, izađe u baštu i sve do ujutru hodao je gore dole sve istom alejom.

XXVIII

Sutradan, za vreme čaja, Lem zamoli Lavreckog da mu da konja, da bi se vratio u varoš. „Vreme je da se prihvatim posla, to jest časova”, reče starac, — „jer ovde samo uzalud vreme gubim”. Lavrecki mu ne odgovori odmah: pravio se da je rasejan. „Dobro”, reče on naposletku, „i ja ću s vama poći”. — Bez pomoći sluge, stenjući i ljuteći se, spremi Lem svoj mali kofer, iscepa i spali nekoliko listova notne hartije. Upregoše konje. Izlazeći iz kabineta, Lavrecki metnu u džep jučerašnji broj novina. Za sve vreme puta, i Lem i Lavrecki su malo govorili jedan s drugim: svakoga su zabavljale sopstvene misli, i svaki se radovao što ga onaj drugi ne uznemiruje. I rastali su se dosta hladno, što se, uostalom, često dešava među prijateljima u Rusiji. Lavrecki doveze starca do njegove kućice: ovaj izađe iz kola, uze svoj kofer, pa, ne pružajući svome prijatelju ruku (on je držao kofer obema rukama ispred grudi), čak i ne gledajući u njega, reče mu ruski: zbogom! — Zbogom, — ponovi Lavrecki i reče kočijašu da vozi u njegov stan. On je za svaki slučaj držao stan u varoši O... Napisavši nekoliko pisama i ručavši na brzu ruku, Lavrecki se uputi Kalitinim. On zastade kod njih u salonu samo Panšina, koji mu reče da će Marija Dmitrijevna sad doći, i odmah s najiskrenijom ljubaznošću stupi s njim u razgovor. Do toga dana Panšin se ponašao prema Lavreckom ne može se reći s visine, već snishodljivo; ali Liza, pričajući Panšinu svoj jučerašnji put, govorila je o Lavreckom kao o divnom i pametnom čoveku; to je bilo dovoljno: trebalo je osvojiti „divnog čoveka”. Panšin poče s komplimentima Lavreckom, s opisivanjem oduševljenja s kojim je, po njegovim rečima, cela porodica Marije Dmitrijevne govorila o Vasiljevskom, a posle, po svom običaju, prelazeći vešto na samog sebe, poče govoriti o svojim poslovima, o pogledima svojim na život, na svet, na službu. Reče dve tri reči o budućnosti Rusije, o tome kako treba držati gubernatore u rukama; tom prilikom veselo napravi šalu na svoj račun i dodade da su mu pored ostalog u Petrogradu stavili u dužnost — „de populariser l’idée du cadastre”. On je govorio dosta dugo, s nemarnim pouzdanjem rešavajući sve teškoće i, kao mađioničar loptama, igrajući se najvažnijim administrativnim i političkim pitanjima. Izraz: „evo šta bih ja učinio kad bih bio na mestu

vlade”, „vi ćete se, kao pametan čovek, odmah složiti sa mnom" — nisu mu silazile s jezika. Lavrecki je hladno slušao pričanje Panšina: nije mu se sviđao taj lepi. pametni i neusiljeno fini čovek, s njegovim vedrim osmehom, uljudnim glasom i radoznalim očima. Sa svojim brzim poimanjem tuđih osećaja, Panšin je brzo uvideo da ne čini naročito zadovoljstvo svome sagovorniku, i pod zgodnim izgovorom se izgubi, misleći u sebi da je Lavrecki možda i divan čovek, ali da nije simpatičan, „aigri” i, „en somme”, malo smešan. — Marija Dmitrijevna se pojavi u pratnji Gedeonovskog; zatim dođe Marfa Timofejevna s Lizom; za njima dođoše ostali ukućani; posle stiže i ljubiteljka muzike, Belenicina, mala, pomršava dama, skoro detinjeg umornog i lepog lica, i u crnoj haljini koja je sve šuštala, sa šarenom lepezom i debelim zlatnim narukvicama; dođe i njen muž, punačak čovek, crvenih obraza, dugačkih nogu i ruku, belih trepavica i s nepomičnim osmehom na debelim usnama; žena u gostima nikad nije s njim govorila, a kod kuće, u trenucima nežnosti, zvala ga je svojim prasencetom; Panšin se vrati: u sobama se napuni mmogo naroda i postade bučno. Lavreckom nije bilo po volji tako velika množina naroda; naročito ga je ljutila Belenicina, koja ga je svaki čas gledala kroz lornjet. On bi odmah otišao, da nije bilo Lize: hteo je da joj kaže dve reči nasamo, ali zadugo nije mogao ulučiti zgodan trenutak, pa se zadovoljio tim što ju je s potajnom radošću pratio pogledom; nikad mu njeno lice nije izgledalo plemenitije i milije. Ona je mnogo dobijala od svoje blizine Belenicinoj. Ova se neprestano micala na stolici, uvijala svojim uzanim ramenima, smejala se maznim smehom i čas žmirila, čas široko otvarala oči. Liza je sedela mirno, gledala pravo i uopšte se nije smejala. Domaćica sede da igra karata s Marfom Timofejevnom, Belenicinom i Gedeonovskim, koji je igrao vrlo sporo, neprestano grešio, migao očima i brisao lice maramicom. Panšin načini melanholičan izgled, izražavaše se kratko, važno i tužno, — ni uzmi ni ustani, promašeni umetnik, — ali, i pored molbe Belenicine, koja je mnogo s njim koketovala, nije pristao da otpeva svoju romansu: Lavrecki ga je ženirao. I Fjodor Ivanić je malo govorio; naročit izraz njegovog lica je začudio Lizu, čim je ušla u sobu: ona je odmah osetila da on ima nešto da joj kaže, ali se, ni sama ne znajući zašto, bojala da ga upita. Naposletku,

prelazeći u salu da naliva čaj, ona i nehotice okrete glavu prema njemu. On odmah pođe za njom.

— Šta je vama? — prozbori ona, mećući čajnik na samovar.

— A zar ste vi nešto opazili? — reče on.

— Vi danas niste onakav kakvog sam vas viđala dosad.

Lavrecki se naže nad sto.

— Hteo sam, poče on, da vam kažem jednu novost, ali sad je nemoguće. Uostalom, pročitajte evo ovo što je označeno olovkom u ovom feljtonu, — dodade on, pružajući joj broj lista koji je bio poneo sa sobom. — Molim da to čuvate u tajnosti; ja ću svratiti sutra izjutra.

Liza se prenerazi... Panšin se pojavi na pragu: ona turi list u svoj džep.

— Jeste li čitali Obermana, Lizaveta Mihajlovna? — upita Panšin zamišljeno.

Liza mu odgovori onako uzgred, pa ode iz sale gore. Lavrecki se vrati u salon i priđe kartaškom stolu. Marfa Timofejevna, spustivši trake na čepcu i pocrvenivši, poče mu se žaliti na svoga partnera, Gedeonovskog, koji, po njenim rečima, nije umeo da pođe.

— Dabogme, — reći će ona, — igrati karata nije isto što izmišljati koješta.

Onaj produži migati očima i brisati se. Liza dođe u salon i sede u kut; Lavrecki pogleda u nju, ona pogleda u njega, — i oboma bi skoro mučno. On pročita nedoumicu i nekakav potajni prekor na njenom licu. Da govori s njom, kao što je želeo, nije mogao; da ostane u istoj sobi s njom kao gost među drugim gostima, — bilo mu je teško: on se reši da ide. Pozdravljajući se s njom, pođe mu za rukom da joj kaže da će doći sutra i dodade da se nada u njeno prijateljstvo.

— Dođite, — odgovori ona s istom nedoumicom na licu.

Panšin ožive po odlasku Lavreckog; poče davati savete Gedeonovskom, podsmešljivo ljubazno je razgovarao s Belenicinom, i najzad otpeva svoju romansu. Ali s Lizom je govorio i gledao u nju kao i pre: značajno i malo tužno.

A Lavrecki opet nije spavao svu noć. On nije bio tužan, nije se uzrujavao, potpuno se utišao, ali nije mogao spavati, on se čak nije sećao prošlosti, on je prosto gledao u ceo svoj život: srce mu je kucalo teško i ujednačeno, časovi su proletali, a on nije ni mislio da

spava. Samo s vremena na vreme mu je izbijala misao: „ta to nije istina, sve je to glupost”, — i on se zaustavljao, obarao glavu i ponova počinjao gledati u svoj život.

XXIX

Marija Dmitrijevna nije baš ljubazno primila Lavreckog kada se on sutradan javio kod nje, „Gle, navadio se”, pomisli ona. On joj se sam po sebi nije mnogo sviđao, pa i Panšin, pod čijim je uticajem bila, vrlo lukavo i nemarno ga juče pohvalio. Pošto ga ona nije smatrala kao gosta, niti je mislila da treba da zanima rođaka, skoro ukućanina, to nije prošlo ni pola sata, a on je već hodao s Lizom alejom u parku. Lenočka i Šuročka su trčale na nekoliko koraka od njih po cveću.

Liza je bila mirna kao i obično, ali bleđa nego obično. Ona uze iz džepa i pruži Lavreckom ispresavijan tabak novina.

— To je strašno! — reći će ona.

Lavrecki ništa ne odgovori,

— Da, možda to još nije istina, — dodade Liza.

— Zato sam vas i molio da nikom o tome ne govorite.

Liza pođe nekoliko koraka.

— Recite, — poče ona, — vi niste ožalošćeni? Ni malo?

— Ja sam ne znam šta osećam, — odgovori Lavrecki.

— Ali vi ste je valjda ranije voleli?

— Jesam.

— Mnogo?

— Mnogo.

— I niste ožalošćeni zbog njene smrti?

— Ona za mene nije sad umrla.

— To je grešno što vi govorite... Nemojte se na mene ljutiti. Vi me nazivate svojim prijateljem: prijatelj može sve reći. Meni je, bogami, čak strašno... Juče vam je lice bilo tako zlo... Sećate li se kako ste se nedavno žalili na nju? — A nje tada možda više nije ni bilo na svetu. To je strašno. Kao da vam je to poslato za kaznu.

Lavrecki se tužno osmehnu.

— Vi mislite?... Sad sam bar slobodan.

Liza lako zadrhta.

— Koješta, nemojte tako govoriti. Našto vam vaša sloboda? Ne treba o tom sad da mislite, već o oproštaju...

— Ja sam joj davno oprostio, — preseče Lavrecki i mahnu rukom.

— Ne, ne to, — odgovori Liza i pocrvene. — Niste me dobro razumeli. Treba da se pobrinete o tome da vama bude oprošteno...

— Ko da mi oprosti?

— Ko? — Bog. Ko vam može oprostiti osim Boga?

Lavrecki je uhvati za ruku.

— Ah, Lizaveta Mihajlovna, verujte mi, — uzviknu on, — ja sam i tako bio dovoljno kažnjen. Već sam sve iskupio, — verujte mi.

— To vi ne možete znati, — reče Liza poluglasno. — Vi ste zaboravili, — još nedavno, kad ste ono onda sa mnom govorili, — niste joj hteli oprostiti...

Oboje ćuteći pođoše po aleji.

— A vaša kći? — upita odjednom Liza, pa stade.

Lavrecki zadrhta.

— O, ne brinite se! Ja sam već poslao pisma u sva mesta. Budućnost moje kćeri, kako je vi... kako vi velite... osigurana je. Ne brinite se.

Liza se tužno osmehnu.

— Ali vi imate pravo, — nastavi Lavrecki: — šta da radim sa svojom slobodom? Na šta mi ona?

— Kad ste dobili ovaj list? — progovori Liza, ne odgovarajući na njegovo pitanje.

— Sutradan po vašoj poseti.

— Pa je li moguće... je li moguće da čak niste ni zaplakali?

— Ne. Bio sam preneražen; ali otkuda da mi dođu suze? Zar da plačem za prošlošću, — pa ona mi je sva spaljena!... Sama njena pogreška nije uništila moju sreću, već mi je samo dokazala da je uopšte nikad nisam ni imao. A zbog čega sam imao plakati? Uostalom, ko zna? — ja bih možda bio više ožalošćen da sam taj glas dobio dve nedelje ranije...

— Dve nedelje? — upita Liza. — Pa šta se to tako desilo za te dve nedelje?

Lavrecki ništa ne odgovori, a Liza odjednom porumene jače nego malo pre.

— Da, da, vi ste pogodili, — prihvati iznenada Lavrecki, — za ove dve nedelje ja sam saznao šta znači čedna ženska duša i moja prošlost se još više udaljila od mene.

Liza se zbuni i lagano pođe u baštu sa cvećem, gde su bile Lenočka i Šuročka.

— A ja sam zadovoljan što sam vam pokazao ovaj list, — govorio je Lavrecki idući u stopu za njom; — već sam navikao da ništa ne krijem od vas, i nadam se da ćete mi vi vratiti istim takim poverenjem.

— Mislite? — reče Liza i stade. — U tom slučaju trebalo bi da ja... ali ne! To je nemogućno.

— Šta to? Govorite, govorite.

— Bogami, čini mi se ne treba da... A uostalom, — dodade Liza, pa se okrete Lavreckom smešeći se: — kakva je to poverljivost upola? — Znate li? Ja sam danas dobila pismo.

— Od Panšina?

— Da, od njega... otkud vi znate?

— On traži vašu ruku?

— Da, — reče Liza, pa pogleda pravo i ozbiljno Lavreckom u oči.

Lavrecki od svoje strane ozbiljno pogleda u Lizu...

— Pa šta ste mu odgovorili? — reče on naposletku.

— Ne znam šta da mu odgovorim, — odgovori Liza i otpusti skrštene ruke.

— Kako? Pa vi njega volite?

— Da — on mi se sviđa; on je, izgleda, dobar čovek...

— Vi ste mi to isto i istim rečima rekli pre tri dana. Ja hoću da znam volite li ga onim silnim, strasnim osećanjem koje smo navikli zvati ljubavlju?

— Kako v i razumete, — ne.

— Vi niste zaljubljeni u njega?

— Nisam. A zar je to potrebno?

— Kako ne!

— On se sviđa mamici, — nastavi Liza, — on je dobar; ja nemam ništa protiv njega.

— Ipak, vi se kolebate?

— Da... i može biti, — vi ste, vaše reči su tome uzrok. Sećate li se šta ste govorili pre dva dana? Ali to je slabost...

— O, dete moje! — uzviknu najednom Lavrecki, a glas mu zadrhta; — ne mudrujte lukavo, ne zovite slabošću krik svoga srca, koje neće da se preda bez ljubavi. Ne uzimajte na sebe taku strašnu

odgovornost prema tome čoveku, koga ne volite, a kome hoćete da pripadnete...

— Ja se pokoravam, ja ništa ne uzimam na sebe, — izusti da kaže Liza...

— Pokoravajte se svome srcu; ono jedino će vam kazati istinu, — prekide je Lavrecki. — Iskustvo, razum — sve je to prašina i taština! Nemojte lišavati sebe najlepše, jedine sreće na zemlji.

— Zar vi to govorite, Fjodore Ivaniću? Vi ste se sami oženili iz ljubavi — pa jeste li bili srećni?

Lavrecki pljesnu rukama.

— Ah, ne govorite mi o tome! Vi ni pojmiti ne možete šta sve mlad čovek, neiskusan, ružno vaspitan dečak može smatrati kao ljubav!... A najzad, našto da klevetam samoga sebe? Maločas sam vam rekao da nisam znao za sreću... ne! Ja sam bio srećan!

— Čini mi se, Fjodore Ivaniću, — reče Liza spustivši glas (kad god se nije slagala sa svojim sagovornikom, uvek je spuštala glas; pri tom je osećala veliko uzbuđenje): — srećana zemlji ne zavisi od nas.

— Od nas, od nas, verujte mi (on je uhvati za obe ruke; Liza poblede, pa je skoro uplašeno, ali pažljivo gledala u njega): — samo kad ne bismo mi sami kvarili svoj život. Za neke ljude brak iz ljubavi može biti nesreća; ali ne za vas, s vašom mirnom naravi, s vašom vedrom dušom! Preklinjem vas, nemojte se udavati bez ljubavi, iz osećanja dužnosti, odricanja, ili1 zbog drugog čega... To je isto tako bezverje, isto tako račun, — pa još najgori. Verujte mi, — ja imam prava to da kažem: skupo sam platio za to pravo. I ako vaš Bog...

U tom trenutku Lavrecki opazi da Lenočka i Šuročka stoje pored Lize i s nemim čuđenjem gledaju u njega. On pusti Lizine ruke, brzo reče: — izvinite me, molim vas, — pa se uputi kući.

— Jedno vas samo molim, — reče on, vraćajući se Lizi: — ne odlučujte se odmah, pričekajte, promislite o tome što sam vam rekao. Čak ako mi i ne poverujete, ako se odlučite na udaju po razumu, — i u tom slučaju ne treba da se udate za gospodina Panšina: on ne može biti vaš muž... Zar ne, obećavate mi da nećete žuriti?

Liza htede da odgovori Lavreckom, ali ne reče ni reči — ne zato što se odlučila „da žuri”, već zato što joj je srce odveć jako kucalo i

osećanje nalik na strah oduzelo joj dah.

XXX

Odlazeći od Kalitinih, Lavrecki se srete s Panšinom; oni hladno pozdraviše jedan drugog. Lavrecki dođe u svoj stan i zaključa se. On se osećao kako možda nikada dotle. Nije li odavno bio u stanju „mirne ukočenosti”? Nije li se odavna osećao, kako se on sam izražavao, na samom dnu reke? Pa šta je promenilo njegovo stanje? Šta ga je iznelo napolje, na površinu? Da li najobičnija, neizbežna, ma da uvek neočekivana slučajnost: smrt? Da; ali on nije mislio toliko o ženinoj smrti, o svojoj slobodi, koliko o tome — kakav će odgovor dati Liza Panšinu. Osećao je da je za poslednja tri dana počeo na nju gledati drugim očima; setio se kako je, vraćajući se kući i misleći o njoj u noćnoj tišini, govorio samom sebi: „kad bi!...to njegovo „kad bi”, koje se odnosilo na prošlost, na nemoguće, zbilo se, iako ne onako kako je on računao, — ali samo njegova sloboda nije bila dovoljna. „Ona će poslušati mater”, mišljaše on: „udaće se za Panšina; ali čak ako ga i odbije, — zar to nije svejedno za mene?” Prolazeći pored ogledala, on letimično pogleda u svoje lice i sleže ramenima.

Dan mu prođe brzo u tim razmišljanjima; nastade veče. Lavrecki se uputi Kalitinim. Išao je brzo, ali blizu njihove kuće uspori korak. Pred ulaskom su stajala Panšinova kola. „No, pomisli Lavrecki, neću da budem sebičnjak”, — pa uđe u kuću.

U kući nikoga ne srete, i u salonu je bilo tiho; on otvori vrata i spazi Mariju Dmitrijevnu, koja je igrala piketa s Panšinom. Panšin mu ss ćuteći pokloni, a domaćica uzviknu: gle, nismo se nadali!

— i malo nabra obrve. Lavrecki sede pored nje i stade gledati u njene karte.

— Zar vi znate piket, — upita ona s nekakvom prikrivenom zlovoljom, i odmah reče da je pogrešno odbacila kartu.

Panšin izračuna devedeset i poče učtivo i mirno kupiti štihove, sa ozbiljnim i dostojanstvenim izrazom na licu. Tako moraju igrati diplomati; verovatno je i on tako igrao u Petrogradu, s kakvim moćnim dostojanstvenikom, kome je želeo da ulije povoljno mišljenje o svojoj solidnosti i zrelosti. „Sto jedan, sto dva, karo, sto tri”, ravnomerno je odjekivao njegov glas i Lavrecki nije mogao razumeti šta je zvučalo u njemu: ukor ili zadovoljstvo samim sobom.

— Mogu li videti Marfu Timofejevnu? — upita on, videvši kako Panšin s još većim dostojanstvom počinje mešati karte. U njemu se više nije videlo ni traga od umetnika.

— Mislim da možete. Ona je u svojoj sobi, gore, — odgovori Marija Dmitrijevna, — raspitajte.

Lavrecki ode gore. I Marfu Timofejevnu zateče za kartama: ona je igrala magaraca s Nastasijom Karpovnom.

Roska zalaja na njega; obe ga starice dočekaše ljubazno, naročito Marfa Timofejevna.

— A! Feđa! Izvoli, — reče ona; — sedi, rode. A mi ćemo sad završiti igru. Hoćeš li slatko?... Šuročka, donesi mu teglu s jagodama. Nećeš? No, onda sedi tako; a da pušiš, nemoj: ne mogu da osetim vašu duvančinu, a i Matroz od njega kija.

Lavrecki brzo reče da i ne misli pušiti.

— Jesi bio dole? — nastavi starica; — koga si tamo video? Panšin se neprestano tamo vrti? A jesi li video Lizu? Nisi? Ona je htela ovamo doći... A evo i nje; mi o vuku, a vuk na vrata.

Liza uđe u sobu, pa spazivši Lavreckog pocrvene.

— Ja sam došla do vas na jedan trenutak, Marfa Timofejevna, — poče ona...

— Zašto na jedan trenutak? — upita starica.

— Kako to vi sve, mlade devojke, ne možete da se skrasite? Vidiš li da imam gosta: poćaskaj s njim, zabavi ga.

Liza sede na kraj stolice, podiže oči na Lavreckog — i oseti da ga mora obavestiti čim se svršio njen sastanak s Panšinom. Ali kako to da učini? I stidela se i bilo joj je nelagodno. Zar se odavno upoznala s njim, s tim čovekom koji i u crkvu retko ide i tako ravnodušno podnosi ženinu smrt, — a eto mu već saopštava svoje tajne... Istiia, on se interesuje za nju; i ona sama mu veruje i oseća privlačnost prema njemu; pa ipak je bi stid, kao da je neki tuđinac ušao u njenu devojačku, čistu sobicu.

Marfa Timofejevna joj priteče u pomoć.

— Jer ako ga ti ne zabaviš, — poče ona, — ko će ga, jadnika, zabaviti? Ja sam za njega odveć stara, on je za mene odveć pametan, a za Nastasiju Karpovnu on je odveć star, njoj ti daj sve mlade.

— A čim ja mogu zabaviti Fjodora Ivanića? — reći će Liza. — Ako on hoće, bolje da mu što otsviram na fortepijanu, — dodade ona neodlučno.

— Pa odlično; pametna si mi ti, — odgovori Marfa Timofejevna. — Idite, mili moji, dole; kad svršite, dođite; a ja sam eto ostala magarac, sramota me je, pa moram vratiti.

Liza ustade, Lavrecki pođe za njom. Silazeći niz stepenice, Liza se zaustavi.

— Pravo kažu, — poče ona, — da je ljudsko srce puno protivrečnosti. Vaš primer trebalo je da me uplaši, da mi ulije nepoverenje prema braku iz ljubavi, a ja...

— Vi ste ga odbili? — prekide je Lavrecki.

— Nisam; ali nisam ni pristala. Ja sam mu sve rekla, sve što sam osećala, i zamolila sam ga da pričeka. Jeste li zadovoljni? — dodade ona s brzim osmehom, — pa strča niz stepenice, dodirujući ovlaš ogradu rukom.

— Šta hoćete da vam otsviram — upita ona, podižući poklopac, fortepijana.

— Što hoćete, — odgovori Lavrecki i sede tako da je može gledati.

Liza poče svirati i dugo nije skidala očiju sa svojih prstiju. Najzad pogleda u Lavreckog i zastade: tako joj se neobično i čudno učini njegovo lice.

— Šta je vama? — upita ona.

— Ništa, — odgovori on; — vrlo mi je dobro; milo mi je zbog vas, milo mi je što vas vidim, — nastavite.

— Meni se čini, — reče Liza nekoliko trenutaka posle toga, — da me on doista voli, ne bi napisao to pismo; on bi morao osećati da mu ja sad ne mogu odgovoriti.

— To nije važno; — reče Lavrecki — važno je to da vi njega ne volite.

— Prestanite, kakav je to razgovor! Meni se sve priviđa vaša pokojna žena, pa ste mi strašni.

— Kako divno svira moja Lizeta, zar ne, Voldemar? — govorila je u isto vreme Marija Dmitrijevna Panšinu.

— Da, — odgovori Panšin, — vrlo divno.

Marija Dmitrijevna pogleda nežno u svoga mladoga partnera, ali on načini još važnije i zabrinutije lice i reče da ima četrnaest kraljeva.

XXXI

Lavrecki nije bio mlad čovek; on se nije mogao dugo varati u pogledu osećanja koje je kod njega izazvala Liza; on se taj dan konačno uverio da ju je zavoleo. Ali ga to nije mnogo obradovalo. „Zar ja u svojih trideset pet godina, pomisli on, nemam drugog posla, već da opet predam svoju dušu u ruke ženi? Ali se Liza ne može sravnjivati s onom... Ona ne bi tražila od mene sramnih žrtava; ona me ne bi odvajala od mojih radova; ona bi me sama oduševila za pošten, ozbiljan rad, i mi bismo oboje pošli napred, divnom cilju. Da, završi on svoja razmišljanja, sve je to lepo, ali je zlo to što ona uopšte neće poći sa mnom. Nije mi baddva rekla da sam joj strašan. Zato ona ni Panšina ne voli... Slaba uteha!”

Lavrecki ode u Vasiljevsko; ali se ni četiri dana nije skrasio tamo, — tako mu je bilo dosadno. Njega je mučilo i iščekivanje: glas što ga je objavio g-n Žil trebalo je da se potvrdi, a on nije dobijao nikakvih pisama. On se vrati u varoš i presede veče kod Kalitinih. Lako je mogao primetiti da je Marija Dmitrijevna bila protiv njega raspoložena; ali je uspeo unekoliko da je umilostivi izgubivši u njenu korkst petnaest rubalja na piketu, — pa je proveo oko pola sata nasamo s Lizom, iako joj je mati još uoči toga dana savetovala da ne bude suviše familijarna s čovekom „qui a un si grand ridicule”. Našao je da se promenila: kao da je postala zamišljenija, prekore ga zbog njegovog otsustva i upita ga hoće li da ide sutra na službu (sutradan je bila nedelja).

— Otidite, — reče ona, pre nego što on stiže da joj odgovori, — zajedno ćemo se pomoliti za pokoj njene duše. — Zatim dodade da ne zna šta da radi, — ne zna ima li pravo terati Panšina da i dalje čeka njenu odluku.

— A zašto? — upita Lavrecki.

— Zato, — reče ona, — što već sad počinjem slutiti kakva će biti ta odluka.

Ona izjavi da je boli glava, pa ode gore u svoju sobu, pruživši Lavreckom vrhove svojih prstiju.

Sutradan Lavrecki ode na službu. Liza je već bila u crkvi kad on dođe. Ona ga je spazila, iako se nije okrenula njemu. Usrdno se molila; tiho su joj sijale oči, tiho se naginjala i podizala glava. On

oseti da se ona moli i za njega, i duša mu se ispuni neobičnim miljem. Bilo mu je i prijatno, a i malo kao stid. Svet koji je stajao pristojno, mila lica, skladno pevanje, miris tamnjana, dugi kosi zraci s prozora, i sami mračni zidovi i svodovi, — sve je govorilo njegovom srcu. Odavno nije bio u crkvi, odavno se nije obraćao Bogu; pa i sad nije govorio nikakve molitve, — on se bez reči nije čak i molio Bogu, — ali je makar za trenutak, ako ne telom, a ono svim svojim mislima prostro se ničice i pao smireno na zemlju. Seti se kako se u detinjstvu svaki put u crkvi dotle molio Bogu dok nije osetio na svome čelu kao nečiji svež dodir; to me, mislio je on tada, anđeo čuvar prima, meće mi na čelo žig izbora. On pogleda u Lizu...

„Ti si me ovamo dovela”, pomisli on; „pa dotakni se mene, dotakni se moje duše”. Ona se i dalje tiho molila; njeno lice mu se učini radosno, i njega opet obuze milje, on je molio mir za drugu dušu, a za svoju dušu — oproštaj...

Oni se sasgadoše na paperti; ona ga pozdravi veselo i ljupko. Sunce je jarko osvetljavalo mladu travu u crkvenoj porti, šarene haljine i marame na ženama; zvona susednih crkava su brujala u visini; vrapci su cirikali po plotovima. Lavrecki je stajao gologlav i smešio se; lak vetrić podizao mu je kosu i krajeve traka na Lizinom šeširu. On namesti u fijaker Lizu i Lenočku koja je s njom bila, razdade sav svoj novac prosjacima, pa lagano ode kući.

XXXII

Nastadoše teški dani za Fjodora Ivanića. Bio je stalno kao u nekoj groznici. Svako jutro je išao na poštu, uzbuđeno je otvarao pisma, listove, — i nigde nije nalazio ništa što bi moglo potvrditi ili opovrgnuti kobni glas. Po nekad je sam sebi izgledao gadan: „šta to ja radim”, mislio je on: „čekam, kao gavran krvi, pouzdan glas o ženinoj smrti!” Kalitinim je išao svaki dan; ali mu i tamo nije bilo lakše: domaćica se durila na njega, primala ga kao iz milosti; Panšin se ponašao prema njemu preterano učtivo; Lem se podao mizantropiji i jedva ga pozdravljao, a što je najgore Liza kao da ga se klonila. A kada bi joj se desilo da ostane s njim nasamo, ona je, mesto ranije poverljivosti, pokazivala zabunu; nije znala šta da mu kaže, pa se i on sam osećao zbunjen. Liza je za nekoliko dana postala sasvim drukčija nego što ju je on znao: u njenim pokretima, glasu, u samom smehu opažala se potajna plašnja, dotle neviđena neujednačenost. Marija Dmitrijevna, kako je Bog dao sebičnu, nije ništa slutila; ali je Marfa Timofejevna počela paziti na svoju ljubimicu. Lavrecki je više puta prebacio samom sebi što joj je pokazao onaj broj lista: morao je samom sebi priznati da je u njegovom duševnom stanju bilo nešto što buni čisto osećanje. On je isto tako računao da promena kod Lize dolazi od njene borbe sa samom sobom, od njenih kolebanja: kakav odgovor da dade Panšinu? Jedared mu donela knjigu, roman Valtera Skota, koji je sama od njega tražila.

— Jeste li vi pročitali tu knjigu? — reče ona, pa htede da ide.

— Pričekajte za trenutak; ja s vama tako davno nisam bio nasamo. Vi kao da me se bojite.

— Da.

— Zašto, zaboga?

— Ne znam.

Lavrecki malo poćuta.

— Recite, — poče on, — još se niste odlučili?

— Šta hoćete da kažete? — reče ona, ne dižući očiju.

— Vi me razumete...

Liza odjednom planu.

— Nemojte me pitati ni o čemu, — reče ona živo; — ja ništa ne znam; samu sebe ne znam...

I posle toga odmah se ukloni.

Sutradan Lavrecki dođe kod Kalitinih posle ručka i zastade kod njih pripreme za noćno bdenije. U uglu trpezarije, na četvorouglom stolu, zastrvenom čistim čaršavom, već su stajale prislonjene uza zid male ikone okovane u zlato, s malenim mutnim dijamantima u venčićima. Stari sluga u sivom fraku i plitkim cipelama, prođe kroz svu sobu, ne žureći i ne lupajući potpeticama, namesti dve voštane sveće u tankim svećnjacima pred ikone, prekrsti se, pokloni se i tiho izađe. Neosvetljena soba je bila prazna. Lavrecki prođe nekoliko puta po trpezariji, upita — da nije nečiji imendan? Sluga mu odgovori šapatom da nije, već da je svenoćno bdenije naručeno po želji Lizavete Mihajlovne i Marfe Timofejevne; da su htele da donesu čudotvornu ikonu, ali je ona odneta trideset kilometara daleko nekom bolesniku. Ubrzo stiže s crkvenjacima i sveštenik, već stariji čovek, s velikom ćelom, i glasno se nakašlja u pretsoblju; dame odmah jedna za drugom pođoše iz kabineta i priđoše mu da prime blagoslov; Lavrecki mu se ćuteći pokloni. Sveštenik postoja malo, još jednom se nakašlja, i upita poluglasno iz basa:

— Želite li da počnemo?

— Počnite, baćuška, — odgovorn Marija Dmitrijevna.

On se poče oblačiti; crkvenjak u stiharu ponizno zamoli žara; zamirisa tamjan. Iz pretsoblja izađoše sobarica i lakeji, pa stadoše u zbijenoj gomili pred vratima. Roska, koja nikad nije silazila ozgo, odjednom se pojavi u trpezariji: stadoše je izgoniti: ona se uplaši, poče se vrteti pa stade; lakej je uze i iznese. Bdenije poče. Lavrecki se pribi u kut; osećao se čudno, skoro tužno; ni sam nije mogao dobro razabrati šta je osećao. Marija Dmitrijevna je stajala ispred svih, pred foteljama; ona se krstila mazno i nemarno, gospodski — čas gledajući oko sebe, čas podižući odjednom poglede gore: bilo joj je dosadno. Marfa Timofejevna izgledala je zabrinuta; Nastasija Karpovna klanjala se do zemlje i dizala se s nekakvim skromnim i mekim šumom; Liza kako je stala, tako se nije ni makla s mesta niti se pokretala; po skoncentrisanom izrazu njenog lica moglo se videti da se pažljivo i toplo moli Bogu. Ljubeći krst po završetku bdenija, ona poljubi i sveštenika u crvenu ruku. Marija Dmitrijevna ga pozva na čaj; on skide epitrahilj, dobi u nekoliko svetovni izgled i zajedno s da mama pređe u salon. Otpoče razgovor, ne odveć živahan.

Sveštenik ispi četiri šolje, brišući neprestano maramicom svoju ćelu, među ostalim ispriča da je trgovac Avošnikov priložio sedam stotina rubalja na pozlatu crkvenog „kumbeta”, i reče koji je pouzdan lek protiv pega. Lavrecki sede do Lize, ali se ona držala ozbiljno, skoro surovo, i ni jedared nije pogledala u njega. Ona ga kao namerno nije primećivala; nekakva hladna, ozbiljna razdraganost bila ju je obuzela. Lavrecki je odnekud hteo da se osmehne i da kaže štogod zanimljivo; ali mu je u srcu bila zabuna, i on najzad ode, u potajnoj dvoumici... Osećao je da nešto ima kod Lize što on ne može da shvati.

Drugi put, sedeći u salonu u slušajući udvorička, ali dosadna brbljanja Gedeonovskoga, Lavrecki se iznenada, i sam ne znajući kako, okrete i uhvati dubok, pažljiv, upitan pogled u Lizinim očima. Posle je Lavrecki celu noć o njemu mislio. On je voleo, ali ne kao dečak, nije mu dolikovalo da uzdiše i čezne, pa i sama Liza nije izazivala takva osećanja; ali ljubav u svima uzrastima ima svoje patnje, — i on ih je potpuno iskusio.

XXXIII

Jedared je Lavrecki, po svome običaju, sedeo kod Kalitinih. Posle nesnosno toplog dana nastalo je tako divno veče da je Marija Dmitrijevna, pored sve svoje odvratnosti prema promaji, naredila da se otvore svi prozori i vrata što vode u baštu i izjavila da neće igrati karata, da je pri tako lepom vremenu grehota igrati karte, već treba uživati u prirodi. Od gostiju bio je samo Panšin. Raspoložen uveče, i ne želeći pevati pred Lavreckim, ali osećajući priliv umetničkih osećanja, upusti se u poeziju: pročita lepo, ali suviše razumno i s nepotrebnim finesama nekoliko Ljermontovljevih pesama (tada Puškin još nije bio opet ušao u modu) — pa najedanput, kao stideći se svojih izliva, poče povodom poznate pesme „Misli” koreti najnovije pokolenje, pri čemu ne propusti priliku da izloži kako bi on sve okrenuo na svoj način kad bi imao vlast u rukama. „Rusija je, — govorio je on, — izostala od Evrope; treba je stići. Tvrde da smo mladi, — to je glupost; a pri tom kod nas nema pronalazačkog duha: sam H-v priznaje da mi čak ni mišolovku nismo izmislili. Prema tome, mi, hteli ne hteli, moramo uzajimati od drugih. Mi smo bolesni, veli Ljermontov, — ja se slažem s njim; ali mi smo bolesni zato što smo, samo upola postali Evropljani; čim smo se povredili, tim treba i da se lečimo („le cadastre”, pomisli Lavrecki). Kod nas su se, — nastavi on, — najbolje glave — les meilleurs têtes — davno u to uverile; svi su narodi u suštini jednaki; uvodite samo dobre ustanove — pa je stvar u redu. Dopuštam da se može prilagođavati postojećem načinu narodnog života; to je naša stvar, stvar ljudi... (on umalo ne reče: državnika) državnih službenika; ali, u slučaju potrebe, ne brinite se: ustanove će preinačiti i taj sam način života”. Marija Dmitrijevna je razdragano odobravala Panšinu. „Gle kakav pametan čovek, — mislila je, — govori kod mene". Liza je ćutala, prislonivši se uz prozor; Lavrecki je ćutao takođe; Marfa Timofejevna je igrala karata sa svojom prijateljicom u kutu, mrmljajući nešto ssbi u nedra. Panšin je hodao po sobi i govorio lepo, ali potajno ljut: izgledalo je da nije grdio celo pokolenje, već samo nekoliko poznatih mu ljudi. U bašti Kalitinih, u velikom žbunu jorgovana, živeo je slavuj; njegovi prvi večernji zvuci odjekivali su kad bi se prekinuo krasnorečivi govor; prve zvezde su se palile na ružičastom nebu, nad nepomičnim

vrhovima lipa. Lavrecki se diže i poče odgovarati Panšinu; zapodede se prepirka. Lavrecki je zastupao mladost i samostalnost Rusije; žrtvovao je sebe, svoje pokolenje, — ali je branio nove ljude, njihova uverenja i želje; Panšnn je odgovarao razdražljivo i oštro, izjavi da pametni ljudi treba sve da preurede i najzad se toliko zaneo da je zaboravio na svoj kamer-junkerski čin i činovničku karijeru pa rekao Lavreckom da je nazadan konzervativac, čak je napravio aluziju — istina, sasvim izdaleka — na njegov lažan položaj u društvu. Lavrecki se ne ražljuti, ne povisi glas (on se seti da mu je i Mihaljević govorio da je zaostao — samo volterovac) — pa je mirno potukao Panšina u svima tačkama. On mu dokaza nemogućnost skokova i naduvenih prepravaka, neopravdanih ni poznavanjem rođene zemlje, ni pravom verom u ideal, makar i negativan; navede za primer svoje sopstveno vaspitanje, tražio je pre svega priznavanje narodne pravde i pokoravanje njoj, — ono pokoravanje bez kojeg je i smelost protiv laži nemogućna; nije najzad bežao od zasluženog po njegovom mišljenju prekora zbog lakomislenog gubljenja vremena i snage.

— Sve je to lepo i krasno! — uzviknu najzad ražljućeni Panšin; — eto, vi ste se vratili u Rusiju — pa šta nameravate da radite?

— Da orem zemlju, — odgovori Lavrecki, — i da se trudim da je što bolje orem.

— To je vrlo pohvalno, — neosporno, — odgovori Panšin, — i meni su govorili da ste veliki uspeh postigli u tome pogledu; ali priznaćete da nije svako sposoban za taku vrstu poslova...

— Une nature poétique, — reći će Marija Dmitrijevna, — naravno, ne može orati... et puis, vi ste pozvani, Vladimire Nikolajeviću, da radite sve en grand.

To je bilo suviše čak i za Panšina: on se zaplete — i razgovor pređe na drugu stvar. On pokuša da ga prevede na lepotu zvezdanog neba, na Šubertovu muziku — ali nekako nije išlo; svrši tim što predloži Mariji Dmitrijevnoj da igra s njom piketa. — „Kako! U ovakvo veče?” slabo odgovori ona; ipak naredi da se donesu karte.

Panšin s praskom raskide nov špil karata, a Liza i Lavrecki, kao da su se dogovorili, oboje ustadoše i sedoše pored Marfe Timofejevne. Njima obadvoma odjednom bi tako prijatno da se čak pobojaše da ostanu nasamo, — a u isto vreme obadvoje osetiše da

je zbunjenost koju su poslednjih dana osećali iščezla i da se više neće vratiti. Starica krišom pljesnu Lavreckog po obrazu, lukavo zažmire i nekoliko puta odmahnu glavom, govoreći šapatom: „dobro si ga izribao, pametnjakovića, hvala ti”. Sve se utiša u sobi; čulo se samo slabo puckaranje voštanih sveća i pokašto lupa ruke po stolu i uzvici ili sračunavanje koliko je ko dobio, — a uz to je kao širok talas prodirala kroz prozor, zajedno s rosnom hladovinom, moćna, do drskosti zvonka, slavujeva pesma.

XXXIV

Liza nije progovorila ni reči za vreme prepirke između Lavreckog i Panšina, ali ju je pažljivo pratila i bila na strani Lavreckog. Politika ju je zanimala vrlo malo; ali samopouzdani ton svetskog činovnika (on se još nikad dotle nije tako izražavao) odbijao ju je; njegovo preziranje Rusije ju je vređalo. Lizi ni na kraj pameti nije bilo da je ona patriotkinja; ali se prijatno osećala u društvu Rusa; ruski način umovanja joj je bio u volji; ona je, ne prenemažući se, čitave sate razgovarala sa starostom materina imanja, kad bi došao u varoš, i to je razgovarala s njim kao s ravnim, bez ikakvog gospodskog snishođenja. Lavrecki je to sve osećao: on se ne bi prepirao sa samim Panšinom; on je govorio samo zbog Lize. Jedno drugom nisu ništa rekli, čak su im se i oči retko sretale; ali su oboje razumeli da su se jako približili to veče, razumeli su i da vole i da ne vole jedno isto. U jednome samo su se razmimoilazili; ali se Liza potajno nadala da će ga vratiti Bogu. Oni su sedeli pored Marfe Timofejevne i izgledalo je da prate njenu igru, i doista su je pratili, — a međutim i jednom i drugom je srce raslo u grudima i ništa za njih nije propalo: radi njih je pevao slavuj, i zvezde treptale, i drveće tiho šuštalo, uljuškano i snom, i letnjom raznęženošću, i toplotom. Lavrecki se sav predavao talasu koji ga je zanosio — i radovao se; ali reč ne može iskazati ono što se zbivalo u čistoj devojačkoj duši: to je bilo tajna i za nju samu; pa neka ostane i za sve tajna. Niko ne zna, niko nije video niti će ikad videti kako zrno, određeno da živi i da se rascveta, kako zre u nedrima zemlje.

Otkucalo je deset sati, Marfa Timofejevna ode u svoju sobu s Nastasijom Karpovnom; Lavrecki i Liza prođoše kroz sobu, zaustaviše se pred otvorenim vratima baštenskim, pogledaše u mračnu daljinu, zatim jedan u drugog — pa se osmehnuše; izgledalo je da bi se tako rado uhvatili za ruke, pa bi se siti narazgovarali. Oni se vratiše Mariji Dmitrijevnoj i Panšinu, kod kojih se piket otegao. Poslednji „kralj” se najzad svršio, i domaćica ustade, stenjući i hučući, sa fotelje ispunjene jastucima; Panšin uze šešir, poljubi u ruku Mariju Dmitrijevnu, napomenu kako drugim srećnim ljudima sad ništa ne smeta da spavaju i da uživaju u noći, a on mora do ujutru presedeti nad glupim aktima, hladno se pokloni Lizi (on nije očekivao

da će ona na njegovo traženje ruke zamoliti da pričeka, — i zato je bio ljut na nju) — pa ode. Lavrecki ode odmah za njim. Kod kapije se rastadoše Panšin probudi svoga kočijaša, gurnuvši ga krajem štapa u vrat, sede na kola pa ode. Lavreckom se nije išlo kući: on izađe iz varoši u polje. Noć je bila tiha i svetla, ma da nije bilo mesečine; Lavrecki je dugo lutao po rosnoj travi; naiđe na jednu usku stazu, pa udari njom. Ona ga dovede do dugačke ograde, do kapijice; pokuša, i sam ne znajući zaštog da je gurne: ona slabo škripnu pa se otvori, kao da je čekala dodir njegove ruke. Lavrecki se obrete u bašti, prođe nekoliko koraka po lipovoj aleji i odjednom zastade preneražen: poznao je baštu Kalitinih.

On odmah uđe u crnu pegu od senke što je padala od gustog orahovog žbuna, i dugo je stajao nepomično, čudeći se i sležući ramenima.

„To nije badava”, pomisli on.

Sve je oko njega bilo tiho; od kuće nije dopirao nikakav zvuk. On oprezno pođe napred. Na savijutku aleje cela kuća odjednom pogleda u njega svojom mračnom fasadom; samo je na dva gornja prozora svetlucalo: kod Lize je gorela sveća iza bele zavese, i kod Marfe Timofejevne u spavaćoj sobi pred ikonom svetlucao je crven plamičak kandila, odbijajući se od zlatnog okova na ikoni; dole su vrata na balkonu zjapila, širom otvorena. Lavrecki sede na drvenu klupu, podnimi se i stade gledati u ta vrata i u Lizin prozor. U varoši otkuca ponoć; u kući mali časovnik tanko odzvoni dvanaest; stražar sitno udari po dasci. Lavrecki nije ništa mislio, ništa nije očekivao; bilo mu je prijatno da se oseća blizu Lize, da sedi u njenoj bašti na klupi, gde je i ona često sedela... Svetlosti nestade u Lizinoj sobi.

„Laku noć, moja mila devojko", prošapta Lavrecki, sedeći i dalje nepomično i ne skidajući pogleda sa zamračenog prozora.

Odjedenom se svetlost pojavi na jednom prozoru donjeg sprata, pređe na drugi, treći... Neko je išao sa svećom po sobama. „Da nije Liza? Ne može biti?...“ Lavrecki se izdiže... Promače poznati oblik, i u salonu se pojavi Liza. U beloj haljini s raspletenom kosom po ramenima, ona lagano priđe stolu, naže se nad njim, metnu sveću i nešto tražaše; zatim, okrenuvši se licem bašti, približi se otvorenim vratima, pa sva bela, laka, vitka, stade na pragu. Drhtaj projuri po udovima Lavreckog.

— Lizo! — otkide se s negovih usana jedva čujno. Ona se strese i poče zagledati u pomrčinu.

— Lizo! — ponovi Lavrecki jače, pa izađe iz senke aleje.

Liza poplašeno trže glavu i posrte nazad: poznade ga. On je pozva po imenu treći put i pruži joj ruke. Ona se odvoji od vrata i uđe u baštu.

— Vi? — reče ona. — Vi ovde?

— Ja... ja... saslušajte me, — prošaputa Lavrecki pa je uhvati za ruku i povede klupi.

Ona je išla za njim bez protivljenja; njeno bledo lice, nepomične oči, svi njeni pokreti izražavali su neiskazano preneraženje. Lavrecki je namesti na klupu, a on ostade stojeći pored nje.

— Ja nisam mislio da dođem ovamo, — poče on; — nešto me dovelo... Ja... ja... ja vas volim, — izgovori on s nehotičnim strahom.

Liza polako pogleda u njega; izgledalo je da je tek u tom trenutku razumela gde je i šta je s njom. Htede da ustane, ali ne uzmože, pa sakri lice rukama.

— Lizo, — reče Lavrecki, — Lizo, — ponovi on pa kleče kod njenih nogu.

Njena ramena počeše lako podrhtavati, prsti bledih ruku čvršće se pritiskoše uz lice.

— Šta vam je? — progovori Lavrecki i začu tiho jecanje. Srce mu ohladne... On razumede šta znače te suze. — Zar me vi zbilja volite? — prošapta on i dodirnu njena kolena.

— Ustanite, — ču se njen glas; — ustanite, Fjodore Ivaniću. Šta mi ovo radimo?

On ustade i sede pored nje na klupu. Ona više nije plakala, već ga je pažljivo gledala svojim vlažnim očima.

— Mene je strah: šta mi ovo radimo? — ponovi ona.

— Ja vas volim, — reče on opet; — gotov sam da za vas dam ceo svoj život.

Ona se opet strese, kao da ju je nešto žacnulo, pa podiže pogled u nebo.

— To je sve u Božjoj ruci, — reče ona.

— Ali vi me volite, Lizo? Mi ćemo biti srećni.

Ona obori oči; on je tiho privuče k sebi, i njena glava pade na njegovo rame... On odmače malo svoju glavu i dotače se njenih

usana.

*

Posle pola sata Lavrecki je već stajao pred baštenskom kapijicom. Bila je zaključana, te morade preskočiti preko ograde. On se vrati u varoš i pođe kroz zaspale ulice. Neočekivana, velika radost ispuni mu dušu; nestade svih kolebanja u njemu. „Iščezni, prošlosti, mračno priviđenje, — mislio je on: — ona me voli, ona će biti moja.” Odjednom mu se pričini kao da su se u vazduhu, nad njegovom glavom, razlili nekakvi divni, svečani zvuci; on zastade: zvuci odjeknuše još divnije; kao melodična, silna reka tekli su oni, — i činilo se kao da kroz njih govori i peva sva njegova sreća. On se obazre: zvuci su dopiraln iz dva gornja prozora jedne omanje kuće.

— Lem! — uzviknu Lavrecki, pa potrča prema kući. — Lem! Lem! — ponovi on glasno.

Zvuci se izgubiše, i na prozoru se pojavi starčeva prilika u šlafroku, razdrljenih grudi i razbarušene kose.

— Aha! — reče on dostojanstveno; — to ste vi?

— Hristifore Fjodoroviću, kakva je to divna muzika! Tako vam Boga, pustite me unutra!

Ne rekavši ni reči, starac veličanstvenim pokretom ruke baci kroz prozor ključ od vrata sa ulice. Lavrecki hitro ustrča gore, uđe u sobu i htede da poleti Lemu; ali mu ovaj zapovednički pokaza na stolicu, reče otsečno ruski: „Sedite i slušajte”, a on sam sede za fortepijano, ponosno i strogo pogleda oko sebe pa zasvira. Odavno Lavrecki nije čuo ništa slično: slatka, strasna melodija od prvog zvuka osvajala je srce; ona je sijala, bila prepuna nadahnuća, sreće, lepote; ona je rasla i gubila se; ona se doticala svega što je na zemlji skupoceno, tajno, sveto; ona je odisala besmrtnom tugom i odlazila da umre na nebesima. Lavrecki se ispravi, pa je stajao, ohladneo i bled od ushićenja. Ti su se zvuci prosto upijali u njegovu dušu, tek uzburkanu ljubavnom srećom; oni su sami plamteli ljubavlju. „Ponovite”, prošapta on, čim se razleže poslednji akord. Starac baci na njega orlovski pogled, lupi se rukom po grudima, pa rekavši bez žurbe na svom maternjem jeziku: „to sam ja sastavio, jer sam ja veliki muzičar”, ponova otsvira svoju divnu kompoziciju. U sobi nije bilo sveća; svetlost izgrejalog meseca koso je padala kroz prozore;

zvonko je treptao osetljivi vazduh; malena, siromašna sobica činila se da je svetilište, i visoko, i nadahnuto se dizala u srebrnastoj polutami starčeva glava. Lavrecki mu priđe pa ga zagrli. Spočetka Lem nije odgovarao na njegove zagrljaje, čak ga je odgurnuo laktom; dugo je, ne mičući se ni jednim delom tela, gledao još neprestano strogo, skoro grubo, i samo je dva-triput promrmljao — aha! Najzad se njegovo preobraženo lice umiri, pokunji se, i on, u odgovor na vatrene pozdrave Lavreckog, prvo se malo osmehnu, zatim zaplaka, jecajući slabo, kao dete.

— To je čudnovato, — reče on, — što ste baš sad došli; ali ja znam, sve znam.

— Vi sve znate? — reče Lavrecki zbunjeno.

— Vi ste me čuli, — odgovori Lem, — zar niste razumeli da ja sve znam?

Lavrecki do ujutru nije mogao zaspati; svu noć]e presedeo na postelji. I Liza nije spavala: ona se molila Bogu.

XXXV

Čitalac zna kako je Lavrecki odrastao i kako se razvijao; reći ćemo nekoliko reči o Lizinom vaspitanju. Njoj je bilo prošlo 10 godina kad joj je otac umro; ali se on malo njom bavio. Pretrpan poslovima, stalno u brizi kako da poveća svoje imane, prgav, osoran, on nije žalio novaca na učitelje, guvernante, na odelo i druge detinje potrebe; ali nije mogao trpeti, kao što je on govorio, „da bude dadilja kmekavcima”, — a nije imao ni vremena za to: on je radio, imao pune ruke posla, spavao je malo, katkad je igrao karata, pa opet radio; on je sam sebe upoređivao s konjem upregnutim u vršalicu. „Brzo je moj život projurio”, rekao je na samrtničkom odru, s gorkim osmehom na sasušenim usnama. Marija Dmitrijevna u suštini nije se mnogo više od muža zanimala Lizom, iako se hvalila pred Lavreckim da je sama vaspitavala svoju decu: ona ju je oblačila kao lutku, pred gostima ju je milovala po glavi i govorila joj u oči da je njena mudrica i srce — to toliko: lenju gospođu su zamarale kojekakve stalne brige. Dok joj je otac bio živ, Lizu je vaspitavala guvernanta, devojka Moro iz Pariza; a posle njegove smrti počela se o njoj starati Marfa Timofejevna. Marfu Timofejevnu čitalac zna; a devojka Moro bila je sićušno, smežurano stvorenje s ptičijim ponašanjem i ptičijom pameću. U mladosti je živela vrlo prazan život, a pod starost su joj ostale samo dve strasti — prema slatkišima i kartama. Kad je bila sita, niti je igrala karata niti je brbljala, — lice joj je odmah dobijalo skoro mrtvački izraz: sedi tako, gleda, diše — prosto se vidi da joj nikakva misao ne prolazi kroz glavu. Nije čovek čak mogao reći da je dobra: pa i nema dobrih ptica. Da li zbog lakomisleno provedene mladosti, da li od pariskog vazduha kojim je disala od detinjstva, — u njoj se bilo ugnezdilo nešto nalik na vrlo jevtin skepticizam, koji se izražavao obično rečima: tout ça, c'est des bêtises Ona je govorila nepravilno, ali čisto pariskim žargonom, nije pravila spletke niti je bila kapriciozna, — pa šta se više može želeti od guvernante? Na Lizu je imala malo uticaja; tim jači je bio uticaj na nju njene dadilje, Agafije Vlasjevne.

Sudbina te žene je bila neobična. Ona je bila poreklom iz seljačke porodice; kad joj je bilo 16 godina, udata je za seljaka; ali od drugih seljanki ona se oštro izdvajala. Njen otac je bio nekih

dvadeset godina starosta, zaradio mnogo novaca i mazio je. Bila je to izvanredna lepotica, prva kaćiperka u celoj okolini, pametna, rečita, slobodna. Njen gospodar, Dimitrije Pestov, otac Marije Dmitrijevne, čovek skroman i miran, vidio je jedared na vršidbi, porazgovarao s njom i strasno se u nju zaljubio. Ona uskoro ostade udovica; iako je bio oženjen čovek, Pestov je uzme kod sebe u kuću, odene je kao domaću poslugu. Agafija se odmah snašla u svom novom položaju, kao da celog svog veka nije drukčije živela. Postala je bela, popunila se; ruke su joj pod muselinskim rukavima omekšale kao u trgovkinje; samovar se nije skidao sa stola; sem svile i kadife ništa drugo nije htela nositi, spavala je na perinama. Nekih pet godina trajao je taj blaženi život, ali je Dimitrije Pestov umro; njegova žena, žaleći uspomenu pokojnikovu, nije htela postupiti nečasno sa svojom suparnicom, tim pre što se Agafja pred njom nikad nije zaboravljala; ipak ju je udala za govedara i prognala dalje od očiju. Prošle su tri godine. jedared nekako, jednog toplog letnjeg dana, gospođa dođe u stočnu staju. Agafja je ugosti tako divnom hladnom pavlakom, tako se skromno ponašala i bila tako uredna, vesela, svim zadovoljna, da joj je gospođa oprostila i dopustila da dolazi u kuću, a posle šest meseci tako se uz nju privezala da ju je proizvela za ekonomku i poverila joj sve domaćinstvo. Agafja opet postade sila, opet se ugoji, posta bela. Tako je prošlo još pet godina. Nesreća po drugi put zadesi Agafju. Njen muž, koga je ona proizvela za lakeja, propije se, poče odlaziti iz kuće i završi tim što ukrade šest gospodarskih srebrnih kašičica i sakrije ih — do bolje prilike — u ženin sanduk. To se uhvati. Opet bude vraćen za govedara, a Agafja pade u nemilost; iz kuće je ne oteraju, već bude ražalovana od ekonomke za švalju i bude joj naređeno da mesto čepca nosi na glavi maramu. Za čudo svima, Agafja sasvim pokorno primi udarac što ju je zadesio. Njoj je tada već bilo prošlo trideset godina, deca su joj bila sva pomrla, a i muž nije još dugo živeo. Dođe joj vreme da se opameti: ona se opameti. Postane vrlo ćutljiva i bogomoljna, nije propuštala nijednu službu, ispoklanjala je sve svoje lepe haljine. Petnaest godina je provela tiho, smireno, ozbiljno, ni s kim se ne svađajući, popuštajući svakome. Ako je ko uvredi — ona se samo pokloni i zahvali na pouci. Gospođa joj je odavno oprostila i povratila joj milost, i sa svoje glave joj čepac poklonila; ali ona sama nije htela

da skine svoju maramu i sve je išla u zagasitom odelu; a posle gospođine smrti postala je još mirnija i poniznija. Rus se boji i privezuje se lako; ali je teško zaslužiti njegovo poštovanje: ono se ne daje brzo i ne daje svakome. Agafju su u kući jako cenili; niko se nije ni sećao starih grehova, kao da su ih zajedno sa starim gospodarem sahranili u zemlju.

Postavši muž Marije Dmitrijevne, Kalitin je hteo poveriti Agafji domaćinstvo; ali ona nije pristala „zbog sablazni”; on joj podvikne: ona se duboko pokloni pa izađe iz sobe. Pametni Kalitin je razumevao ljude; on je i Agafju razumeo i nije je zaboravio. Preselivši se u varoš, on je, po njenom pristanku, namesti za dadilju Lizi, koja tek što je bila uzela petu godinu.

Lizu je spočetka uplašilo ozbiljno i strogo lice nove dadilje; ali se ona ubrzo navikla na nju i jako je zavolela. Ona sama bilo je ozbiljno dete; njene crte su potsećale na oštri i pravilni Kalitinov lik; samo joj oči nisu bile očinske; u njima se ogledala tiha pažnja i dobrota, što je retko kod dece. Ona nije volela da se igra lutaka, nije se smejala glasno i dugo, držala se dostojanstveno.

Ona se nije često zadubljivala u misli, ali skoro nikad uzalud; poćutavši malo, ona je obično završavala time što se obraćala nekom starijem s pitanjem koje je pokazivalo da joj je glava prerađivala novi utisak. Ona je vrlo brzo prestala da tepa i već u četvrtoj godini je govorila sasvim jasno. Oca se bojala; osećanje prema materi je bilo neodređeno, — ona je se nije bojala i nije joj se umiljavala, uostalom, ona se ni Agafji nije umiljavala, ma da je jedino nju i volela. Agafja se od nje nije rastajala. Bilo je čudno videti ih udvoje. Ponekad tako, Agafja, sva u crno, s ugasitom maramom na glavi. mršava, kao vosak prozračnog, ali još divnog i izrazitog lica, sedi pravo i plete čarapu; kod njenih nogu, na malenoj foteljici sedi Liza, pa se i ona zabavlja nekim poslom ili, podignuvši značajno svoje vedre očice, sluša šta joj priča Agafja, a Agafja joj ne priča bajke: odmerenim i ujednačenim glasom priča joj žitije Prečiste Deve, žitije isposnika, Božjih ugodnika, svetih mučenica; govori Lizi kako su živeli sveci u pustinjama, kako su se spasavali, trpeli glad i nuždu, — i careva se nisu bojali, Hrista ispovedali; kako su im ptice nebeske hranu donosile, i zveri ih služile; kako je na onim mestima gde je krv njihova kapala cveće izrastalo. — „Žuti šeboj?” upita

jedared Liza, koja je jako volela cveće... Agafja je govornla s Lizom ozbiljno i smireno, kao da je i sama osećala da nije njeno da izgovara tako visoke i svete reči Liza ju je slušala — i slika svuda prisutnog, Sveznajućeg Boga s nekom slatkom snagom utiskivala joj se u dušu, ispunjavala je čistim, smernim strahom, a Hristos joj je postajao nešto blisko, poznato, skoro svoje: Agafja ju je naučila i da se moli Bogu. Ponekad je ona budila Lizu rano u svanuće, žurno ju je oblačila i odvodila krišom na jutrenje: Liza je išla za njom na prstima jedva dišući; hladnoća i jutarnji polumrak, svežina i praznina crkvena, sama tajanstvenost tih iznenadnih izlazaka, oprezno vraćanje kući u postelju, — sva ta mešavina zabranjenog, čudnog, svetog, uzbuđivala je devojčicu, prodirala u samu dubinu njenog bića. Agafja nikad nikog nije osuđivala i Lizu nije grdila zbog nestašnosti. Kad je bila čim nezadovoljna, ona je samo ćutala i Liza je razumevala to ćutanje; s brzom dečjom pronicljivošću ona je isto tako razumevala kad je Agafja bila nezadovoljna drugim, — bilo Marijom Dmitrijevnom ili samim Kalitinom. Tri godine i nešto više nadgledala je Agafja Lizu; devojka Moro ju je smenila; ali lakomislena Francuskinja sa svojim suvoparnim ponašanjem i usklicima: tout ça, c’est des bêtises — nije mogla istisnuti iz Lizinog srca njenu omiljenu dadilju: posejano seme pustilo je odveć duboke žile. Uz to Agafja, iako je prestala nadgledati Lizu, ostala je u kući i često se viđala sa svojom vaspitanicom, koja joj je verovala kao i pre.

Agafja se ipak nije mogla saživeti s Marfom Timofejevnom, kad se ova preselila u Kalitinovu kuću. Stroga ozbiljnost bivše „panovnice” nije se sviđala nestrpljivoj i samovoljnoj starici. Agafja izmoli dopuštenje da ide na poklonjenje pa se i ne vrati. Pronosili su se nejasni glasovi kao da se ona povukla u raskolnički skit. Ali trag što ga je ona ostavila u duši Lizinoj nije se utro. Ona je kao i pre išla na službu kao na svetkovinu, molila se Bogu s uživanjem, s nekakvim uzdržljivim i stidljivim zanosom, čemu se Marija Dmitrijevna u dubini duše mnogo čudila; pa i sama Marfa Timofejevna, ma da ni u čemu nije pritešnjavala Lizu, ipak se trudila da umeri njenu revnost i nije joj dopuštala da suviše metaniše: nije to, veli, plemićki običaj. Liza se učila dobro, to jest istrajno; naročito sjajnim sposobnostima, velikom pameću Bog je nije darovao; bez

truda joj ništa nije polazilo za rukom. Lepo je svirala na fortepijanu; ali samo je Lem znao šta ga je to stalo truda. Čitala je malo; nije imala „svojih reči”, ali je imala svoje misli i išla je svojim putem. Nije uzalud ličila na oca: i on nije pitao druge šta treba da radi. Tako je ona rasla — mirno, bez žurbe, tako je napunila dvanaest godina. Bila je vrlo mila, i sama to ne znajući. U svakom njenom pokretu izražavala se nehotična, malo nespretna gracija, u glasu joj je kao srebro zvučala netaknuta mladost, najmanje osećanje zadovoljstva izazivalo je primamljiv osmeh na njenim usnama, davao dubok sjaj i nekakvu tajanstvenu ljupkost njenim svetlim očima. Sva ispunjena osećanjem dužnosti, strahom da ne uvredi koga, s dobrim i krotkim srcem, ona je svakoga volela, a nikoga naročito; samo je Boga volela oduševljeno, plašljivo, nežno. Lavrecki je prvi narušio njen unutrašnji život.

Takva je bila Liza.

XXXVI

Sutradan, oko dvanaest sati, Lavrecki se uputi Kalitinim. Na putu srete Panšina, koji projuri pored njega na konju, nabivši kapu na same obrve. Kod Kalitinih Lavreckog ne primiše — prvi put otkako se on s njima upoznao. Marija Dmitrijevna je „ležala”, — tako je rekao lakej; „boli ih glava“. Marfa Timofejevna i Lizaveta Mihajlovna nisu bile kod kuće. Lavrecki je prošao u blizini bašte s nejasnom nadom da se sretne s Lizom, ali nije video nikoga. Vratio se posle dva sata i dobio isti odgovor, a pri tom ga je lakej nekako popreko pogledao. Lavreckom se učinilo nepristojno da dolazi i treći put istoga dana, pa se odluči da ode u Vasiljevsko, gde je i inače imao poslova. Usput je krojio razne planove, sve lepši od lepšeg; ali u seocu njegove tetke obuzme ga tuga; upusti se u razgovor sa Antonom; starac je, kao za pakost, imao u pameti sve neke nevesele misli. On ispriča Lavreckom kako je Glafira Petrovna pred smrt samu sebe ujela za ruku, — pa, poću gavši, rekne s uzdahom: svaki je čovek, baćuška gospodine, određen da sam sebe pojede. Bilo je već dockan kad se Lavrecki vratio nazad. Večernji zvuci ga obujmiše, Lizina slika se pojavi u njegovoj duši sa svom svojom krotkom jasnošću; obuzimalo ga je milje pri pomisli da ga ona voli, — pa priđe svojoj varoškoj kućici umiren i srećan.

Prvo što ga je iznenadilo pri ulasku u pretsoblje bio je miris pačuli, koji mu je bio vrlo neprijatan. Tu su bili nekakvi visoki sanduci i koferi. Lice sobara koji mu istrča u susret učini mu se čudno. Ne dajući sebi računa o svojim utiscima, on prekorači prag salona... Njemu na susret ustade s divana neka dama u crnoj svilenoj haljini s volanima, pa, prinevši batistanu maramu bledom licu, pređe nekoliko koraka, naže brižljivo friziranu i namirisanu glavu — i pade pred njegove noge... Tek tada je on poznade. Ta dama bila je — njegova žena.

Dah mu stade... On se nasloni uza zid.

— Teodore, ne terajte me! — reče ona francuski, i njen glas kao da ga nožem parnu po srcu.

On je gledao u nju besmisleno, ali je ipak i nehotice primetio da je ona postala belja i da se popunila.

— Teodore! — nastavi ona, dižući gore po kašto oči i pažljivo kršeći svoje neobično lepe prste s ružičastim, uglačanim noktima: — Teodore, ja sam vam skrivila, teško skrivila. Bolje da kažem, ja sam prestupnica; ali me vi saslušajte; mene muči kajanje, postala sam sama sebi teška, nisam mogla više podnositi svoj položaj; koliko puta sam mislila da vam se obratim, ali sam se bojala vašsga gneva; odlučila sam se da prekinem svaku vezu s prošlošću... puis, j'ai été si malade, — bila sam tako bolesna, — dodade ona i prevuče rukom preko čela i obraza, — koristila sam se rasprostrtim glasom o mojoj smrti, pa sam sve napustila; ne zadržavajući se, dan i noć sam žurila. Dugo sam se kolebala da li da izađem pred vas, svoga sudiju — paraître devant vous, mon juge; ali sam se najzad odlučila, setivši se vaše svagdašnje dobrote, da dođem k vama; saznala sam vašu adresu u Moskvi. Verujte, — nastavi ona, podižući se lagano s patosa i sedajući na samu ivicu fotelje, — često sam mislila o smrti i našla bih u sebi dovoljmo snage da se lišim života — ah, život je sad za mene nesnosno breme! Ali me je zaustavljala misao o mojoj kćeri, o mojoj Adočki. Ona je ovde, spava u susednoj sobi, jadno dete! Ona je umorna, — videćete je, ona vam bar nije ništa skrivila, a ja sam tako nesrećna, tako nesrećna! — uzviknu g-đa Lavrecka, pa briznu u plač.

Lavrecki najzad dođe sebi; odvoji se od zida i okrete vratima.

— Vi odlazite? — reče njegova žena očajno; — o, to je nemilosrdno! Ne rekavši mi ni jedne reči, čak ni jednog prekora... To preziranje me ubija; to je užasno!

Lavrecki se zaustavi.

— Šta hoćete da čujete od mene? — reče on. muklo.

— Ništa, ništa, — živahno prihvati ona: — ja. znam da nemam prava ništa da tražim; ja nisam luda, verujte mi; ne uzdam se, ne smem se uzdati u vaš oproštaj, samo se usuđujem zamoliti vas da mi naredite šta da radim, gde da živim? Ja ću kao robinja ispuniti vašu naredbu, pa ma kakva bila.

— Nemam šta da vam naređujem, — odgovori istim glasom Lavrecki, — vi znate — među nama je sve svršeno... i sad više nego ikad. Možete živeti gde vam je volja; i ako vam je mala vaša penzija...

— Ah, ne govorite te strašne reči, — prekide. ga Varvara Pavlovna: — poštedite me makar... makar zbog ovog anđela... — I, rekavši te reči, Varvara Pavlovna utrča žurno u drugu sobu i odmah se vrati s malom, vrlo lepo obučenom devojčicom na rukama. Krupne, plave kovrdže padale su joj na lepo rumeno lice, na velike, crne, dremlive oči; ona se i smešila, i žmirkala zbog svetlosti, i opirala se punačkom ručicom o materin vrat.

Ada, vois, c'est ton père[5], — reče Varvara Pavlovna, uklanjajući joj s očiju kovrdže i snažno je ljubeći: — prie le avec moi[6].

— C'est ça, papa[7], — protepa devojčica.

— Oui, mon enfant, n'est ce pas, que tu l'aimes?[8]

Tu Lavrecki nije mogao više izdržati.

— U kakoj onoj melodrami ima ista scena? — promrmlja on i izađe napolje.

Varvara Pavlovna postoja neko vreme na istom mestu, lako sleže ramenima, odnese devojčicu u drugu sobu, razodenu dete i metnu ga da spava. Zatim uze knjigu, sede kod lampe, pričeka oko jednog sata, pa najzad i sama leže u krevet.

— Eh bien, madame?[9] — upita je služavka Francuskinja, koju je dovela iz Pariza, skidajući s nje korset.

— Eh bien, Justine[10], — odgovori ona, — on je mnogo ostareo, ali mi se čini da je onako isto dobar. Dajte mi noćne rukavice, spremite za sutra zatvorenu sivu haljinu; i nemojte zaboraviti jagnjeće kotlete na žaru za Adu... Istina, njih je ovde teško naći, ali se treba postarati.

— A la guerre, camme à la guerre[11], — odvrati Justine, pa ugasi sveću,

XXXVII

Više od dva sata lutao je Lavrecki po varoškim ulicama. Pala mu je napamet noć koju je proveo u okolini Pariza. Srce mu se cepalo, a po glavi, praznoj i kao ošamućenoj, vrtele su se sve jedne iste misli, nejasne, glupe, zle. „Ona je živa, ona je ovde”, šaptao je on s čuđenjem koje se neprestano obnavljalo. Osećao je da je izgubio Lizu. Žuč ga je davila; odveć iznenadno ga je zadesio taj udar. Kako je mogao tako lako poverovati brbljanju feljtona, komadiću hartije? „Pa dobro, i da nisam poverovao”, pomisli on: „kakva bi bila razlika? Ja ne bih znao da me Liza voli; ona sama to ne bi znala”. On nije mogao oterati od sebe sliku, glas, poglede svoje žene... i on je proklinjao sebe, proklinjao je sve na svetu.

Izmučen, došao je pred zoru Lemu. Dugo je kucao; najzad, na prozoru se pokazala starčeva glava u noćnoj kapi, kisela, smežurana, ni malo slična onoj oduševljeno surovoj glavi što je pre dvadeset četiri sata sa svom visinom svoga umetničkog veličanstva pogledala na Lavreckog.

— Šta hoćete? — upita Lem, — ja ne mogu svaku noć svirati, uzeo sam tej. — Ali, svakako, lice u Lavreckog bilo je vrlo čudno: starac zaštiti oči rukom, zagleda se u svoga noćnog posetioca i pusti ga.

Lavrecki uđe u sobu i skljoka se na stolicu; starac stade ispred njega, prebaci jedan preko drugog peševe svoga šarenog iznošenog halata, ježeći se i vavoljeći usnama.

— Doputovala moja žena, — reče Lavrecki, podiže glavu, pa se najedanput i sam nehotice nasmeja.

Lemovo lice pokaza čuđenje, ali on se čak i ne nasmeši, samo se jače umota u halat.

— Pa vi ne znate, — nastavi Lavrecki, — ja sam zamišljao... pročitao sam u novinama da je više nema u svetu.

— O, — o, to ste vi nedavno pročitali? — upita Lem.

— Nedavno.

— O — o, — ponovi starac, i visoko podiže obrve. — I ona je doputovala.

— Doputovala. Ona je sad kod mene; a ja... ja sam. nesrećan čovek.

I on se opet osmshnu.

— Vi ste nesrećan čovek, — ponovi Lem lagano.

— Hristifore Fjodoroviću, — poče Lavrecki: — Hoćete se primiti da odnesete pisamce?

— Hm... mogu li znati kome?

— Lizav...

— A, da, da, razumem. Dobro. A kad treba da odnesem pisamce?

— Sutra, što možete ranije.

— Hm... mogu poslati Katrin, moju kuvaricu. Ne, sam ću otići.

— I donećete odgovor?

— I doneću odgovor.

Lem uzdahnu.

— Da, moj jadni mladi prijatelju; vi ste doista nesrećan mladić.

Lavrecki napisa dve reči Lizi: izvestio ju je o dolasku ženinom, molio je da mu odredi sastanak, — pa pade na uzan divan licem okrenutim zidu; a starac leže na postelju i dugo se okretao, kašljući i pijući gutljaj po gutljaj svoga teja.

Nastalo js jutro; obojica su ustali. Čudnim očima pogledali su jedan drugog. Lavrecki je u tom trenutku zaželeo da se ubije. Kuvarica Katrin donese im neku rđavu kafu. Otkucalo je osam sati. Lem natuče šešir, pa ode, rekavši da kod Kalitinih ima čas u deset, ali da će naći zgodan izgovor. Lavrecki opet pade na divančić i opet se sa dna njegove duše pokrete tužan smeh. Mislio je o tome kako ga je žena isterala iz kuće; zamišljao je Lizin položaj, zatvarao oči i zabacivao ruke za glavu. Najzad se Lem vrati i donese mu parče hartije na kom je Liza napisala ove reči: „Danas se ne možemo videti; možda sutra uveče. Zbogom”. Lavrecki hladno i rasejano zahvali Lemu, pa ode svojoj kući.

Zastade ženu za doručkom; Ada, sva u loknama, u beloj haljinici s plavim tračicama, jela je jagnjeći kotlet. Varvara Pavlovna odmah ustade čim Lavrecki uđs u sobu, pa mu s pokornošću na licu priđe. On je zamoli da dođe za njim u kabinet, zatvori za sobom vrata, pa poče hodati tamo amo; ona sede, skromno metu jednu ruku na drugu i poče ga pratiti svojim još divnim, ma da malo podvučenim očima.

Lavrecki dugo nije mogao ništa reći: osećao je da ne vlada sobom; jasno je video da ga se Varvara Pavlovna ni malo ne boji, a pravi se kao da će svaki čas pasti u nesvest.

— Čujte me, gospođo, — poče on naposletku, teško dišući i s vremena na vreme stežući zube: — mi nemamo šta da se pretvaramo jedan pred drugim; ja ne verujem da se kajete; pa kad bi to i bilo iskreno, nemoguće mi je da se opet sastanem s vama, da živim s vama.

Varvara Pavlovna stište usne i zažmure. „To je odvratnost, pomisli ona, svršeno je! Ja za njega nisam čak ni ženska”.

— Nemoguće, — ponovi Lavrecki, pa se zakopča do grla. — Ne znam zašto vam je palo napamet da dođete ovamo: svakako vam je nestalo novaca.

— Teško meni! Vi me vređate, — prošapta Varvara Pavlovna.

— Kako bilo da bilo — vi ste ipak, nažalost, moja žena. — Ne mogu vas oterati... i evo šta vam predlažem. Možete još danas, ako hoćete, otići u Lavrike, živite tamo; tamo je, kao što znate, lepa kuća; dobijaćete sve što vam je potrebno, pored penzije... Pristajete li?

Varvara Pavlovna prinese vezenu maramicu licu.

— Ja sam vam već rekla, — reče ona, podrhtavajući nervozno usnama, — da ću na sve pristati štogod budete hteli činiti sa mnom; ovaj put ostaje mi da vas upitam: dopuštate li mi da vam bar zahvalim na velikodušnosti?

— Nemate na čemu da mi zahvaljujete, molim vas, — ovako je bolje, — reče Lavrecki brzo. — Dakle, — nastavi on, približujući se vratima, — ja mogu računati...

— Sutra ću dakle biti u Lavrikama, — reče Varvara Pavlovna dižući se ponizno s mesta. — Ali, Fjodore Ivaniću... (Teodorom ga više nije zvala).

— Šta želite?

— Ja znam da još ničim nisam zaslužila da mi se oprosti; mogu li se bar nadati da ću vremenom...

— Eh, Varvara Pavlovna, — prekide je Lavrecki, — vi ste pametna žena, ali ja nisam budala, ja znam da vam to ništa ne treba. A ja sam vama davno oprostio; ali među nama je uvek bio bezdan.

— Ja ću se umeti pokoriti, — odgovori Varvara Pavlovna, pa obori glavu. — Ja nisam zaboravila svoju krivicu; ne bih se začudila

kad bih doznala da ste se vi čak obradovali glasu o mojoj smrti, — dodade ona kratko, pokazujući olako rukom na broj novina koji je Lavrecki zaboravio na stolu.

Fjodor Ivanić zadrhta: feljton je bio obeležen olovkom. Varvara Pavlovna s još većom poniznošću pogleda u njega. Ona je bila vrlo lepa u tom trenutku. Siva pariska haljina graciozno je obuhvatala njen gipki, skoro kao sedamnaestogodišnji stas. Njen tanki nežni vrat, okružen belom ogrlicom, grudi koje su ravnomerno disale, ruke bez brasletni i prstenja, — cela njena figura, od sjajne kose do vrha tek malo isturene cipelice, bila je tako divna...

Lavrecki je obuhvati ljutitim pogledom, umalo ne viknu „bravo"! umalo je ne udari pesnicom po temenu, pa se udalji. Posle jednog sata on ode u Vasiljevsko, a posle dva sata Varvara Pavlovna naredi da se uzme najlepši fijaker u varoši, metu prost slamni šešir s crnim velom i skroman ogrtač, poveri Adu Žistini, pa ode Kalitinim: raspitujući poslugu, saznala je da je njen muž išao k njima svaki dan.

XXXVIII

Dan kad je došla žena Lavreckog u varoš O... neveseo za njega dan, bio je takođe težak dan i za Lizu. Jedva je bila sišla i pozdravila se s materom, a već se pod prozorom začu konjski topot, i ona s potajnim strahom spazi Panšina, koji ujaha u dvorište. „On je došao tako rano radi konačnog objašnjelja," — pomisli ona, — i nije se prevarila; zadržavši se malo u salonu, on joj ponudi da pođe s ljim u baštu i zatraži odluku o njegovoj sudbini. Liza se pribra i izjavi mu da ne može biti njegova žena. On je sasluša do kraja, stojeći bokom okrenut njoj i namakavši šešir na čelo; uljudno, ali promenjenim glasom upita je: da li je to njena poslednja reč i da li joj on nije dao čime povoda za takvu promenu u njenim mislima? Zatim pritisnu ruku na oči; kratko i otsečno uzdahnu, pa otrže ruku od lica.

— Ja nisam hteo ići utrvenim putem, — reče on gluho: — hteo sam naći drugaricu prema naklonosti srca; ali, vidi se, to ne može biti. Zbogom, snovi! — On se duboko pokloni Lizi, pa se vrati u kuću.

Ona se nadala da će on odmah otići, ali on ode u kabinet Marije Dmitrijevne, pa je sedeo kad nje čitav sat. Odlazeći reče Lizi: — votre mère vous appelle, adieu à jamais![12]... A — Uzjaha konja i od samih stepenica pojuri u sav trk. Liza uđe kod Marije Dmitrijevne i zastade je uplakanu: Panšin joj je rekao o svojoj nesreći.

— Zašto si me ubila? Zašto si me ubila? — tako je počela svoje žalbe ogorčena udovica. — Ko ti još treba? Po čemu on nije muž za tebe? Kamerjunker! Nije interesantan! On bi se u Petrogradu mogao oženiti dvorskom gospođicom. A ja sam se još toliko nadala! I otkad si se ti promenila prema njemu? Otkud se taj oblak navukao, — nije sam od sebe došao. Da nije zbog onog zvekana? I našla si savetnika!

— A on, moj slatki, — nastavi Marija Dmitrijevna, — kako je smeran, i u samoj tuzi kako je pažljiv! Obećao mi je da me neće napustiti. Ah, ja to ne mogu podneti! Ah, da umrem od glavobolje. Pošlji mi Parašu. Ti ćeš me ubiti, ako se ne predomisliš — čuješ li? — I rekavši Lizi dvaput da je nezahvalna, pusti je.

Liza se uputi u svoju sobu. Ali još nije bila došla k sebi od objašnjenja s Panšinom i materom, kad se nad njom opet prolomi

oluja, i to otkuda se ona najmanje nadala. Marfa Timofejevna uđe u njenu sobu i odmah zalupi za sobom vrata. Lice u starice bilo je bledo, čepac, joj je stajao nakrivo, oči su joj sjaktile, ruke i usne drhtale. Liza se zaprepasti: ona još nikad nije videla svoju pametnu i razumnu tetku u takom stanju.

— Divno, gospođice, — poče Marfa Timofejevna uzdrhtalim i isprekidanim šapatom, — divno! Od koga si samo to naučila, sestro slatka?... Daj mi vode, ne mogu da govorim.

— Umirite se, tetka; šta vam je? — reče Liza, pružajući joj čašu vode. — Pa vi sami, čini mi se, niste marili za g-na Panšina.

Marfa Timofejevna ostavi čašu.

— Ne mogu da pijem: izbiću sebi poslednje zube. Kakav sad Panšin? Odkud sad Panšin? Nego bolje ti meni reci ko te je naučio da zakazuješ noću sastanke. — A, drugo?

Liza pobledi.

— Molim te, nemoj ni misliti da se pravdaš, — nastavi Marfa Timofejevna. — Šuročka je sve sama videla i meni rekla. Ja sam joj zabranila da brblja, a ona neće slagati.

— Ja se i ne pravdam, tetka, — reče Liza jedva čujno.

— A — a! Tako li dakle, drugo moja, — ti si mu zakazala sastanak, tome starom grešniku, tome smirenom?

— Ne, nisam.

— Nego šta?

— Ja sam sišla dole u salon po knjigu; on je bio u bašti, — pa me pozvao.

— I ti si otišla? Divota. Pa ti ga voliš, a?

— Volim, — odgovori Liza tihim glasom.

— Majko moja! Ona ga voli! — Marfa Timofejevna smače sa sebe čepac. — Voli ženjena čoveka! A? Voli!

— On mi je govorio... — poče Liza.

— Šta ti je govorio, taj soko, šta, šta-a?

— On mi je govorio da je njegova žena umrla.

Marfa Timofejevna se prekrsti.

— Bog da joj dušu prosti, — prošapta ona, — bila je pusta ženska — nema se čim pominjati. Gle sad: on je dakle udovac. Pa on je, vidim, na svaku ruku. Jednu je ženu umorio, pa sad trči za drugom. Gle ti lisca! Nego evo šta ću ja tebi reći, bratanice: u moje

vreme, kad sam ja bila mlada, devojke su za takve postupke dobro izvlačile. Ti se ne ljuti na mene, sestro moja; zbog istine se samo budale ljute. Ja sam ga danas odbila. Volim ga, ali mu to neću nikada oprostiti. Gle ti udovca! Dajde mi vode. A što je Panšinu šupalj nos do očiju, za to si mi junak; samo ne sedi noću s tom kozjom sortom, s muškarcima. Ne ubijaj me ovako staru! Jer ne znam se ja samo umiljavati — umem ja i ujedati... Udovac!

Marfa Timofejevna ode, a Liza sede u kut i zaplaka. Gorko joj je bilo na duši; nije ona zaslužila tako poniženje. Njena ljubav se nije pokazivala vesela: po drugi put je plakala od sinoć. Tek što se u njenom srcu začelo to novo, iznenadno osećanje, a kako je već teško platila zbog njega, kako su se grubo dotakle tuđe ruke njene zavetne tajne! Bilo ju je stid, bilo joj je i teško i bolelo je; ali u nje nije bilo ni sumnje ni straha, — i Lavrecki joj je postao još draži. Ona se kolebala dok sama sebe nije razumevala; ali posle onoga sastanka, noćas onoga poljupca — ona se više nije mogla kolebati. Znala je da voli, — i zavolela je pošteno, ne šaleći se, privezala se čvrsto na sav život — i nije se bojala pretnja; osećala je da se nasilno ta veza ne može raskinuti.

XXXIX

Marija Dmitrijevna se jako uznemirila kad su joj javili da je došla Varvara Pavlovna Lavrecka; nije čak znala ni da li da je primi: bojala se da ne uvredi Fjodora Ivanića. Najzad je radoznalost pretegla. — Pa šta? pomisli ona: i ona je svojta, — pa je sela u fotelju i rekla lakeju: zamoli! Prošlo je nekoliko trenutaka; vrata se otvoriše;

Varvara Pavlovna se brzo, jedva čujnim koraciml. približila Mariji Dmitrijevnoj, pa ne davši joj da se podigne s fotelje, skoro klekla pred nju.

— Hvala vam, tetka, — poče ona tronutim i tihim glasom na ruskom: — hvala vam; nisam se nadala takoj milosti s vaše strane; vi ste dobri kao anđeo.

Rekavši te reči, Varvara Pavlovna neočekivano dokopa jednu ruku Marije Dmitrijevne, pa stegnuvši je u svoje bledo ljubičaste rukavice, pokorno je prinese ružičastim i punim usnama. Marija Dmitrijevna se sasvnm izgubi, videvši tako lepu, divno. obučenu ženu skoro kod svojih nogu; nije znala šta da radi: htela je i da oslobodi svoju ruku od nje i da je namesti da sedne, i da joj kaže štogod ljubazno; svršilo se tim što je ustala i poljubila. Varvaru Pavlovnu u glatko i mirišljavo čelo. Varvara Pavlovna se sva topila pod tim poljupcem.

— Dobar dan, bonjour, — reče Marija Dmitrijevna: — naravno, ja nisam mogla pomisliti... Uostalom, meni je milo što vas vidim. Vi razumste, mila moja, — nije moje da budem sudija između žene i muža...

— Moj muž nije ni za šta kriv, — prekide je Varvara Pavlovna, — samo sam ja kriva.

— To su vrlo pohvalna osećanja, — odgovori Marija Dmitrijevna, — vrlo pohvalna. Jeste li odavno doputovali? Jeste li ga videli? Ta sedite, molim vas.

— Doputovala sam sinoć, — odgovori Varvara Pavlovna sedajući mirno na stolicu. — Videla sam Fjodora Ivanića, govorila sam s njim.

— A! Pa kako on?

— Bojala sam se da moj iznenadni dolazak ne izazove njegov gnev, — nastavi Varvara Pavlovna: — ali me nije lišio svoga prisustva.

— To jest, on nije... Da, da, razumem, — reče Marija Dmitrijevna. — On je samo po izgledu malo grub, a srce mu je meko.

— Fjodor Ivanić mi nije oprostio; nije hteo da me sasluša... ali je bio tako dobar da mi je odredio Lavrike za mesto stanovanja.

— A! Divno imanje!

— Već sutra idem tamo, da ispunim njegovu volju; ali sam smatrala za svoju dužnost da pre toga dođem kod vas.

— Mnogo, mnogo sam vam zahvalna, mila moja. Rodbinu ne treba nikako zaboravljati. A znate li da mi je čudno kako lepo govorite ruski. C'est étonnant[13].

Varvara Pavlovna uzdahnu.

— Ja sam se dugo bavila u inostranstvu, Marija Dmitrijevna, ja to znam, ali mi je srce bilo uvek rusko, pa nisam zaboravljala svoju otadžbinu.

— Tako je, tako je; to je najbolje. Fjodor Ivanić vas ipak nikako nije očekivao... Da; verujte mome iskustvu: la patrie avant tout[14]. Ah, pokažite, molim vas, kakav vam je to divan ogrtač?

— Sviđa vam se? — Varvara Pavlovna brzo ga spusti s ramena. — Vrlo je prost, od madame Baudran[15].

— To se odmah vidi. Od madame Baudran... Kako slatko i s kakim ukusom! Uverena sam da ste doneli sa sobom mnoštvo divnih stvari. Ja bih da bar pogledam.

— Cela moja toaleta stoji vam na raspoloženju, ljubazna tetka. Ako dopustite, ja mogu što šta pokazati vašoj sobarici. Ja sam dovela služavku iz Pariza, divna švalja.

— Vi ste vrlo dobri, mila moja. Ali, bogami, sramota me je.

— Sramota... — ponovi prekorno Varvara Pavlovna. — Ako hoćete da me usrećite — raspolažite sa mnom kao sa svojom sopstvenošću!

Marija Dmitrijevna se topila.

— Vous êtes charmante[16], — reče ona. — Ali što ne skidate šešir i rukavice?

— Kako? vi dopuštate? — upita Varvara Pavlovna i polako, kao razdragana, sastavi ruke.

— Razume se; pa vi ćete ručati s nama, nadam se. Ja... ja ću vas upoznati s mojom kćeri. — Marija Dmitrijevna se malo zbuni. „No! Neka ide kud ide!” pomisli ona. — Nešto mi je danas slaba.

— O, ma tante[17], kako ste dobri! — uzvikpu Varvara Pavlovna — pa prinese maramicu očima.

Slušče javi da je došao Gedeonovski. Stari brbljivac uđe, neprestano se klanjajući i smeškajući se. Marija Dmitrijevna ga pretstavi svojoj gošći. On se spočetka zbuni, ali se Varvara Pavlovna tako koketno držala prema njemu da mu se uši zapališe i izmišljotine, spletke, ljubaznosti potekoše kao med iz njegovih usta. Varvara Pavlovna ga je slušala, uzdržano se smešila i sama pomalo govorila. Ona je skromno pričala o Parizu, o svom putovanju, o Badenu; dva-triput je nasmejala Mariju Dmitrijevnu i svaki put je zatim lagano uzdisala i kao u mislima prekorevala samu sebe zbog neumesne veselosti: izmolila je dopuštenje da dovede Adu; skinuvši rukavice, pokazivala je svojim glatkim rukama, opranim sapunom à la guimauve, — kako se i gde nose volani, riševi, čipke, šu; obećala je doneti staklence s novim engleskim mirisom: Victoria's Essence, i obradovala se kao dete kad je Marija Dmitrijevna pristala da ga primi na poklon; malo je zaplakala setivši se kako se osećala kad je prvi put čula ruska zvona: „tako su mi duboko prodirala u samo srce”, rekla je.

U tom trenutku uđe Liza.

Od jutros, sve od trenutka kada je, ohladivši se sva od zaprepašćenja, pročitala pisamce Lavreckoga, Liza se spremala da se susretne s njegovom ženom; predosećala je da će se videti. Odluči se da je se ne kloni, da bi kaznila svoje, kao što ih je ona zvala, prestupničke nade. Nenadni prelom u njenoj sudbini potresao ju je iz osnova; za neka dva sata lice joj je smršalo; ali ona ni jedne suze nije pustila. „Tako mi i treba!” govorila je samoj sebi, ugušujući s teškom mukom nekakve gorke, zle težnje, koje su i nju samu plašile. — „No, treba da idem!” pomisli ona, čim doznade da je došla Lavrecka, pa uđe... Dugo je stajala pred vratima salona, pre nego što se odlučila da ih otvori; s mišlju: „ja sam joj skrivila” — pređe prag i napreže se da pogleda u nju, napreže se da se nasmeši. Varvara Pavlovna joj pođe nasuprot čim je spazi, pa joj se ovlaš

pokloni, ali ipak s poštovanjem. — Dopustite da vam se preporučim, — poče ona umiljavajući se: — vaša maman je tako milostiva prema meni da se nadam da ćete i vi biti... dobri. Izraz lica Varvare Pavlovne kad je rekla te poslednje reči, njen lukav osmeh, hladan a u isto vreme mek pogled, pokreti njenih ruku i ramena, sama njena haljina, celo njeno biće — izazvali su kad Lize takvu odvratnost da joj nije mogla ništa odgovoriti i jedva joj je pružila ruku. „Ova gospođica me se gadi”, pomisli Varvara Pavlovna, stežući snažno hladne Lizine prste, pa, okrenuvši se Mariji Dmitrijevnoj, reče poluglasno: „mais elle est délicieuse!“[18] Liza lako planu: u tom uzviku ona je osetila potsmeh, uvredu; ali se odluči da ne veruje svojim utiscima, pa sede kod prozora za đerđev. Varvara Pavlovna je i tu ne ostavi na miru: priđe joj, poče hvaliti njen ukus, njenu umetnost... Lizu zabole srce i ono poče snažno kucati: jedva se savladala, jedva se zadržala na mestu. Činilo joj se da Varvara Pavlovna sve zna, pa joj se ruga, trijumfujući u sebi. Na njenu sreću, Gedeonovski poče govoriti s Varvarom Pavlovnom, te odvrati njenu pažnju. Liza se naže nad, đerđev, pa ju je krišom pratila pogledom. „Tu ženu je on voleo” — pomisli ona. Ali odmah izbi iz glave i samu misao o Lavreckom: bojala se da ne izgubi vlast nad sobom, osećala je da joj se u glavi lagano vrti. Marija Dmitrijevna poče govoriti o muzici.

— Slušala sam, mila moja, — poče ona, — da ste izvanredan virtuoz.

— Odavno nisam svirala, — odgovori Varvara Pavlovna, sednuvši odmah za fortepijano, pa živo pređe prstima po klavijaturi. — Želite li?

— Molim vas lepo.

Varvara Pavlovna majstorski otsvira sjajni i teški Hercov etid. Imala je mnogo snage i okretnosti.

— Silfida! — uzviknu Gedeonovski.

— Izvanredno! — potvrdi Marija Dmitrijevna.

— E, Varvara Pavlovna, — reče ona, prvi put je nazivajući po imenu, — moram priznati da ste me zadivili; pa vi biste mogli koncerte priređivati. Ovde kod nas ima jedan muzičar, starac Nemac,

osobenjak, vrlo učen; on daje časove Lizi; on će prosto izgubiti pamet zbog vas.

— Lizaveta Mihajlovna takođe svira? — upitaće Varvara Pavlovna, okrenuvši ovlaš glavu prema njoj.

— Da, ona prilično svira i voli muziku; ali šta je ona prema vama? Nego ima ovde još jedan, mlad čovek; s njim vi treba da se upoznate. To je umetnik po duši i divno komponuje. Jedini vas on može potpuno oceniti.

— Mlad čovek? — reći će Varvara Pavlovna. — Ko je on? Nekakav siromah?

— Zaboga, prvi kavaljer kod nas, ta ne samo kod nas — et à Pétersbourg[19]. Kamer-junker, u najbolja društva primljen. Vi ste zacelo slušali o njemu: Panšin, Vladimir Nikolajević. On je ovde u zvaničnoj misiji... budući ministar, molim vas!

— I umetnik?

— Umetnik po duši, i tako ljubazan. Videćete ga. On je za sve ovo vreme često kod nas bivao; pozvala sam ga za večeras, nadam se da će doći, — dodade Marija Dmitrijevna s kratkim uzdahom i uzgrednim gorkim osmehom.

Liza razumede šta znači taj osmeh; ali njoj nije bilo do toga.

— I mlad? — ponovi Varvara Pavlovna, pomalo modulirajući iz tona u ton.

— Dvadeset osam godina — i najsrećnije spoljašnosti. Un jeune homme accompli[20], zaboga.

— Za mustru, može se reći, mladić, — primeti Gedeonovski.

Varvara Pavlovna iznenada zasvira burni Štrausov marš, koji je počinjao tako snažnim i brzim trilerom da se Gedeonovski čak strese; u samoj sredini valcera ona najednom pređe na tužan motiv i svrši arijom iz „Lučije”: Fra poco... Setila se da se vesela muzika ne slaže s njenim položajem. Arija iz „Lučije”, s akcentom na osetljivim notama, jako rastuži Mariju Dmitrijevnu.

— Kakva duša! — reče ona poluglasno Gedeonovskom.

— Silfida! — ponovi Gedeonovski i podiže oči k nebu.

Nastade vreme ručka. Marfa Timofejevna siđe ozgo kad je supa već bila na stolu. Ona se hladno držala prema Varvari Pavlovnoj, odgovarajući nepotpunim rečima na njene ljubaznosti, nije gledala u

nju. Varvara Pavlovna je ubrzo i sama uvidela da se s tom babom ne može izaći na kraj, pa prestade razgovarati s njom; zato Marija Dmitrijevna postade još ljubaznija sa svojom gošćom: tetkina neljubaznost ju je razljutila. Uostalom, nije samo Varvara Pavlovna u koju Marfa Timofejevna nije gledala: — ona i u Lizu nije gledala, ma da su joj se oči prosto sjaktile. Sedela je kao skameljena, sva žuta, bleda, sa stisnutim usnama — i ništa nije jela. Liza je izgledala mirna; i doista, u duši joj je postalo mirnije; čudna neka neosetljivost, neosetljivost osuđenog ovladala je njom. Za ručkom je Varvara Pavlovna malo govorila: baš kao da se opet snebivala i svom licu dala izraz skromne melanholije. Jedino je Gedeonovski oživljavao razgovor svojim pričanjem, ma da je svaki čas pogledao u Marfu Timofejevnu i kašljucao od golicanja u grlu, — to mu se uvek dešavalo kad god bi se pred njom spremao da laže, — ali mu ona nije smetala, nije ga prekidala. Posle ručka se videlo da Varvara Pavlovna mnogo voli preferans; to se Mariji Dmitrijevnoj toliko dopalo da je prosto bila ganuta i pomislila: „kakav li mora biti budala Fjodor Ivanić: nije umeo da razume ovaku ženu!”

Ona sede da igra karata s njom i Gedeonovskim, a Marfa Timofejevna odvede Lizu gore u svoju sobu, rekavši da se sasvim promenila, da je, mora biti, boli glava.

— Da, nju strašno boli glava, — reći će Marija Dmitrijevna, obraćajući se Varvari Pavlovnoj i prevrćući oči. — I ja često imam takvu migrenu...

— Ta šta kažete! — odgovori Varvara Pavlovna.

Liza uđe u tetkinu sobu, pa se iznurena skljoka na stolicu. Marfa Timofejevna je dugo, ćuteći, gledala u nju, tiho je klekla pred njom — počela joj, još neprestano ćuteći, ljubiti jednu pa drugu ruku. Liza se naže napred, pocrvene — i zaplaka, ali ne podiže Marfu Timofejevnu, ne ukloni svoje ruke: osećala je da nema prava da ih ukloni, nije imala prava smetati starici da izrazi svoje kajanje, saučešće, da izmoli od nje oproštaj za jučerašnje; i Marfa Timofejevna se nije mogla da naljubi tih jadnih, bledih, nemoćnih ruku — a suze su se lile i iz njezinih i iz Lizinih očiju, dok su obe ćutale; a mačak Matroz je preo u širokoj fotelji pored klupčeta s čarapom, izdužen plamen kandila jedva se micao pred ikonom, — u

susednoj sobi, iza vrata, stajala je Nastasija Karpovna, pa i ona krišom brisala svoje oči smotanom u klupče kockastom maramicom.

XL

A međutim dole, u salonu, igrao se preferans; Marija Dmitrijevna je dobila pa je bila dobro raspoložena. Lakej uđe i javi da je došao Panšin.

Marija Dmitrijevna ispusti karte i zabaci se u fotelju; Varvara Pavlovna pogleda u nju s poluosmehom, zatim okrete pogled na vrata. Pojavi se Panšin u crnom fraku s visokim engleskim okovratnicima, zakopčan do grla. „Teško mi je bilo pokoriti se, ali vi vidite, došao sam”: eto šta je izražavalo njegovo nasmejano, tek obrijano lice.

— Zaboga, Voldemare, — uzviknu Marija Dmitrijevna, — pre ste ulazili bez prijavljivanja.

Panšin odgovori Mariji Dmitrijevnoj samo pogledom, uljudno joj se pokloni, ali ne priđe ruci. Ona ga pretstavi; on otstupi jedan korak, pokloni se i njoj isto tako uljudno, ali s nijansom finoće i poštovanja, pa sede za kartaški sto. Preferans se brzo svrši. Panšin se raspita o Lizaveti Mihajlovnoj, saznade da nije sasvim zdrava, izjavi sažaljenje; zatim poče razgovarati s Varvarom Pavlovnom, diplomatski mereći i podvlačeći svaku reč, pažljivo slušajući njene odgovore do kraja. Ali važnost njegovog diplomatskog tona nije delovala na Varvaru Pavlovnu, nije prianjala za nju. Naprotiv: ona mu je s veselom pažnjom gledala u lice, govorila neusiljeno, i njene fine nozdrve lako su podrhtavale kao od uzdržanog smeha. Marija Dmitrijevna poče veličati njen talenat; Panšin učtivo, ukoliko su mu to dopuštali okovratnici, saže glavu, izjavi da je „u to izranije bio uveren”. I povede govor mal’ te ne o samom Meternihu. Varvara Pavlovna zažmire svojim kadifenim očima, pa reče poluglasno: „pa vi ste takođe umetnik, un confrère”[21], — dodade još tiše: „venez!”[22] — pa klimnu glavom prema fortepijanu. Ta jedna bačena reč: venez! — za tren oka, kao mađiskim putem promeni svu Panšinovu spoljašnost. Nestade njegovog zabrinutog držanja, on se osmehnu, ožive, otkopča frak, pa ponavljajući: „ah, kakav sam ja umetnik! a vi ste, čuo sam, prava umetnica”, — uputi se za Varvarom Pavlovnom ka fortepijanu.

— Naterajte ga da otpeva romansu: „Kako mesec plovi”, — viknu Marija Dmitrijevna.

— Vi pevate? — reći će Varvara Pavlovna, ozarivši ga sjajnim i brzim pogledom. — Sedite.

Panšin se stade nećkati.

— Sedite, — ponovi ona, lupnuvši energično po naslonu stolice.

On sede; nakašlja se, razvuče okovratnike, pa otpeva svoju romansu.

— Charmant[23], — reče Varvara Pavlovna; — vi divno pevate, vous avez du style[24], — ponovite.

Ona obiđe oko fortepijana, pa stade pravo prema Panšinu. On ponovi romansu, dajući melodramsko drhtanje svome glasu, Varvara Pavlovna je netremice gledala u njega, nalaktivši se na fortepijano i držeći svoje bele ruke u visini svojih usana. Panšin završi.

— Charmant, charmante idée[25], — reče ona S mirnom uverensšću poznavaoca. — Recite, jeste li napisali nešto za ženski glas, za mezzo-soprano?

— Ja skoro ništa ne pišem, — odgovori Panšin, — ja ovo tek onako, između poslova... a zar vi pevate?

— Pevam.

— O! otpevajte nam štogod, — reče Marija Dmitrijevna.

Varvara Pavlovna ukloni rukom kosu sa zarumenjenih obraza i zatrese glavom.

— Naši glasovi mora da idu jedan uz drugi, — reče ona, obraćajući se Panšinu: — otpevajmo u duetu. Znate li: Son geloso, ili La ci darem, ili Mira la bianca luna?

— Nekad sam pevao Mira la bianca luna, — odgovori Panšin, — ali odavno, zaboravio sam.

— Ne mari ništa, probaćemo poluglasno. Pustite mene.

Varvara Pavlovna sede za fortepijano. Panšin stade pored nje. Otpevaše poluglasno duet, pričem ga je Varvara Pavlovna nekoliko puta popravljala, zatim otpevaše glasno, zatim dvaput ponoviše: Mira la bianca lu... u... una. Glas Varvare Pavlovne je bio izgubio svežinu, ali ona je njim vladala vrlo vešto: Panšin se ispočetka plašio i pomalo pogrešno pevao, zatim se raspevao, i ako je pevao ne baš

besprekorno, a ono je micao ramenima, njihao se celim telom i s vremena na vreme dizao ruku kao pravi pravcati pevač. Varvara Pavlovna je otsvirala dve-tri stvarčice od Talberha i koketno „kazala” jednu francusku arijicu. Marija Dmitrijevna već više nije znala kako da izrazi svoje zadovoljstvo; htela je nekoliko puta da pošlje po Lizu; Gedeonovski tako isto nije mogao da nađe reči, pa je samo klimao glavom, — ali odjednom iznenada zevnu i jedva stiže da pokrije usta rukom. To zevanje nije umaklo Varvari Pavlovnoj; ona se najedared okrete leđima ka forteppjanu, reče: „assez de musique comme ça[26], da ćaskamo”, — pa skrsti ruke. „Oui, assez de musique”, veselo ponovi Panšin, pa započe s njom razgovor — živ, lak, na francuskom jeziku. „Sasvim kao u najboljem pariskom salonu”, mislila je Marija Dmitrijevna, slušajući njihov dvoličan i živ razgovor. Panšin se osećao potpuno zadovoljan; oči su mu sijale, on se smešio; spočetka je prelazio rukom po licu, mrštio obrve i isprekidano uzdisao kad god bi se sreo pogledom s Marijom Dmitrijevnom; a posle je sasvim zaboravio na nju, pa se sav predao uživanju polusvetskog poluumetničkog ćaskanja. Varvara Pavlovna se pokazivala kao veliki filosof; na sve je ona imala gotov odgovor, ni pri čemu se nije kolebala, ni o čemu nije dvoumila; opažalo se da je mnogo i često razgovarala s pametnim ljudima raznih kategorija. Sve njene misli, osećanja vrteli su se oko Pariza. Panšin navede govor na književnost: pokazalo se da je ona, isto kao i on, čitala samo francuske knjige: Žorž-Sand ju je ljutila, Balzaka je cenila, ma da ju je zamarao, u Siju i Skribu videla je velike poznavaoce srca, obožavala je Dima i Fevala; u duši je od svih njih najviše cenila Pol de Koka, ali, razume se, ni imena mu nije pomenula. Pravo reći, književnost je nije naročito zanimala. Varvara Pavlovna je vrlo vešto obilazila oko svega što bi moglo makar i izdaleka potsetiti na njen položaj; o ljubavi u njenim razgovorima nije bilo ni pomena: naprotiv, u njima se pre ogledala strogost prema preteranim strastima, razočaranost, smernost. Panšin joj je oponirao; ona se s njim nije slagala... ali čudna stvar! — u isto vreme kad su joj iz usta izlazile reči osude, često surove, zvuk tih reči je milovao i mazio, i oči su joj govorile... šta su upravo govorile te divne oči, — teško je bilo reći; ali to nisu bile ozbiljne, nejasne, već slatke reči. Panšin se trudio da

shvati njihov tajni smisao, trudio se da sam govori očima, ali je osećao da ništa ne izlazi; bio je svestan da je Varvara Pavlovna, kao prava, inostrana lavica stajala iznad njega, pa zbog toga i nije potpuno vladao sobom. Varvara Pavlovna imala je naviku da za vreme razgovora ovlaš dodiruje rukav onoga s kim razgovara; ti trenuci dodirivanja su jako uzbuđivali Vladimira Nikolajevića. Varvara Pavlovna imala je veštinu da se zbliži sa svakim; nije prošlo ni dva sata, a Panšinu se već činilo da je poznaje oduvek, a Liza, ona ista Liza koju je ipak voleo, koju je uoči toga dana zaprosio, — gubila se kao u magli. Bi poslužen čaj; razgovor postade još neusiljeniji. Marija Dmitrijevna zazvoni za slušče i poruči Lizi da siđe dole, ako ju je prošla glava. Čuvši Lizino ime, Panšin se upusti u pričanje o požrtvovanju, o tome ko je sposobniji za žrtvovanje — muškarci ili žene. Marija Dmitrijevna se odmah uzbudi, poče tvrditi da je žena sposobnija, izjavi da će to u dve reči dokazati, zaplete se i svrši nekim dosta neuspelim poređenjem. Varvara Pavlovna uze svesku nota, do pola se zakloni njom, pa, nagnuvši se prema Panšinu. grickajući biskvit, s mirnim osmehom na usnama i u pogledu, reče poluglasno: „elle n’a pas inventé la poudre, la bonne dame”[27]. Panšin se malko uplaši i začudi smelosti Varvare Pavlovne; ali on ne razumede koliko se prezrenje prema njemu samom krilo u tom neočekivanom izlivu, pa, zaboravivši ručkove na kojima ga je hranila, novac koji mu je davala na zajam, — on s istim takim osmehom i istim glasom odgovori (nesrećnik!): „je crois bien“ — i čak ne „je crois bien”, već — „j' crois ben!”[28]

Varvara Pavlovna baci na njega prijateljski pogled pa ustade. Liza uđe; Marfa Timofejevna ju je uzalud zadržavala: ona se reši da pretrpi iskušenje do kraja. Varvara Pavlovna joj pođe nasusret zajedno s Panšinom, na čijem se licu pojavi raniji diplomatski izraz.

— Kako ste sa zdravljem? — upita on Lizu.

— Sad mi je bolje, hvala, — odgovori ona.

— A mi se ovde malo zabavljali muzikom; žao mi je što niste čuli Varvaru Pavlovnu. Ona izvanredno peva, une artiste consommée[29].

— Odite ovamo, ma chère[30], — začu se glas Marije Dmitrijevne.

Varvara Pavlovna odmah, poslušno kao dete, priđe k njoj i sede na mali taburet kod njenih nogu. Marija Dmitrijevna je pozva zato da bi ostavila, bar za trenutak, svoju kćer nasamo s Panšinom: ona se još neprestano nadala da će se ona predomisliti. Sem toga, pade joj napamet misao koju odmah zažele da kaže.

— Znate li, — šapnu ona Varvari Pavlovnoj, — hoću da pokušam da vas pomirim s vašim mužem; ne jamčim za uspeh, ali ću pokušati. On mene, znate, jako ceni.

Varvara Pavlovna lagano diže oči na Mariju Dmitrijevnu i lepo sastavi ruke.

— Vi biste bili moj spasilac, ma tante[31], — reče ona tužnim glasom: — ne znam kako da vam zahvalim za vašu ljubaznost; ali ja sam i suviše skrivila Fjodoru Ivaniću; on mi ne može oprostiti.

— Pa zar ste vi... doista... — poče radoznalo Marija Dmitrijevna...

— Ne pitajte me, — prekide je Varvara Pavlovna pa obori pogled. — Bila sam mlada, lakomislena… Uostalom, neću da se pravdam.

— Pa ipak, zašto da se ne pokuša? Nemojte očajavati, — odgovori Marija Dmitrijevna i htede da je pljesne po obrazu, ali kad joj pogleda u lice — pokaja se. „Skromna, skromna, — pomisli ona, — a ovamo je prava lavica”.

— Vi ste bolesni? — govorio je u to vreme Panšin Lizi.

— Da, nisam zdrava.

— Ja vas razumem, — izusti on posle dosta dugoga ćutanja. — Da, ja vas razumem.

— Kako?

— Ja vas razumem, — ponovi značajno Panšin, koji prosto nije znao šta da kaže.

Liza se zbunila, a onda je pomislila: „neka!” Panšin načini tajanstven izgled, ućuta, gledajući ozbiljno u stranu.

— Nego, čini mi se, izbilo je jedanaest sati, — reći će Marija Dmitrijevna.

Gosti razumeše aluziju i počeše se pozdravljati. Varvara Pavlovna je morala obećati da će doći na ručak sutradan i dovesti Adu; Gedeonovski, koji za malo što nije bio zaspao, sedeći u uglu,

ponudi se da je otprati do kuće. Panšin se svečano pozdravi sa svima, a na stepenicama, nameštajući Varvaru Pavlovnu u kola, steže joj ruku i viknu za njom: au revoir![32] Gedeonovski sede pored nje; ona se celog puta zanimala time što je metala, kao slučajno, vrh svoje nožice na njegovu nogu; on se zbunjivao, govorio joj komplimente; ona se kikotala prigušeno, i bacala zaljubljene poglede, kad bi svetlost uličnih fenjera pala u kola. Valcer koji je ona sama otsvirala zvonio joj je u glavi, uzbuđivao je; ma gde bila, samo nek zamisli svetlost, balsku salu, brzo okretanje uz zvuke muzike — pa joj se duša odmah zapali, oči čudno zasvetle, osmeh joj počne bludeti po usnama, nešto graciozno-bahantsko joj se razlije po celom telu. Stigavši kući, Varvara Pavlovna lako iskoči iz kola — samo lavice umeju tako iskakati — okrete se Gedeonovskom, pa odjednom pršte u zvonak smeh pravo njemu u brk.

„Ljubazna osoba, — mišljaše statski savetnik, idući u svoj stan, gde ga je čekao sluga sa staklencetom kolonjske vode: — dobro je što sam stepski čovek... samo — zašto se smejala?”

Marfa Timofejevna je svu noć prosedela pored Lizine glave.

XLI

Lavrecki je proveo dan i po u Vasiljevskom i skoro sve vreme je lutao po okolini. Nije mogao dugo ostati na jednom mestu: jela ga je čama; osećao je sva mučenja neprestanih, plahovitih i nemoćnih želja. Seti se osećanja koje mu je bilo obuzelo dušu sutradan po dolasku u selo; seti se svojih tadašnjih namera i silno se naljuti na sebe. Šta ga je moglo odvojiti od onoga što je on smatrao svojom dužnošću, jedinim zadatkom svoje budućnosti. Žudnja za srećom — opet ta žudnja za srećom! — Vidi se, „Mihaljević je imao pravo" — mislio je on. — „Ti si ponovo zaželeo da nađeš sreću u životu, — govorio je samom sebi, — zaboravio si da je i to raskoš, nezaslužena milost, kad ona bar jedared poseti čoveka. Ona nije bila potpuna, bila je lažna, reći ćeš ti; pa traži svoja prava na potpunu, istinsku sreću! Obazri se, ko oko tebe blaguje, ko uživa? Eno, seljak ide na kosidbu; možda je on zadovoljan svojom sudbinom... A da li bi se ti hteo menjati s njim? Seti se svoje matere: kako su ništavno male bile njene želje, a kakva ju je zadesila sudbina. Vidi se da si se ti samo pohvalio pred Panšinom kad si mu rekao da si došao u Rusiju zato da oreš zemlju; ti si došao da se vučeš pod starost za devojčicama. Čim je došao glas o tvojoj slobodi, ti si sve bacio, sve si zaboravio, pa si potrčao kao deran za leptirom"... Lizina slika neprestano mu se pojavljivala u sred njegovih razmišljanja; on ju je s naporom gonio kao i drugu sliku koja mu se nametala, druge, neuzbudljivo lukave, lepe i mrske crte. Starac Anton opazi da gospodinu nisu sve koze na broju; uzdahnuvši nekoliko puta iza vrata i nekoliko puta na pragu, on se odluči da mu priđe, pa mu posavetova da popije nešto toplo. Lavrecki viknu na njega, naredi mu da izađe, a zatim mu se izvini; ali Anton se od toga još više ožalosti. Lavrecki nije mogao sedeti u salonu; sve mu se pričinjavalo da praded Andreja prezrivo gleda s platna u svog smoljavog potomka. — „Eh ti! nisko si pao!" činilo se da govore njegove usne u stranu iskrivljene. „Je li moguće, — mišljaše on, — da neću izaći na kraj sa sobom, — da ću se podati toj... gluposti?" (Teško ranjeni u ratu uvek zovu „glupošću" svoje rane. Da čovek ne obmanjuje samoga sebe, ne bi živeo na zemlji.) „Da li sam ja zbilja deran? Pa da: spazio sam Lizu, skoro u rukama držao mogućnost sreće za ceo

život — a nje najedanput nestalo; a tako je i u lutriji — kad bi se točak okrenuo još malo, i siromah bi postao bogat. Kad je nema, nema — pa kraj. Prihvatiću se posla stisnuvši zube, i narediću sebi da ćutim; srećom, nije mi prvi put da obuzdavam samoga sebe. I zašto sam bežao, zašto sedim ovde, turivši kao noj glavu u džbun? Strašno pogledati siromaštini u oči — glupost!" Antone! — viknu on glasno: — reci da se odmah upregne tarantas. — „Da, — pomisli on opet — treba da naredim sebi da ćutim, treba da uzmem samoga sebe u ježeve rukavice"...

Eto takvim razmišljanjima trudio se Lavrecki da pomogne svome jadu; ali on je bio veliki i jak; i sama Apraksija, koja nije bila toliko izlapela koliko bez ikakvih osećanja, odmahnu glavom i tužno ga isprati očima, kad on sede na tarantas, dolazeći u varoš. Konji su jurili; on je sedeo nepomično i pravo i nepomično gledao napred, na put.

XLII

Uoči toga dana Liza je pisala Lavreckom da dođe kod njih uveče; ali on prvo ode u svoj stan. Kod kuće ne zastade ni ženu ni kćer; od posluge doznade da je ona s njom otišla kod Kalitinih. Taj glas ga i iznenadi i razbesni. „Vidi se da se Varvara Pavlovna rešila da mi ne da živeti”, pomisli on s uzbuđenim srcem od pakosti. Poče hodati tamo amo, odgurujući neprestano nogama i rukama dečije igračke na koje je nailazio, knjige, razne ženske stvari; pozva Žistinu i naredi joj da ukloni sve to „đubre”. — Oui, monsieur[33], — reče ona, načinivši grimasu, i poče uređivati sobu, graciozno se naginjući i svakim svojim pokretom dajući Lavreckom osetiti da ga ona smatra za neotesanog medveda. S mržnjom je gledao on u njeno uvelo, ali još uvek „pikantno”, potsmešljivo, parisko lice, u njene bele narukavnike, svilenu kecelju i laku kapicu. On je najzad posla i, posle dugog kolebanja (Varvara Pavlovna se još nikako nije vraćala), reši se da se uputi Kalitinim, — ne Mariji Dmitrijevnoj (on ni za što ne bi ušao u njen salon, u onaj salon gde je bila njegova žena), već Marfi Timofejevnoj; seti se da zadnje stepenice sa ulaska za poslugu vode pravo k njoj. Lavrecki tako i učini. Slučaj mu pomože: u dvorištu naiđe na Šuročku; ona ga odvede k Marfi Timofejevnoj. Zastade je, protivno njenom običaju, samu; ona je sedela u kutu, gologlava, pogrbljena, sa skrštenim rukama na grudima. Videvši Lavreckoga, starica se vrlo uplaši, brzo ustade i poče hodati amo tamo po sobi, kao da traži svoj čepac.

— A gle, to si ti, gle, — poče ona, izbegavajući njegov pogled k užurbavši se; — pa zdravo! Pa šta ćeš? Šta da radiš! Gde si bio juče? Pa ona, ona doputovala, pa da. Pa, treba već nekako... Makar kako.

Lavrecki se spusti u stolicu.

— Pa sedi, sedi, — nastavi starica. — Ti si pravo gore došao? Pa da, razume se. Pa šta? Došao si da me obiđeš? Hvala!

Starica malo poćuta; Lavrecki nije znao šta da joj kaže; ali ona ga je razumevala.

— Liza... Da, Liza je sad ovde bila, — nastavi Marfa Timofejevna, povezujući se i drešeći gajtane svoga ridikila. — Ona nije sasvim

zdrava. Šuročka, gde si ti? Hodi ovamo, slatka sestro, zar ti ne možeš malo posedeti? I mene glava boli. Mora biti od onoga, od pevanja, od muzike.

— Od kakog pevanja, tetka?

— Nego šta; tu su ti oni, kako li ih ono zovete, duete razvezli. I sve talijanski; či-či i ča-ča, prave svrake. Počnu note izvoditi, prosto hvata za dušu. Onaj Panšin i ona tvoja. I kako se to sve brzo udesilo; pravo rođački, bez ceremonija. A uostalom, i to da ti kažem: i pseto — pa traži utočišta; ne može valjda propadati, kad ljudi ne gone.

— Ipak, priznajem, ja to nisam očekivao, — odgovori Lavrecki: — tu je bila potrebna velika smelost.

— Ne, dušo moja, to nije smelost, to je račun. Ta nek ide s milim Bogom! Ti je, čujem, šalješ u Lavrike; je li istina?

— Da, ja dajem to imanje Varvari Pavlovnoj.

— Je li tražila novaca?

— Nije još.

— No, nećeš dugo čekati. Ja te tek sad dobro vidim. Jesi li zdrav?

— Zdrav sam.

— Šuročka! — viknu odjednom Marfa Timofejevna: — idi-de, reci Lizaveti Mihajlovnoj — to jest, ne, pitaj je... ona je valjda dole?

— Dole je.

— E pa dobro; dakle pitaj je: kud je, reci, dela moju knjigu? ona već zna.

— Razumem.

Starica se opet užurba, poče otvarati fijoke na ormanu. Lavrecki je sedeo nepomično na svojoj stolici.

Odjednom se doču lak šum po stepenicama — i uđe Liza.

Lavrecki ustade i pokloni se; Liza se zaustavi na vratima.

— Lizo, Lizočka, — poče Marfa Timofejevna užurbano: — kuda si moju knjigu, knjigu kuda si metnula?

— Kakvu knjigu, tetka?

— Ta knjigu, Bože moj! Ja te, uostalom, nisam zvala... Ali, svejedno. Šta vi tamo dole radite? Evo i Fjodor Ivanić došao. — Kako tvoja glava?

— Nije ništa.

— Ti uvek govoriš: nije ništa. Šta je to kod vas dole — opet muzika?

— Ne — igraju karata.

— Ta ona je na svaku ruku. Šuročka, vidim da bi htela da trčiš po bašti. Idi.

— Ta neću, Marfa Timofejevna...

— Ne pričaj, molim te, već odlazi. Nastasija Karpovna je otišla sama u baštu: budi s njom. Poštuj staricu. — Šuročka izađe. — Ta gde je to moj čepac? Zbilja, kud se to on deo?

— Dopustite, ja ću potražiti, — reći će Liza.

— Sedi, sedi; ni meni još nisu noge otpale. Mora da je tamo, u spavaćoj sobi.

I Marfa Timofejevna se udalji, bacivši pogled na Lavreckog. Bila je ostavila otvorena vrata; ali se odjednom vrati k njima i zatvori ih.

Liza se nasloni na naslon od fotelje i lagano prinese ruke svome licu; Lavrecki ostade gde je bio.

— Eto kako smo se morali videti, — reče on naposletku.

Liza ukloni ruke od lica.

— Da, — reče ona muklo; — skoro smo bili kažnjeni.

— Kažnjeni, — reče Lavrscki. — A zašto ste vi kažnjeni?

Liza podiže na njega svoje oči. One nisu pokazivale ni tugu ni uznemirenost: izgledale su manje i tamnije, lice joj je bilo bledo; malko otvorene usne su takođe bile pobledele.

Lavreckom zadrhta srce od žalosti i ljubavi.

— Vi ste mi pisali: sve je svršeno, — prošapta on: — da, sve je svršeno — pre nego što je i počelo.

— To sve treba zaboraviti, — reći će Liza; — milo mi je što ste došli; htela sam vam pisati, ali ovako je bolje. Samo treba što pre da se koristimo ovim trenucima. Nama oboma ostaje da izvršimo svoju dužnost. Vi se, Fjodore Ivaniću, treba da pomirite sa svojom ženom.

— Lizo!

— Ja vas to molim; samo se tim može zagladiti... sve što je bilo. Vi ćete promisliti — i nećete mi odbiti molbu.

— Lizo, zaboga — vi tražite nešto nemogućno. Gotov sam da uradim sve što naredite; ali da se sad pomirim s njom!... Pristajem na sve, sve sam zaboravio; ali ne mogu valjda naterati svoje srce... Zaboga, to je nemilosrdno!

— Ja ne tražim od vas... to što vi kažete; nemojte živeti s njom, ako ne možete; ali se pomirite, — odgovori Liza pa opet prinese ruku očima. — Setite se svoje kćerčice; učinite to meni za ljubav.

— Dobro, — reče Lavrecki kroz zube; — ja ću to učiniti, recimo; time ću izvršiti svoju dužnost. Ali vi, — u čemu je vaša dužnost?

— To ja znam.

Lavrecki se odjednom strese.

— Da se ne spremate da se udate za Panšina? — upita on.

Liza se osmehnu jedva primetno.

— O, ne! — reče ona.

— Ah, Lizo, Lizo! — uzviknu Lavrecki; — kako bismo mogli biti srećni!

Liza opet pogleda u njega.

— Sad ćete i sami videti, Fjodore Ivaniću, da sreća ne zavisi od nas, već od Boga.

— Da, zato što vi...

Vrata na susednoj sobi se brzo otvoriše i Marfa Timofejevna uđe s čepcom u ruci.

— Jedva sam našla, — reče ona, stajući između Lavreckog i Lize. — Sama sam ga zaturila. Eto šta znači starost, muka jedna! A uostalom, ni mladost nije bolja. Šta, i ti ćeš sa ženom u Lavrike? — dodade ona, obraćajući se Fjodoru Ivaniću.

— S njom u Lavrike? Ja? Ne znam — reče on, počekavši malo.

— Ti nećeš. dole silaziti?

— Danas — neću.

— Pa dobro, kako znaš; a ti, Lizo, ja mislim, trebalo bi da odeš dole. Ah, mili Bogo, ja i zaboravila nasuti hrane zimovki. Pa pričekajte, sad ću ja.

I Marfa Timofejevna istrča, ne metnuvši čepac.

Lavrecki brzo priđe Lizi.

— Lizo, — poče on preklinjući: — mi ćemo se rastati zauvek, srce mi se cepa — dajte mi ruku na rastanku.

Liza podiže glavu. Njen umorni, skoro ugašen pogled zaustavi se na njemu...

— Ne, — reče ona, pa trže natrag već pruženu ruku: — ne, Lavrecki (ona ga je sad prvi put tako nazvala), ne dam vam svoju

ruku. Na što? Idite, molim vas. Vi znate, ja vas volim... da, ja vas volim, — dodade on s naporom; — ali ne... ne.

I ona prinese maramicu svojim usnama.

— Dajte mi bar tu maramicu.

Vrata škripnuše... Maramica skliznu niz Lizina kolena. Lavrecki je prihvati, pre nego što pade na pod, brzo je turi u bočni džep, pa okrenuvši se srete se očima s Marfom Timofejevnom.

— Lizočka, čini mi se, zove te mati, — reče starica.

Liza odmah ustade i izađe.

Marfa Timofejevna opet sede u svoj kutak. Lavrecki se poče opraštati s njom.

— Feđa, — reče ona odjednom.

— Šta, tetka?

— Jesi li ti pošten čovek?

— Kako?

— Pitam te: jesi li pošten čovek?

— Nadam se da jesam.

— Hm... A daj mi časnu reč da si pošten čovek.

— Izvolite. Ali na što to?

— Ja već znam na što. Pa i ti, hrano moja, ako dobro promisliš, — jer ti nisi glup, — sam ćeš pojmiti zašto te to pitam. A sad zbogom, sinko. Hvala ti što si me obišao; a pamti šta si mi obećao, Feđa, i poljubi me. Ah, dušo moja, teško ti je, znam; ali nikome nije lako. Ta koliko sam zavidela muvama; eto, mislila sam, kome je lako živeti na svetu; ali jedared, noću, čujem kako muha u paukovim šapama čami, — ne, mislim se, i na njih nailazi nepogoda. Šta da radiš, Feđa; a ipak se sećaj date reči. Idi.

Lavrecki izađe na zadnji izlaz i već se približavao kapiji... kad ga stiže lakej.

— Marija Dmitrijevna je naredila da vas zamolim da izvolite k njoj, — reče on Lavreckom.

— Reci, brate da sad ne mogu... — poče Fjodor Ivanić.

— Naredili su da vas mnogo molim, — nastavi lakej: — naredili su da vam kažem da su kod kuće.

— A zar su gosti otišli? — upita Lavrecki.

— Jesu, molim vas, — odgovori lakej, pa se osmehnu.

Lavrecki sleže ramenima, pa se uputi za njim.

XLIII

Marija Dmitrijevna je sedela sama u svom kabinetu, u volterovskoj fotelji i mirisala kolonjsku vodu; čaša vode s fler-d’-oranžom stajala je pored nje na stočiću. Ona je bila uzrujana i kao da se bojala.

Lavrecki uđe.

— Vi ste želeli da me vidite, — reče on, klanjajući se hladno.

— Da, — odgovori Marija Dmitrijevna i popi malo vode; — rekla sam da vas zamole da dođete kod mene: potrebno je da razgovaram s vama. Sedite, molim vas. — Marija Dmitrijevna odahnu. — Vi znate, — nastavi ona, — vaša žena je došla.

— To mi je poznato, — progovori Lavrecki.

— Pa da, to jest, htela sam reći: ona je kod mene došla i ja sam je primila; pa evo o čemu hoću sada s vama da se objasnim, Fjodore Ivaniću. Ja sam, hvala Bogu, zaslužila, mogu reći, opšte poštovanje, i ništa nepristojno ni za šta na svetu neću učiniti. Iako sam predvidela da će vam to biti neprijatno, ipak se nisam odlučila da je odbijem, Fjodore Ivaniću; ona mi je srodnica — po vama: zamislite se u mom položaju, kako sam imala pravo da je ne primim u kuću, — recite i sami?

— Vi se uzalud uzrujavate, Marija Dmitrijevna,. — odgovori Lavrecki, — vrlo ste dobro učinili; ja se ni malo ne ljutim. Ja uopšte ne nameravam da onemogućim Varvari Pavlovnoj da se viđa sa svojim poznanicima; danas nisam ušao kod vas samo zato što nisam hteo da se sretnem s njom — to je sve.

— Ah, kako mi je prijatno to čuti od vas, Fjodore Ivaniću, — uzviknu Marija Dmitrijevna; — uostalom, ja sam to uvek očekivala od vaših plemenitih osećanja. A što se ja uzrujavam, — to nije ništa čudno: ja sam žena i mati. A vaša supruga... naravno, ja ne mogu biti sudija između vas i nje — to sam ja i njoj kazala; ali ona je tako ljubazna dama da sem zadovoljstva ništa drugo ne može pričiniti.

Lavrecki se osmehnu i poigra se šeširom.

— Pa evo šta sam vam htela još reći, Fjodore Ivaniću, — nastavi Marija Dmitrijevna, primakavši mu se malo: — kad biste videli kako se ona skromno ponaša, kako je smerna! — Boga mi, to je čak dirljivo. Pa kad biste čuli kako ona o vama govori! Ja sam mu, veli,

kriva koliko sam živa; ja ga, veli, nisam umela ceniti; to je, veli, anđeo, a ne čovek. Boga mi, baš tako kaže: anđeo. Ona se tako kaje... ja, bogami, nikad nisam videla da se čovek može tako kajati!

— A šta, Marija Dmitrijevna, — reče Lavrecki, — dopustite da budem radoznao: kažu da je Varvara Pavlovna kod vas pevala; dok se kajala, ona je pevala, ili kako?...

— Ah, kako vas nije sramota da tako govorite! Ona je pevala i svirala samo zato da mi učini prijatnost, jer sam je ja to jako molila, skoro joj naređivala. Vidim da joj je teško, tako teško, pa se mislim: čim da je razonodim, — a i čula sam da ima tako divan talenat. — Zaboga, Fjodore Ivaniću, ona je sasvim utučena, upitajte makar Sergija Petrovića; ubijena žena, tout-à-fait[34], šta vi to govorite?

Lavrecki samo sleže ramenima.

— A zatim, što vam je anđelak ona vaša Adočka, što je slatka! — Kako je mila, kako je pametna; pa što govori francuski; i ruski razume — meni je kazala: tetice. I znate li, nema to da se tuđi, kao što se skoro sva deca u njenim godinama tuđe, — ni traga od, toga. Strašno liči na vas, Fjodore Ivaniću. Oči, obrve... ama, — vi, pravi pravcati vi. Ja taku malu decu ne volim mnogo, to priznajem; ali sam se u vašu ćerčicu prosto zaljubila.

— Marija Dmitrijevna, — reče odjednom Lavrecki, — dopustite da vas upitam zašto vi to sve meni govorite?

— Zašto? — Marija Dmitrijevna opet pomirisa kolonjsku vodu i napi se vode. — Pa zato, Fjodore Ivaniću, ja to govorim što... pa ja sam vam rođaka, ja se jako interesujem za vas... ja znam da vi imate ne može biti bolje srce. Čujte me, mon cousin[35], — ja sam ipak žena iskusna i neću govoriti u vetar: oprostite, oprostite vašoj ženi. — Oči u Marije Dmitrijevne odjednom se napuniše suzama. — Zamislite: mladost, neiskustvo... no, možda rđav primer: nije imala takvu mater koja bi je uputila. Oprostite joj, Fjodore Ivaniću, ona je bila dosta kažnjena.

Mariji Dmitrijevnoj počeše kapati suze niz obraze; ona ih nije brisala: volela je da plače. Lavrecki je sedeo kao na uglevlju. „Bože moj, — mislio je on, — kakva su ono mučenja, kakav mi je ovo dan danas!”

— Vi ne odgovarate, — poče opet Marija Dmitrijevna, — kako treba da vas razumem? — Zar vi možete biti tako nemilosrdni? Ne, ja u to neću da verujem. Osećam da su vas moje reči uverile. Fjodore Ivaniću, Bog će vas nagraditi za vašu dobrotu, a vi primite sad iz mojih ruku vašu ženu...

Lavrecki se i nehotice podiže sa stolice; Marija Dmitrijevna i sama ustade, pa brzo zađe za zaklon i izvede otuda Varvaru Pavlovnu. Bleda, polumrtva, oborenih očiju, ona se, izgledalo je, odricala svake vlastite misli, svake volje, — sva se predala u ruke Marije Dmitrijevne.

Lavrecki otstupi korak nazad.

— Vi ste bili ovde, — viknu on.

— Ne krivite je, — reče brzo Marija Dmitrijevna: — ona nipošto nije htela ostati, ali sam joj ja naredila da ostane, i ja sam je namestila iza zaklona. Ona me je uveravala da će vas to još više ražljutiti; ja je nisam htela ni čuti; ja vas bolje znam nego ona. Pa primite iz mojih ruku vašu ženu; hodite, Varja, ne bojte se, padnite pred noge vašem mužu (ona je povuče za ruku) — i primite moj blagoslov...

— Čekajte, Marija Dmitrijevna, — prekide je Lavrecki potmulim ali uzbuđenim glasom. — Vi verovatno, volite dirljive prizore. (Lavrecki se nije varao: Marija Dmitrijevna je još iz instituta sačuvala strast prema nekoj teatralnosti). Oni vas zabavljaju; ali druge od njih muka spopada. Uostalom, ja s vama neću govoriti: u ovoj sceni niste vi radno lice. Šta vi hoćete od mene, gospođo? — dodade on, obraćajući se ženi. — Zar nisam učinio za vas što sam mogao? Nemojte mi odgovarati da niste tražili taj sastanak; neću vam verovati, — i vi znate da vam ne mogu verovati. Pa šta hoćete? Vi ste pametni, — vi ništa ne radite bez cilja, treba da uvidite da ja ne mogu živeti s vama kao što sam živeo ranije; ne zato što se ljutim na vas, već zato što sam postao drugi čovek. To sam vam rekao drugog dana po vašem povratku, i vi se sami u ovom trenutku u duši sa mnom slažete. Ali vi želite da povratite svoj glas u javnosti; vama je malo da živite sa mnom u kući, vi želite da živite sa mnom pod jednim krovom — nije li tako?

— Ja želim da mi oprostite, — reče Varvara Pavlovna, ne podižući očiju.

— Ona želi da joj oprostite, — ponovi Marija Dmitrijevna.

— I ne radi sebe, već zbog Ade, — šapnu Varvara Pavlovna.

— Ne zbog sebe, već zbog vaše Ade, — ponovi Mapu ja Dmitrijevna.

— Odlično. Vi to hoćete? — reče Lavrecki s naporom. — Izvolite, ja i na to pristajem.

Varvara Pavlovna baci na njega brz pogled, Marija Dmitrijevna uzviknu: — no, hvala Bogu! — Pa opet povuče Varvaru Pavlovnu za ruku. — A sad primite od mene...

— Pričekajte, kažem vam, — prekide je Lavrecki. — Ja pristajem da živim s vama, Varvara Pavlovna, — nastavi on, — to jest, ja ću vas odvesti u Lavrike i živeću s vama koliko budem imao snage, a zatim ću otputovati — pa ću navraćati. Vi vidite, ja vas neću varati; ali ne tražite više ništa od mene. Vi biste se sami nasmejali kad bih ja ispunio želju vaše poštovane rođake, pa vas pritiskao na svoje srce, počeo vas uveravati da... da prošlosti nije bilo, da će posečeno drvo opet procvetati. Ali ja vidim da se moram pokoriti. Vi tu reč nemojte tako razumeti... ali to je svejedno. Ponavljam, ja ću živeti s vama... ili, ne, ja to ne mogu obećati... Sastaću se s vama, opet ću vas smatrati za svoju ženu...

— Dajte joj bar na tome ruku, — reče Marija Dmitrijevna, kojoj su se suze već bile davno osušile.

— Ja do sada nikad nisam prevario Varvaru Pavlovnu, — odgovori Lavrecki: — ona će mi i tako poverovati. Odvešću je u Lavrike, — i pamtite Varvara Pavlovna: naš ugovor smatraće se da je narušen čim vi otidete van Lavrika. A sad mi dopustite da se udaljim.

On se pokloni obema damama i brzo izađe napolje.

— Vi je ne vodite sa sobom, — viknu za njim Marija Dmitrijevna...

— Ostavite ga, — šapnu joj Varvara Pavlovna, pa je odmah zagrli, poče joj zahvaljivati, ljubiti joj ruke, nazivati je svojom spasiteljkom.

Marija Dmitrijevna je milostivo primala njene nežnosti; ali u duši nije bila zadovoljna ni Lavreckim ni Varvarom Pavlovnom, ni celim prizorom što ga je ona pripremila. Ispalo je malo dirljivo; Varvara Pavlovna, po njenom mišljenju, trebalo je da padne pred noge svoga muža.

— Kako to vi mene niste razumeli? — objašnjavala je ona: — pa ja sam vam rekla: padnite mu pred noge.

— Ovako je bolje, mila tetkice; ne brinite se — sve je divno, — tvrdila je Varvara Pavlovna.

— Pa i on — hladan kao led, — napomenu Marija Dmitrijevna. — Recimo, vi niste plakali, ali ja sam se pred njim rasplinula. Hoće da vas zatvori u Lavrike. Pa kako, — nećete ni k meni moći dolaziti? Svi su muškarci neosetljivi, — reče ona na završetku i značajno odmahnu glavom.

— Zato žene umeju ceniti dobrotu i velikodušnost, — reče Varvara Pavlovna, pa tiho kleče pred Marijom Dmitrijevnom, obuhvati joj puni stas rukama i pritište uz nju svoje lice. To lice se krišom smešilo, a Mariji Dmitrijevnoj počeše opet kapati suze.

A Lavrecki ode u svoj stan, zaključa se u sobici svoga sobara, prući se po divanu i preleža do jutra.

XLIV

Sutradan je bila nedelja. Zvuk zvona za jutrenje nije probudio Lavreckog — on nije sklopio očiju svu noć — već ga je potsetio na drugu jednu nedelju, kada je po Lizinoj želji išao u crkvu. On brzo ustade; nekakav potajni glas mu je govorio da će je i danas tamo videti. On bez šuma izađe iz kuće, naredi da se kaže Varvari Pavlovnoj, koja je još spavala, da će se on vratiti za ručak, pa se krupnim koracima uputi onamo kuda ga je zvalo jednoliko tužno zvonjenje. Došao je rano: skoro nikoga još nije bilo u crkvi; crkvenjak je čitao za pevnicom časove; pokašto prekinut kašljem njegov glas je ravnomerno zvučao, čas padajući čas se dižući. Lavrecki se smesti nedaleko od izlaska. Bogomoljci su prolazili jedan po jedan, zaustavljali se, krstili se, klanjali se na sve strane; koraci su im zvonili u praznini i tišini, glasno odjekujući pod svodovima. Neka nemoćna starica u iznošenom ogrtaču s kapišonom klečala je pored Lavreckog i usrdno se molila. Njeno bezubo, žuto, smežurano lice izražavalo je napregnutu razdraganost; crvene oči neprestance su gledale gore u ikone na ikonostasu; koščata ruka neprestano se pomaljala ispod ogrtača i lagano ali čvrsto pravila veliki širok krst. Jedan seljak guste brade i turobnog lica, razbarušen i izgužvan uđe u crkvu, odmah kleče na oba kolena i poče se brzo krstiti, zabacujući nazad i stresajući glavu posle svakog poklona. Talco se gorka tuga ogledala u njegovom licu, u svima njegovim pokretima da se Lavrecki reši da mu priđe i upita ga šta mu je. Seljak plašljivo i grubo posrte nazad, pogleda u njega... „Umro mi sin”, reče on brzo, — pa se ponovo uze klanjati... „Šta njima može zameniti uteha crkve”, — pomisli Lavrecki, — pa i sam pokuša da se moli; ali mu je srce bilo otromilo, ogrubelo, i misli su bile daleko. On je jednako čekao Lizu — ali Liza nije dolazila. Crkva se počela puniti narodom; nje nikako nije bilo. Služba se počela, đakon već pročitao jevanđelje zazvonilo Dostojno; Lavrecki se pomače malo napred — i odjednom spazi Lizu. Ona je došla pre njega, ali je on nije bio spazio; priljubivši se između zida i pevnice, ona se nije osvrtala, nije se micala. Lavrecki nije skidao s nje očiju sve do kraja službe: on se opraštao s njom. Narod se poče razilaziti, a ona neprestano stoji; činilo se da čeka da ode Lavrecki. Najzad se prekrsti poslednji put pa pođe, ne okrećući

se; s njom je bila jedna sobarica. Lavrecki izađe odmah za njom iz crkve i stiže je pa ulici; ona je išla vrlo brzo, oborivši glavu i spustivši veo preko lica.

— Dobar dan, Lizaveta Mihajlovna, — reče on glasno, s izveštačenom neusiljenošću: — mogu li vas pratiti?

Ona ništa ne reče: on se uputi naporedo s njom.

— Jeste li zadovoljni mnom? — upita je on, spustivši glas. — Jeste li čuli šta se juče desilo?

— Da, da, — reče ona šapatom, — to je dobro.

I ona pođe još brže.

— Jeste li zadovoljni?

Liza samo klimnu glavom.

— Fjodore Ivaniću, — poče ona mirnim, ali slabim glasom, — htela sam vas zamoliti: nemojte više k nama dolaziti, otputujte što pre; posle se možemo videti, — nekad, kroz godinu dana. A sad, učinite to meni za ljubav; ispunite moju molbu, tako vam Boga.

— Ja sam gotov da vam se u svemu pokorim, Lizaveta Mihajlovna: — ali zar ovako treba da se rastanemo? zar mi nećete reći nijednu reč?...

— Fjodore Ivaniću, eto, vi sad idete pored mene... A već ste tako daleko od mene. I ne samo vi, već...

— Dovršite, molim vas! — viknu Lavrecki, — šta hoćete da kažete?

— Čućete, možda... ali, ma šta bilo, zaboravite... ne, nemojte me zaboraviti, sećajte me se.

— Ja da vas zaboravim...

— Dosta, zbogom. Nemojte ići za mnom.

— Lizo, — poče Lavrecki...

— Zbogom, zbogom! — ponovi ona, još više spusti veo i skoro trkom pojuri napred.

Lavrecki pogleda za njom, pa oborivši glavu, pođe nazad ulicom. Nabasa na Lema, koji je takođe išao, nabivši šešir na nos i gledajući sebi pred noge.

Oni ćuteći pogledaše jedan u drugog.

— No, šta kažete? — reče najzad Lavrecki.

— Šta ću reći? — odgovori Lem turobno: — ništa ne kažem. Sve je umrlo, i mi smo umrli (Alles ist todt und wir sind todt). Vi ćete

valjda nadesno?

— Nadesno.

— A ja nalevo. Zbogom.

Sutradan Fjodor Ivanić se sa ženom krene u Lavrike. Ona je išla napred, u fijakeru, s Adom i Žistinom; on pozadi — u tarantasu. Lepa devojčica za sve vreme nije se uklanjala od kolskog prozora; ona se svemu čudila: seljacima, seljankama, bunarima, lukovima na rukunicama, zvoncadima i mnoštvu gakulja; Žistina se s njom zajedno čudila; Varvara Pavlovna se smejala njihovim opaskama i uzvicima... Ona je bila dobro raspoložena; pred polazak iz varoši O...imala je objašnjenje sa svojim mužem.

— Ja razumem vaš položaj, — rekla mu je ona, i on je, po izrazu njenih pametnih očiju, mogao zaključiti da ona potpuno razume njegov položaj, — ali vi ćete mi bar to priznati da se sa mnom lako živi; a ja vam se neću nametati; htela sam da osiguram Adinu budućnost; više mi ništa ne treba.

— Da, vi ste postigli svoj cilj, — reče Fjodor Ivanić.

— Ja sad samo o jednom maštam: da se zauvek. sakrijem u pustinji; večno ću se sećati vašeg dobročinstva...

— Pih! dosta, — prekide je on.

— I umeću ceniti vašu nezavisnost i vaš mir, — dovrši ona svoju pripremljenu rečenicu.

Lavrecki joj se duboko pokloni. Varvara Pavlovna razumede da joj muž u duši zahvaljuje.

Idućeg dana pred veče stigoše u Lavrike; posle nedelju dana Lavrecki otputuje u Moskvu, ostavivši ženi pet hiljada na izdržavanje — a drugog dana posle odlaska Lavreckog javi se Panšin, koga je Varvara Pavlovna molila da je ne zaboravi u samoći. Ona ga je primila ne može biti bolje, i do duboko u noć visoke sobe u kući, pa i sama bašta, odjekivale su od muzike, pesme i veselih francuskih razgovora. Panšin se pogostio tri dana kod Varvare Pavlovne; praštajući se s njom i stežući snažno njene lepe ruke, obeća da će se brzo vratiti — i održao je svoje obećanje.

XLV

Liza je imala naročitu, omanju sobicu na drugom spratu u kući njene matere, čistu, svetlu, s belim krevetićem, sa saksijama s cvećem po kutovima i pred prozorima, s malenim pisaćim stočićem, gomilicom knjiga i raspećem na zidu. Ta soba se zvala dečja; Liza se u njoj rodila. Vrativši se iz crkve, gde ju je video Lavrecki, ona je pažljivije nego obično dovela sve u red, svuda izbrisala prašinu, pregledala i prevezala tračicama sve svoje sveske i pisma prijateljica, zatvorila sve fijoke, zalila cveće i dodirnula rukom svaki cvet. Sve je to činila bez žurbe, bez šuma, s nekom razdraganom i tihom brižljivošću na licu. Ona najzad zastade nasred sobe, lagano se obazre, pa priđe k stolu nad kojim je visilo raspeće, kleče, metnu glavu na stisnute ruke i osta nepomična.

Marfa Timofejevna uđe i zastade je u istom položaju. Liza nnje primetila kad je ona došla. Starica je izišla na prstima i iza vrata nekoliko puta glasno se nakašljala. Liza se hitro diže i obrisa oči, na kojima su se blistale svetle suze.

— A ti si, vidim, opet uspremala svoju ćelijicu, — progovori Marfa Timofejevna, pa se duboko naže nad saksijom s mladom ružom: — kako divno miriše!

Liza pogleda zamišljeno u svoju tetku.

— Kakvu ste to reč rekli! — prošapta ona.

— Kakvu reč, kakvu? — živo prihvati starica: — šta hoćeš da kažeš? — To je strašno, — poče ona, zbaciv najedared čepac i sevši na Lizin krevetić: — ovo prevazilazi moju snagu! Četvrti je dan danas kako se kuvam kao u kotlu; ne mogu se više praviti, kao da ništa ne primećujem, — ne mogu gledati kako postaješ sve bleđa, kako veneš, plačeš, ne mogu, ne mogu!

— Ama šta je vama, tetka? — reče Liza: — ja ništa...

— Ništa? — uzviknu Marfa Timofejevna: — to ti drugom reci, a ne meni! Ništa! a ko je maločas klečao? u koga su trepavice još mokre od suza? Ništa! Ta pogledaj na sebe, šta si načinila od svog lica, kud si dela svoje oči? — Ništa! Zar ja ne znam sve?

— To će proći, tetka; dajte mi vremena.

— Proći će, ali kad? Gospode Bože moj, Vladiko! zar si ga doista tako zavolela? Ta on je starac, Lizočka. No, ne poričem, on je dobar

čovek, ne ujeda; ali šta to znači? svi smo mi dobri ljudi; zemlja je prostrana, toga dobra će uvek biti mnogo.

— Ja vam kažem, sve će to proći, sve je to već prošlo.

— Slušaj, Lizočka, što ću ti reći, — reče odjednom Marfa Timofejevna, nameštajući Lizu na krevet pored sebe i nameštajući joj čas kosu čas povezaču. — To se tebi samo tako u žestini čini da tvome jadu nema pomoći. Eh, dušo moja, samo od smrti nema leka! Ti samo reci sama sebi: „ne dam se, — pa kraj!” pa ćeš se i sama posle čuditi kako će brzo, lepo proći. Samo se pretrpi.

— Tetka, — odgovori Liza; — ono je već prošlo, sve je prošlo.

— Prošlo; kako prošlo! Eto ti se čak i nosić ušiljio, a ti veliš: prošlo. Jadno ti prošlo!

— Jeste, prošlo je, tetka, ako samo hoćete da mi pomognete, — reče Liza s iznenadnim oduševljeljem, pa se obisnu o vrat Marfi Timofejevnoj. — Mila tetka, budite mi prijatelj, pomozits mi; nemojte se ljutiti, razumejte me...

— A šta je to, šta je to, mila moja? Ne plaši me, molim te; sad ću početi vikati, ne gledaj me tako; govori brže šta je to?

— Ja... ja hoću... — Liza sakri svoje lice na grudima Marfe Timofejevne... — Hoću da idem u manastir, — reče ona prigušeno.

Starica prosto skoči s kreveta.

— Prekrsti se, sestro, Lizočka, dođi k sebi: šta to govoriš, Bog s tobom, — promuca ona najzad: — lezi, golubice, spavaj malo; to ti je sve od nespavanja, dušo moja.

Liza podiže glavu, obrazi su joj bili zažareni.

— Ne, tetka, — reče ona, — ne govorite tako; ja sam se odlučila, ja sam se molila, molila sam Boga da me usavetuje; sve je svršeno, svršen je moj život s vama. Takva lekcija nije uzalud; ali ja ne mislim prvi put o tome. Sreća mi nije pristajala; čak i kad sam imala nade na sreću, srce me je tištalo. Ja sve znam, i svoje grehe i tuđe, i kako je tatica stekao bogatstvo; sve znam. Za sve to treba izmoliti oproštaj. Vas me je žao, žao me je mamice, Lenočke; ali nemam kud; osećam da mi nije suđeno da živim ovde; već sam se sa svima oprostila, svemu sam se u kući poklonila poslednji put; nešto me zove odavde; nešto me muči, htela bih da se zauvek zatvorim. Nemojte me zadržavati, nemojte me odvraćati, pomozite mi, inače ću sama otići...

Marfa Timofejevna je zaprepašćeno slušala svoju bratanicu.

„Ona je bolesna, bunca, — mislila je ona; — treba poslati po lekara; ali po kojeg? Gedeonovski onomadne hvalio nekoga; on sve laže — a možda je taj put kazao istinu”. Ali kad se uverila da Liza nije bolesna i da ne bunca, kad je, na sve njene napomene, Liza stalno odgovarala sve jedno isto, Marfa Timofejevna se uplaši i preko mere snuždi.

— Ama ti ne znaš, golubice moja, — poče je ona savetovati, — kakav je život u manastirima! Pa tebe će, milu moju, hraniti zelenim konopljanim zejtinom, navući će na tebe rubine debele predebele, teraće te da ideš po zimi; a ti to nećeš ništa moći podneti, Lizočka. To su kod tebe sve Agašini tragovi; to te je ona zavela. Ali se ona prvo naživela, do mile volje se naživela; proživi i ti. Pusti me makar da mirno umrem, a posle radi što hoćeš. I ko je to još video da se zbog takve neke kozje brade, oprosti mi Gospode, zbog muškarca — ide u manastir? Pa dobro, ako ti je tako teško, otidi, pomoli se ugodniku, otsluži moleban, ali ne meći crne kamilavke na svoju glavu, molim te kao boga, kao bogorodicu....

I Marfa Timofejevna gorko zaplaka.

Liza ju je tešila, brisala joj suze, sama plakala, ali je ostala nepokolebljiva. Iz očajanja Marfa Timofejevna pokuša da upotrebi pretnju: da će sve reći materi... ali i to nije pomoglo. Samo posle silnih molbi staričinih Liza je pristala da odloži izvršenje svoje namere za pola godine; zato joj je Marfa Timofejevna morala dati reč da će joj pomoći i dobiti pristanak Marije Dmitrijevne, ako ona posle šest meseci ne promeni svoju odluku.

*

S prvim hladnim danima, Varvara Pavlovna, i pored svoga obećanja da će se zakopati u pustinji, snabdevši se novcima, preselila se u Petrograd, gde je najmila skroman, ali vrlo lep stan, što joj je našao Panšin, koji je još pre nje napustio O... sku guberniju. U poslednje vreme svoga bavljenja u O... on je potpuno izgubio naklonost Marije Dmitrijevne; odjednom je prestao da je posećuje i skoro nije odlazio iz Lavrika. Varvara Pavlovna ga je zarobila, upravo zarobila: drugom rečju se ne može izraziti njena neograničena, nepovratna, nema vlast nad njim.

Lavrecki je proveo zimu u Moskvi, a u jesen iduće godine dopro je do njega glas da se Liza postrigla u B... m manastiru, u jednom od najudaljenijih krajeva Rusije.

EPILOG

Prošlo je osam godina. Opet je nastalo proleće... Ali pre toga da kažemo nekoliko reči o sudbini Mihaljevića, Panšina, g-đe Lavrecke, — pa da se rastanemo. Mihaljević je, posle dugih popovanja, najzad naišao na svoj pravi posao: dobio je mesto najstarijeg nadzornika u kaznenom zavodu. On je vrlo zadovoljan svojom sudbinom, i zatvorenici ga „obožavaju”, ma da ga i ismevaju. Panšin je jako napredovao u činovima i nišani već i na direktorski položaj, ide malo pognut: mora biti da ga krst svetog Vladimira priteže dole. Činovnik je u njemu uzeo prevagu nad umetnikom; njegovo još mladoliko lice je užutelo, kosa se proredila, i on već više ne peva, ne crta, ali se krišom zanima književnošću: napisao komedijicu, neku vrstu „poslovica”, — i pošto sad svi koji pnšu neizostavno „izvode” nekoga ili nešto, to je i on izveo u njoj koketu i čita je krišom dvema trima damama koje su prema njemu naklonjene. Ipak se nije oženio, ma da je zato imao mnogo divnih prilika: tome je kriva Varvara Pavlovna. Što se nje tiče, ona, kao i pre, živi u Parizu: Fjodor Ivanić joj je izdao menicu i otkupio se od nje, od mogućnosti njene ponovne najezde. Ona je postarela i ugojila se, ali je još uvek simpatična i divna. Svaki čovek ima svoj ideal: Varvara Pavlovna je našla svoj — u dramskim delima g-na Dime sina. Ona marljivo posećuje pozorište gde se izvode na pozornicu jektičave i osetljive kamelije; biti g-đa Doš čini joj se vrhunac čovečanske sreće: ona je jednom izjavila da ne želi za svoju kćer bolje sreće. Treba se nadati da će sudbina izbaviti mademoiselle Ada od takve sreće: od rumenog punačkog deteta ona se pretvorila u bledu devojčicu slabih grudi; živci su joj već rastrojeni. Broj obožavalaca Varvare Pavlovne se smanjio, ali se nije zatro; neke će ona, verovatno, sačuvati do kraja svoga života. Najvatreniji je bio u poslednje vreme neki Zakurdalo-Skubirnikov, jedan od gardiskih brkajlija u ostavci, čovek od svojih trideset osam godina, neobično snažnog telesnog sastava. Francuski posetioci salona g-đe Lavrecke zovu ga „le gros taureau de l’Ucraïne”[36]; Varvara Pavlovna ga nikad ne zove na svoje otmene večeri, ali on uživa njenu potpunu naklonost.

I tako... prođe osam godina. Opet je s neba poduhnula prolećna sreća; opet se proleće osmehnulo zemlji i ljudima; opet je pod njegovom ljupkošću sve procvetalo, zavolelo i zapevalo. Varoš O... malo se promenila u toku ovih osam godina; ali kuća Marije Dmitrijevne kao da se podmladila: njegovi nedavno okrečeni zidovi beleli su se prijatno, a stakla otvorenih prozora rumenela su se i blistala na zahodu sunca; iz tih prozora odjekivali su na ulicu radosni, laki zvuci zvonkih mladih glasova, neprekidnog smeha; cela kuća nzgledala je kao da vri od života i da je prepuna veselja. Sama domaćica odavna je sišla u grob: Marija Dmitrijevna je umrla posle Lizinog postriženja; i Marfa Timofejevna nije dugo preživela svoju snahu; one počivaju jedna pored druge na gradskom groblju. Nestalo je i Nastasje Karpovne; verna starica u toku nekoliko godina svakodnevno je išla da se moli Bogu nad prahom svoje prijateljice... Došlo je vreme, pa su i njene kosti našle mesto u vlažnoj zemlji. Ali kuća Marije Dmitrijevne nije otišla u tuđe ruke, nije izašla iz njenog roda, gnezdo nije razoreno: Lenočka, koja se pretvorila u vitku, lepu devojku, i njen verenik — plav husarski oficir; sin Marije Dmitrijevne, koji tek što ee oženio u Petrogradu i zajedno s mladom ženom došao da provede proleće u O... sestra njegove žene, šesnaestogodišnja institutka s rumenim obrazima i vedrim očicama; Šuročka, koja je takođe porasla i prolepšala se — eto kakva je mladež ispunjavala smehom i govorom zidove Kalitinove kuće. Sve se u njoj promenilo, sve se prilagodilo novim stanovnicima. Obrijana kućna posluga, potsmevači i brbljivci, zamenjivali su pređašnje dostojanstvene starce; tamo gde je nekada ozbiljno hodala ugojena Roska, dva ptičara su besno jurili i skakali po divanima; u konjušnici su nabavljeni mršavi kasači, hitri rudnjaci, vatreni logovi s upletenim grivama, donski jahaći konji; određeni sati za ručak, večeru, brkali su se i mešali se; nastao je, po rečima suseda, „nečuven red”.

Ono veče o kome smo počeli govoriti, stanovnici Kalitinove kuće (najstarijem od njih, Lenočkinom vereniku, bilo je svega dvadeset četiri godine) zabavljali su se ne mnogo komplikovanom, ali, sudeći po njihovom složnom kikotanju, vrlo zanimljivom igrom: trčali su po sobama i hvatali jedan drugog; psi su takođe trčali i lajali; i kanarinke u kavezima, što su visili ispred prozora, takmičeći se cepale su grlo, pojačavajući opštu galamu zvonkim kreštanjem svoga ljutitog

cvrkutanja. Baš u sam napon toga zaglušnog veselja priđe kapiji kaljav tarantas, čovek od svojih četrdeset pet godina u putničkom odelu izađe iz njega i stade začuđen. On postoja neko vreme nepomično, obuhvati kuću pažljivim pogledom, uđe na kapijicu u dvorište, pa se polako uspe uz stepenice. U pretsoblju ga niko ne srete; ali vrata se na sali brzo otvoriše; — kroz njih iskoči Šuročka sva zajapurena; za trenutak, odmah za njom, sa glasnom vikom istrča sva mlada družina. Ona najedanput stade i zaćuta, videći nepoznatog čoveka; ali svetle oči, uprte u njega, gledale su i dalje ljubazno, sveža lica su se još neprestano smejala. — Sin Marije Dmitrijevne priđe gostu i ljubazno ga upita šta želi.

— Ja sam Lavrecki, — reče gost.

Složan uzvik razleže se kao odgovor — ne zato što se sva ta mladež mnogo obradovala dolasku dalekog, skoro zaboravljenog rođaka, već prosto zato što je bila gotova da galami i da se raduje pri svakoj danoj prilici. Lavreckog odmah opkoliše: Lenočka, kao stara poznanica, prva reče svoje ime, uveravajući ga da bi ga možda još malo pa svakako poznala, pa mu pretstavi celo ostalo društvo, kazujući svačije ime, čak i svoga verenika, u umanjenom obliku. Cela gomila se krete kroz trpezariju u salon. Tapeti u obema sobama bili su drugi, ali se nameštaj zadržao ceo; Lavrecki poznade fortepijano; čak je i isti đerđev stajao kod prozora, u istom položaju — mal' te ne s istim nesvršenim vezom kao i pre osam godina. Namestiše ga u udobnu fotelju; svi važno posedaše oko njega. Pitanja, usklici, pričanja prosuše se kao iz rukava.

— A odavno vas nismo videli, — naivno primeti Lenočka, — pa i Varvaru Pavlovnu nismo viđali.

— Kako da ne! — brzo prihvati njen brat. — Ja sam tebe odveo u Petrograd, a Fjodor Ivanić je jednako živeo u selu.

— A zato vreme je i mamica umrla.

— I Marfa Timofejevna, reče Šuročka.

— I Nastasija Karpovna, — dodade Lenočka, — i mosje Lem...

— Šta? I Lem umro? — upita Lavrecki.

— Da, — odgovori mladi Kalitin, — on je odavde otputovao u Odesu; kažu da ga je neko tamo odmamio; tamo je i umro.

— Vi ne znate — da li je ostalo posle njega muzučkih kompozicija?

— Ne znam, mučno da je.

Svi ućutaše i pogledaše se. Oblačak tuge nalete na sva mlada lica.

— A Matroska je živ, — progovori odjednom Lenočka.

— I Gedeonovski je živ, — dodade njen brat.

Kad se pomenu ime Gedeonovskog, svi najedared složno prskoše u smeh.

— Da, on je živ i laže kao i pre, — nastavi sin Marije Dmitrijevne; — i zamislite, evo ova obešenica (on pokaza na institutku, sestru svoje žene) juče mu metnula bibera u burmuticu.

— Ah što je kijao! — uzviknu Lenočka — pa opet zatrešta neusiljen smeh.

— Nedavno smo dobili vesti o Lizi, — reče mladi Kalitin, i opet svi zaćutaše: — dobro joj je, zdravlje joj se sad po malo popravlja.

— Je li ona još uvek u istom manastiru? — upita Lavrecki malo kao s naporom.

— Još je uvek u istom.

— Ona vam piše?

— Ne, nikad; nama preko ljudi dolaze glasovi.

Nastade iznenadno duboko ćutanje; to je ono: „tihi anđeo proleteo”, pomisliše svi.

— Hoćete li u baštu? — obrati se Kalitin Lavreckom; — ona je sad vrlo lepa, ma da smo je malo zapustili.

Lavrecki uđe u baštu i prvo što mu pade u oči — bila je ona ista klupica na kojoj je nekad proveo s Lizom nekoliko srećnih trenutaka, koji se više nisu ponovili; ona je bila pocrnela, iskrivila se; ali on ju je poznao, i duša mu se ispuni osećanjem kome nema ravna ni u slasti, ni u gorčini, — osećanjem žive tuge za iščezlom mladošću, za srećom koju je nekad imao. Zajedno s mladeži prođe po alejama: lipe nisu bile mnogo ostarele i porasle za poslednjih osam godina, ali su im senke postale gušće; zato su svi žbunovi porasli, malina stala na snagu, lešnik sasvim zarastao, i otsvuda je mirisalo na svež gustiš, šumu, travu, jorgovan.

— Evo gde bi dobro bilo igrati u četiri ugla, — viknu najedared Lenočka izašavši na omanju zelenu poljanu, okruženu lipama, — nas je baš kao što treba, petoro.

— A Fjodora Ivanića si zaboravila, — primeti njen brat. — Ili ti sebe ne računaš?

Lenočka malo pocrvene.

— Pa zar Fjodor Ivanović u njegovim godinama može... — poče ona.

— Molim vas, igrajte se vi, — brzo reče Lavrecki, — nemojte obraćati pažnju na mene. Meni će biti prijatno kad budem znao da vam ne smetam. A mene nemate šta da zabavljate; mi starci imamo zabavu koju vi još ne znate i koju nikako razonođenje ne može zameniti: uspomene.

Mladi ljudi saslušaše Lavreckog s ljubaznom i kao malo potsmešljivom pažnjom, — kao da im je profesor pročitao zadatak, — pa najedared prskoše od njega, utrčaše u poljanu; četvoro stadoše kod drveta, jedan na sredini — i poče jurnjava.

Lavrecki se vrati u kuću, uđe u trpezariju, približi se fortepijanu i dodirnu jednu dirku: odjeknu slab, ali čist zvuk, i u njegovom srcu potajno nešto zadrhta: tom notom je počinjala ona oduševljena melodija kojom ga je, davno pre toga, one iste srećne noći, Lem, pokojni Lem, onako razdragao. Zatim Lavrecki pređe u salon i dugo nije izlazio iz njega; u toj sobi gde je tako često viđao Lizu, življe mu je izlazila pred oči njena slika; činilo mu se da oseća oko sebe tragove njena prisustva; ali tuga za njom bila je teška: u njoj nije bilo tišine koju izaziva smrt. Liza je još živela negde, u pustinji, daleko; on je mislio o njoj kao o živoj i nije poznavao devojku koju je nekada voleo u onoj nejasnoj, bledoj utvari, obučenoj u monašku odeždu, okruženoj talasima dima od tamnjana. Lavrecki ni samoga sebe ne bi poznao kad bi mogao pogledati tako u sebe kao što je misaono pogledao u Lizu. U toku tih osam godina izvršio se najzad prelom u njegovom životu, onaj prelom koji mnogi ne doživljuju, ali bez koga se ne može ostati ispravan čovek do kraja: on je stvarno prestao misliti o svojoj ličnoj sreći, o sebičnim ciljevima. On se stišao i, — našto kriti istinu? — ostareo ne samo licem i telom, ostareo dušom; sačuvati do starosti mlado srce, kao što neki govore, i teško je i skoro smešno; onaj već može biti zadovoljan koji nije izgubno veru u dobro, postojanstvo volje, volju za radom. Lavrecki je imao pravo da bude zadovoljan: on je stvarno ostao dobar domaćin, stvarno je

naučio orati zemlju i trudio se ne samo za sebe; koliko je mogao, obezbedio je i popravio život svojih seljaka.

Lavrecki iziđe iz kuće u baštu; sede na poznatu mu klupicu, — i na tom dragom mestu, pred licem te kuće gde je poslednji put uzalud pružao ruke željenom peharu u kome vri i igra zlatno vino naslade, — on, usamljeni, beskućni putnik, pod veselim usklicima mladoga pokolenja koje ga je već zamenilo, — osvrte se na svoj život. Tuga mu obuze srce, ali ne teška: imao je šta da žali, a stideti se nije imao čega. „Igrajte se, veselite se, rastite, mlade snage”, mislio je on, i nije bilo gorčine u njegovim mislima: — „život je pred vama i vama će biti lakše živeti: vi nećete morati kao mi tražiti svoj kut, boriti se, padati i ustajati usred mraka; mi smo se brinuli o tome kako da ostanemo čitavi i koliko nas nije ostalo čitavih! — a vi treba da delo delate, da radite, — pa ćete imati moj starački blagoslov. A meni, posle današnjeg dana, posle ovih osećanja, ostaje da vas poslednji put pozdravim — i makar i s tugom, ali bez zavisti, bez ikakih mračnih osećanja da vam kažem, na pomolu kraja, na pomolu Boga koga očekujem: „Zdravo, usamljena starosti! Dogorevaj, beskorisni živote!”

Lavrecki tiho ustade i tiho se udalji; niko ga nije primetio, niko ga nije zadržavao; veseli poklici još su se jače nego pre čuli u bašti iza zelenog, debelog zida od visokih lipa. On sede u tarantas i naredi kočijašu da vozi kući i da ne juri mnogo konje.

*****

„A kraj”? — upitaće možda nezadovoljni čitalac. — „A šta je posle bilo s Lavreckim? S Lizom?” Ali šta da se kaže o ljudima koji su još živi, po koji su sišli sa zemaljskog poprišta, zašto da se vraćamo k njima? Kažu da je Lavrecki obišao onaj udaljeni manastir u koji se skrila Liza — video je. Prelazeći sa pevnice na pevnicu, ona je prošla pored njega, prošla je ravnim, užurbanosmernim korakom kaluđerice — i nije pogledala u njega; samo su joj na oku koje je bilo okrenuto njemu malo zadrhtale trepavice, samo je još niže oborila svoje smršalo lice — i prsti stegnutih ruku, obmotani brojanicama, još jače su se stisli jedan uz drugoga. Šta su pomislili, šta su osetili obadvoje? Ko će to saznati? Ko će reći? Bivaju takvi trenuci u životu, takva osećanja... Na njih se može samo ukazati — i proći pored njih.

1867 g.

---

[1] Činovnik 5. klase. — Prim. prev.
[2] No, no, dečko. — Prim. prev.
[3] Pazite, pazite. — Prim. prev.
[4] To je čak vrlo šik. — Prim. prev.
[5] Ada, gledaj, ovo je tvoj otac. — Prim. prev.
[6] Moli ga sa mnom zajedno. — Prim. prev.
[7] Tako je, tata. — Prim. prev.
[8] Jeste, dete moje, je li da ga voliš? — Prim. prev.
[9] Dakle, gospođo? — Prim. prev.
[10] Dakle, Žistin. — Prim. prev.
[11] U ratu, kao u ratu. — Prim. prev.
[12] Vaša mati vas zove, zbogom za uvek. — Prim. prev.
[13] To je čudno. — Prim. prev.
[14] Otadžbina pre svega. — Prim. prev.
[15] Od gospođe Bodran. — Nekad čuvena krojačka kuća u Parizu. — Prim. prev.
[16] Vi ste dražesni. — Prim. prev.
[17] O , moja tetka. — Prim. prev.
[18] Ta ona je divna! — Prim. prev.
[19] I u Petrogradu. — Prim. prev.
[20] Savršen mladić. — Prim. prev.
[21] Kolega. — Prim. prev.
[22] Odite! — Prpm. prev.
[23] Divno. — Prim. prev.
[24] Vi imate stila. — Prim. prev.
[25] Divno, divna ideja. — Prim. prev.
[26] Dosta ovakve muzike. — Prim. prev.
[27] Ona nije izmislila barut, ova dobra dama. — Prim. prev.

[28] Verujem. — Prim. prev.

[29] Prava umetnica. — Prim. prev.

[30] Moja draga. — Prim. prev.

[31] Tetka. — Prim. prev.

[32] Do viđenja! — Prim. prev.

[33] Dobro, gospodine. — Prim. prev.

[34] Sasvim. — Prim. prev.

[35] Rođače. — Prim. prev.

[36] Debeli ukrajinski bik. — Prim. prev.